

**SÂBÛNÎ'NİN “KABES MİN NURİ'L-KUR'ÂNÎ'L-KERİM”
ADLI TEFSİRİNDEKİ METODU**

Yusuf ÖZDOĞAN

**Yüksek Lisans Tezi
Temel İslam Bilimleri
Ana Bilim Dalı**

**Dr. Öğr. Üyesi Resul ERTUĞRUL
2023**

(Her Hakkı Saklıdır)

T.C.
BAYBURT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

**SÂBÛNÎ'NİN “KABES MİN NURİ'L-KUR'ÂNİ'L-KERİM” ADLI TEFSİRİNDEKİ
METODU**

(Sâbûnî's Method in His Tafsir “Kâbes min Nûri'l-Kur'âni'l-Karîm”)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Yusuf ÖZDOĞAN

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Resul ERTUĞRUL

Bayburt
Ekim, 2023

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Dr. Öğr. Üyesi Resul ERTUĞRUL danışmanlığında, 202215034 numaralı Yusuf ÖZDOĞAN tarafından hazırlanan “Sâbûnî’nin Kabes min nûri’l-Kur’âni’l-Kerîm Adlı Tefsirindeki Metodu” adlı bu çalışma 31.08.2023 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Tezli Yüksek Lisans programında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Dr. Öğr. Üyesi Resul ERTUĞRUL

İmza:

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Ahmet YAZICI

İmza:

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Numan ÇAKIR

İmza:

Bu tezin Bayburt Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği’nin ilgili maddelerinde belirtilen şartları yerine getirdiğini onaylarım.

...../...../.....

Doç. Dr. Murat KUL

Enstitü Müdürü

ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Sâbûnî'nin “Kâbes min Nûri'l-Kur'âni'l-Kerîm” Adlı Tefsirindeki Metodu” başlıklı çalışmanın tarafımdan bilimsel etik ilkelere uyularak yazıldığını ve yararlandığım eserleri kaynakçada gösterdiğimi beyan ederim.

....../....../2023

Yusuf ÖZDOĞAN

TEŞEKKÜR

Çalışmamın hazırlanmasında ve bu noktaya gelmesinde değerli katkılarını esirgemeyen başta danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Resul ERTUĞRUL, Doç. Dr. Ahmet YAZICI ve Doç. Dr. Numan ÇAKIR'a ayrı ayrı şükranlarımı sunarım. Ayrıca çalışma süresince zorluklarını birlikte göğüsleyerek üstesinden gelme konusunda destek olan değerli eşime sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Yusuf ÖZDOĞAN

ÖZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SÂBÛNÎ'NİN “KABES MİN NÛRİ'L-KUR'ÂNİ'L-KERİM” ADLI TEFSİRİNDEKİ
METODU

Yusuf ÖZDOĞAN

Ekim 2023, 61 sayfa

Yüce Allah, insanı hem manen hem madden en iyi tanıyandır. Allah insana hem kendini hem de yaratıcısını en iyi şekilde tanınması ve hakla batılı ayırıp hidâyet üzere, dalâlete düşmeden yaşaması için şifa ve rahmet kaynağı olan Kur'an'ı göndermiştir. Bu yüzden asırlar boyunca insanların başlıca uğraşlarının Kur'an olmasında yadırganacak bir durum yoktur. Kur'an'ın, muhatapları tarafından anlaşılabilmesi için ulema her çağda büyük çaba sarfetmiş ve önemli eserler ortaya çıkarmıştır. Bu eserlerin bir kısmı gün yüzüne çıkarılıp tanıtılsa da bir kısmı geri planda kalmıştır. Çağımız müfessirlerinin önde gelen isimlerinden Muhammed Ali es-Sâbûnî'nin Kabes min nûrî'l-Kur'âni'l-Kerîm isimli eseri diğerlerine nazaran daha az bilinmektedir. Yaptığımız literatür taraması sonucunda, bu eser hakkında herhangi bir akademik çalışmanın olmadığını tespit ettik. Bu sebeple çalışmamızda Sâbûnî'nin eserini tanıtmaya ve bu eserindeki tefsir metodunu incelemeye karar verdik. Araştırmamız giriş, iki bölüm ve sonuçtan meydana gelmektedir. Giriş bölümünde çalışmamızın konusu, amacı, yöntemi ve kaynakları üzerine bilgi verilmiştir. Birinci bölümde Sâbûnî'nin hayatı, ilmî şahsiyeti, hocaları ve eserleri zikredilmiştir. İkinci bölümde Sâbûnî'nin söz konusu tefsirindeki Kur'an ilimleri ve tefsir usulüne dair metodu rivâyet ve dirâyet tefsiri başlıkları altında ele alınmıştır. Konunun daha iyi anlaşılması için Sâbûnî'nin görüşlerini vermeden önce klasik tefsir kaynaklarından konu hakkında genel çerçeve özetlenmiştir. Daha sonra müellifin görüşleri örneklerle zikredilmiştir. İhtilaflı bazı meselelerde zıt görüşlere detay verilmeden yer verilmiştir. Sonuç kısmında ise araştırmanın genel değerlendirmesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, Sâbûnî, Kabes, metod.

ABSTRACT

MASTER'S THESIS

SÂBÛNÎ'S METHOD IN HIS TAFSİR "KABES MIN NÛRİ'L-KUR'ÂNİ'L-KERİM

Yusuf ÖZDOĞAN

October 2023, 61 pages

Almighty Allah is the one who knows people best, both spiritually and materially. Allah has sent the Quran, which is a source of healing and mercy, so that man can know both himself and his Creator in the best way, and distinguish between right and wrong and live on the right path, without falling into error. Therefore, there is nothing strange in the fact that the main preoccupation of people throughout the centuries has been the Quran. In every age, scholars have made great efforts and produced important works so that the Quran can be understood by their addressees. Although some of these works were unearthed and introduced, some remained in the background. The work titled *Ḳabes min Nûrî'l-Kur'ânî'l-Kerîm* by Muhammed Ali es-Sâbûnî, one of the leading names of contemporary commentators, is less known than others. As a result of our literature review, we found that there is no academic study on this work. For this reason, in our study, we decided to introduce Sâbûnî's work and examine the commentary method in this work. Our research consists of an introduction, two parts and a conclusion. In the introduction section, information about the subject, purpose, method and sources of our study is given. In the first chapter, Sâbûnî's life, scientific personality, teachers and works are mentioned. In the second part, Sâbûnî's method regarding the sciences of the Quran and the method of exegesis in his exegesis in question are discussed under the headings of narration and sagacity exegesis. In order to better understand the subject, before giving Sâbûnî's views, the general framework on the subject is summarized from classical tafsir sources. Then, the author's views are mentioned with examples. Contrary views on some controversial issues are included without giving details. In the conclusion section, a general evaluation of the research was made.

Keywords: Tafsir, Qur'an, Sâbunî, Ḳabes, method.

KISALTMALAR DİZİNİ

a.s.	Aleyhisselam
b.	Bin
bk.	Bakınız
C.	Cilt
çev.	Çeviren
d.	Doğum
ed.	Editör
h.	Hicrî
Haz.	Hazırlayan
Hız.	Hazreti
m.	Miladî
No.	Numara
nşr.	Neşreden
ö.	Ölüm Tarihi
ra.	Ra'ıyallahu anh
s.	Sayfa
sav.	Sallallahü aleyhi ve Sellem

İÇİNDEKİLER

ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI	I
TEŞEKKÜR.....	II
ÖZ.....	III
ABSTRACT	IV
KISALTMALAR DİZİNİ.....	V
İÇİNDEKİLER	VI
GİRİŞ	1
I. Araştırmanın Konusu ve Önemi	1
II. Araştırmanın Amacı	1
III. Araştırmanın Metodu	2
IV. Araştırmanın Kaynakları	2
BİRİNCİ BÖLÜM	
1. MUHAMMED ALİ ES-SABÛNÎ	4
1.1. Hayatı.....	4
1.2. Hocaları ve Öğrencileri	5
1.3. Eserleri.....	6
İKİNCİ BÖLÜM	
2. SÂBÛNÎ'NİN “KABES MİN-NÛRİ'L-KUR'ÂNİ'L-KERÎM” ADLI TEFSİRİNDEKİ METODU	9
2.1. Kabes Min-Nûri'l-Kur'âni'l-Kerîm	9
2.2. Kaynakları	10
2.2.1. Tefsir Kaynakları	10
2.2.2. Hadis Kaynakları.....	11
2.3. Metodu	12
2.4. Rivâyet Tefsirindeki Yeri ve Metodu.....	13
2.4.1. Kur'an'ı Kur'an'la Tefsiri	14
2.4.2. Kur'an'ı Sünnet'le tefsiri.....	18
2.4.3. Kur'an'ı Sahâbe Görüşleriyle Tefsiri	21
2.4.4. Kur'an'ı Tâbiîn Görüşleriyle Tefsiri	23
2.5. Dirâyet Tefsirindeki Yeri ve Metodu	24
2.5.1. Sûrenin Takdimi (Beyne yedeyi's-Sûre).....	24
2.5.2. Esbâb-ı Nüzûl ile İlgili Rivâyetlere Yer Vermesi.....	26
2.5.3. Nâsîh ve Mensûh Âyetleri Tefsiri	27
2.5.4. Muhkem ve Müteşâbih Âyetleri Tefsiri	32
2.5.5. Hurûf-ı Mukattaa'ı Tefsiri	35

2.5.6. Mübhemâtü'l-Kur'ân'ı Tefsiri.....	37
2.5.7. İ'câzü'l-Kur'ân'ı Tefsiri.....	39
2.5.8. Kısasü'l-Kur'ân'ı Tefsiri.....	41
2.5.9. Fedâilü'l-Kur'ân'ı Tefsiri.....	44
2.5.10. Müşkilü'l-Kur'ân'ı Tefsiri.....	45
2.5.11. Sûre İsimlerini Tefsiri	47
2.5.12. Lügat açıklamaları.....	49
2.5.13. Şiirle İstişhâdı	50
2.5.14. Tasavvufi İzahlara Yer Vermesi	52
SONUÇ.....	54
KAYNAKÇA.....	57
ÖZ GEÇMİŞ	61

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Kur'ân-ı Kerîm, insanların içerisinde bulundukları dünya hayatına şekil ve yön vermek sûretiyle onların dünya ve âhiret mutluluğunu kazanmaları için yüce Allah tarafından indirilen bir hidâyet kaynağıdır. Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerîm'i, Hz. Muhammed (s.a.v.) vasıtası ile tüm insanlara, tevhid akidesine sahip olabilsinler ve yeryüzünde tevhid dini hâkim olsun diye göndermiştir. Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılabilmesi ve onun hükümlerinin insanlar arasında daha iyi uygulanabilmesi için başta Peygamber efendimiz (a.s.) olmak üzere sahâbeden günümüze kadar İslâm ulemâsı, onun mesajını anlamaya ve o mesajı insanlara anlatmaya gayret etmişlerdir. Bu amacı gerçekleştirmek için İslâm tarihi boyunca âlimler, büyük bir titizlikle yoğun çalışmalar yapmışlardır. Bu çalışmalardan biri de çağımızın önde gelen müfessirlerinden Muhammed Ali es-Sâbûnî'nin "*Ğabes min nûri 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*" isimli eseridir.

Biz de tezimizde Kur'an'la ilgili birçok çalışması olan, kendisini Kur'an hizmetine adanmış, çağımızın değerli müfessirlerinden Muhammed Ali es-Sâbûnî'nin hayatını ve onun diğer eserlerine kıyasla geri planda kalmış olan *Ğabes min nuri 'l-Kur'âni 'l-Kerîm* adlı eserini ele alacağız. Birçok mufassal tefsiri özetleyerek insanların hizmetine sunmakta mahir bir âlim olan Sâbûnî'nin Ulûmü'l-Kur'ân anlayışını ortaya koymakta fayda mûlahaza ediyoruz.

II. Araştırmanın Amacı

Hayatında karşılaştığı ağır imtihanlara rağmen ilim tahsilinden ödün vermeyen muasır müfessirlerimizden Muhammed Ali es-Sâbûnî'nin hayatı, eserleri ve ilmî kişiliğini içinde barındıran bu çalışmamızın amacı, Sâbûnî'nin *Ğabes min nûri 'l-Kur'âni 'l-Kerîm* isimli tefsirinin tanıtılması, bu tefsirdeki metodunun ortaya konulması, söz konusu tefsirde Kur'an ilimleri ve tefsir usulü konularına nasıl yer verdiğini ortaya çıkarmaktır.

Tezimizin amacı Sâbûnî'nin söz konusu eserindeki tefsir anlayışını ve metodunu ortaya koymak olduğundan, müfessirin hayatıyla ilgili bölüm kısa tutulacaktır. Her ne kadar hareket noktamız Sâbûnî'nin *Ğabes min nuri 'l-Kur'âni 'l-Kerîm* adlı eseri olsa da müfessirin genel tefsir metodolojisinin daha iyi anlaşılması ve eserin diğer eserlerinden farkını ortaya çıkarmak için tefsir alanında kaleme almış olduğu diğer eserlerinden de gerekli görüldükçe istifade edilecektir.

III. Araştırmanın Metodu

Çalışmamıza öncelikle Sâbûnî'nin hayatını araştırmakla başladık. Daha sonra Sâbûnî'nin *Ķabes min nûri'l-Kur'âni'l-Kerîm* isimli eserini büyük bir titizlikle okuyup notlar çıkardık. Konuyla ilgili literatür taraması yaparken, müfessirin yazmış olduğu eserler tarandıktan sonra, konu hakkında yayımlanan başlıca kitap, tez, makale, bildiriler incelenmiş ve konunun alt yapısı bu eser incelemesi ışığında oluşturulmuştur.

Birinci bölümde Sâbûnî'nin hayatı, öğrenim hayatı, hocaları, eserleri ve öğrencileri hakkında muhtasar bilgiler vermeye çalıştık. İkinci bölümde ise araştırma konumuz olan tefsiri yöntem açısından, rivâyet ve dirâyet genel başlıkları altında inceledik. Rivâyet yönünden sırasıyla “Kur'an'ın Kur'an'la, sünnetle, sahabe ve tabiîn görüşleriyle tefsiri” başlığı altında örneklerle birlikte inceledik. Dirâyet yönünden ise sûrenin takdimi, esbâb-ı nüzul, nâsih ve mensûh, muhkem ve müteşâbih, hurûf-ı mukattaa, mübhemâtü'l-Kur'ân, i'câzü'l-Kur'ân, kıyasu'l-Kur'ân, fedâilü'l-Kur'ân, müşkilü'l-Kur'ân, lügat açıklamaları, şiirle istişhâd, tasavvufî İzahlar başlıkları altında söz konusu eseri incelemeye çalıştık.

Söz konusu eserden müfessirin metoduna dair örnekler verilmeden önce yukarıda bahsi geçen konular hakkında Ulûmü'l-Kur'ân, tefsir usulü ve lügat alanındaki ana kaynaklardan faydalanılarak her birine mukaddime hazırlanmıştır. Örnekler ele alınırken yeri geldiğinde âyetlerin Arapçası verildikten sonra, Türkçe mealleri verilmiştir. Eğer tefsir edilen âyet uzun âyetlerden birisi ise müfessirin konuyla alakalı dikkat çektiği husus verilmekle yetinilmiştir. Yeri geldiğinde konunun önemine binaen örnek sayıları yediye kadar artırılrsa da genellikle fazla teferruata girilmeden konular birkaç örnekle açıklanmaya çalışılmıştır. Bazen de kadim ulemanın görüşleri konu içerisinde belirtilerek karşılaştırma yöntemiyle çalışmamız zenginleştirilmiştir. Çalışmamız içerisinde sık olarak geçmesinden dolayı Muhammed Ali es-Sâbûnî'nin ismini kısaltarak sadece Sâbûnî olarak belirttik.

IV. Araştırmanın Kaynakları

Birinci bölümde ele aldığımız Muhammed Ali es-Sâbûnî'nin hayatına dair bilgileri kendisiyle alakalı hazırlanmış akademik çalışmadan faydalanarak verdik. Bu çalışmaların başında *Muhammed Ali es-Sâbûnî ve Tefsir Metodu* isimli sempozyumda sunulan tebliğler kitabı ve Ahmet Turan ÖZDEMİR'in *Muhammed Ali es-Sâbûnî ve Tefsirciliği* adlı tezi gelmektedir. Tezimizin ana konusu olan ikinci bölümde ise ana kaynak olarak *Ķabes min nûri'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı eserin Dârü'l-cîl tarafından 2001 yılında yayınlanan 4 ciltlik baskısını esas aldık. Müellifin söz konusu eserinden örnekler vermeden önce hazırladığımız başlıklarla alakalı bilgileri ise yine müellifin ünlü bir eseri olan *et-Tibyân fî ulûmi'l-Kurân* adlı eseri başta olmak

üzere alanımızla ilgili temel kaynaklardan, Tefsir Tarihi, Tefsir Usûlü ve Ulûmü'l-Kur'ân'a dair eserlerden ve günümüzdeki akademik çalışmalardan faydalanarak oluşturmaya çalıştık.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. MUHAMMED ALİ ES-SABÛNÎ

1.1. Hayatı

Çağımızın tanınmış müfessirlerinden Muhammed Ali es-Sabûnî, 1930 (h. 1348) yılında Suriye'nin Halep şehrinde ilim ile meşhur bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir.¹ Babası Şeyh Cemil sabun ticareti yaptığı için Sâbûnî lakabıyla anılmıştır.² Şeyh Cemil es-Sâbûnî aynı zamanda lügat, fıkıh ve ferâiz gibi alanlarda uzman olup Halep'in önde gelen âlimlerindendir. Annesi ibadet ve takva ehli bir hanımefendidir. Sâbûnî, böyle bir ailede doğmuş ve onların gözetimi altında İslâm'a uygun bir şekilde yetişmiştir.³ Erken yaşlarda ilim tahsiline başlamış Arapçayı ve dini ilimleri, babası Şeyh Cemil'den okumuştur. Aynı zamanda Suriye'nin önde gelen âlimlerinden dersler almıştır.⁴

İlim öğrenmede son derece gayretli ve çalışkan olan Sâbûnî, dinî ve pozitif ilimleri bünyesinde cem eden Hüsreviyye İlahiyat Lisesine kaydolmuş ve bu okuldan yüksek derece ile mezun olmuştur. Öyle ki Halep şehrinde birinci olurken ülke genelinde ise ikinci olmuştur. O tarihlerde Emevî Camii görevlisi olan babası ilmî pratiğini ve hitabetini geliştirmesi amacıyla henüz 16 yaşında olan Sâbûnî'yi minbere çıkarmış ve hitabetiyle halkı teveccühüne mazhar olmuştur. 17 yaşında evlenen Sâbûnî, dayıları ve akrabalarının dünyevi kaygılarla onun tâcir, hekim veya mühendis olmasını istemelerine rağmen İslamî ilimlerde devam etmeye karar vermiştir.⁵

Sâbûnî, liseden mezun olunca Suriye Milli Eğitim Bakanlığının üniversite öğrencileri için tahsis ettiği burs ile Mısır'daki Ezher üniversitesine gitmiştir. Zira bu üniversite, İslâm dünyasında ilim alanında şöhretini ispatlamış önemli bir ilim merkezidir.⁶ Muhammed Ali es Sâbûnî, 1952 senesinde Ezher Üniversitesinin, eş-Şerî'a fakültesini bitirmiştir. Daha sonra Şerî kadâ (yargı) bölümündeki ihtisas eğitimini de tamamlayarak 1954 yılında Ezher'den mezun olmuş ve günümüzdeki doktoranın muadili olan el-Alimiyye diplomasını almaya hak

¹ İbrahim Demir, *Muhammed Ali es-Sâbûnî ve Tefsir Metodu*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000), 13.

² Ahmet Turan Özdemir, *Muhammed Ali es-Sâbûnî ve Tefsirciliği*, (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003), 5.

³ Yahya Solmaz, *Tefsirin Oluşumunda Ulûmu'l Kur'an'ın Yeri -Medârikü't-tenzil ve Safvetü't-tefâsir Örneği*, (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 36.

⁴ Abdullah Özüçalışır, *Muhammed Ali es-Sabûnî'nin Safvetü't-tefâsir Adlı Eserinde Beyan, Meâni ve Bedi' - Fatiha ve Bakara Sureleri*, (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 5.

⁵ Solmaz, *Tefsirin Oluşumunda Ulûmu'l Kur'an'ın Yeri*, 37.

⁶ Cemal Sandıkçı, *Muhammed Ali es-Sâbûnî ve Safvetü't-tefâsir adlı tefsirinin belâgat yönü*, (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 5.

kazanmıştır.⁷ Daha sonra ülkesi Suriye'ye dönerek sekiz yıl sürecek olan tedris faaliyetine başlamıştır. Genel liseler, devlet okulları ve bazı dini okullarda 1955 ile 1963 yılları arasında *Din Eğitimi* üzerine dersler vermiştir.⁸

Muhammed Ali es-Sâbûnî, 1962 yılında Kur'an ilimleri, tefsîr ve hadîs profesörü olarak Suudi Arabistan Melik Abdulaziz Üniversitesine öğretim üyesi olarak tayin olmuştur. Bu üniversitede derslere olan devamlılığı, verimliliği ve çalışkanlığı ile dikkatleri üzerine çekmiş ve 25 yıl süren öğretim üyeliği boyunca birçok öğrenci yetiştirdi.⁹

Sâbûnî tahsilinde gösterdiği üstün başarısını hocalığında da göstererek iyi bir eğitimci olmuştur. Gerek üslubu gerekse içeriği yönüyle, eserleri çok beğenilip dünyanın birçok yerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. Ciltlerle eserleri özetleyip, ihtisar ederek ya da tahkikini yapıp yeni bir üslupla okuyucusuna sunarak te'lîf alanındaki başarısını ortaya koymuştur.¹⁰

Hayatını ilme hizmete adayan Sâbûnî, Afgan-Rus harbi yıllarında Afgan mücahitlere zekât verilmesine dair kendisine yöneltilen soruya olumlu cevap vererek Suudi Arabistan'da hâkim olan selefîlerin eleştiri oklarını üzerine çekmiştir. Hatta selefîlerin hücumlarına cevap olarak “*Şeriat Nazarında Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat Akîdesi*” başlığı altında 4 makale yazarak verdiği fetvanın arkasında durmuştur. Bu görüşü sebebiyle mahkemede yargılanan Sâbûnî, 25 yıl öğretim üyeliği yaptığı Melik Abdülaziz Üniversitesinden istifa etmiştir.¹¹ Farklı ortamlarda çeşitli vesilelerle ilme hizmet etmeye devam eden Sâbûnî, hayatının ilerleyen döneminde Türkiye'ye hicret etmiş ve Yalova şehrinde ikamet etmeye başlamıştır. 19 Mart 2021 Cuma günü vefat eden Muhammed Ali es-Sâbûnî, Fatih Camiin'de kılınan cenaze namazının ardından Merkezefendi mezarlığına defnedilmiştir.

1.2. Hocaları ve Öğrencileri

İlk eğitimini babası Şeyh Cemil'den alan Sâbûnî daha sonra Halep şehrinin büyük âlimlerinden ders alarak ilmini artırmıştır. Sâbûnî'nin önemli hocalarından bazıları şunlardır:

Şeyh Muhammed Necîb Serrâc: Tefsîr ve Hadîs hocası

Şeyh Ahmed eş-Şemma: Fıkıh hocası

⁷ Özdemir, *Muhammed Ali es-Sâbûnî ve Tefsirciliği*, 6; Özçalışır, *Muhammed Ali es-Sabûnî'nin Safvetü't-tefâsir Adlı Eserinde Beyan, Meâni ve Bedi' -Fatiha ve Bakara Sureleri*, 5.

⁸ Solmaz, *Tefsirin Oluşumunda Ulûmu'l Kur'an'ın Yeri*, 37.

⁹ Musa Demir, *Safvetü't-tefâsir'de Belâgat uygulamaları*, (Şırnak: Şırnak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 4.

¹⁰ Demir, *Muhammed Ali es-Sâbûnî ve Tefsir Metodu*, 15.

¹¹ Mürşide Akoğlan, *Muhammed Ali es-Sâbûnî'nin Safvetü't-tefâsir adlı eserinde yahudilik*, (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 6; Ondokuz Mayıs Üniversitesi (OMÜ), “Muhammed Ali es-Sâbûnî” (Erişim Eylül 2019).

Şeyh Muhammed Rağib et-Tebbah: Tarih hocası

Şeyh Muhammed Necib Hayyat: Sabûnî hafızlık eğitimini kurra olan bu hocasının yanında tamamlamıştır.¹²

Öğrencilerinden ileri gelenler ise şunlardır:

Salih b. Hamid: Mescid-i Haram imamı aynı zamanda Suudi Arabistan Şûra Meclis Başkanı.

Ahmed Hamid: Suudi Arabistan Ummu'l Kurra Üniversitesi'nde doktor.

Usame Hayyat: Mescid-i Haram imamı.

Ahmed Muhammed Ali es-Sâbûnî: Şeyhin oğludur. Babasının bütün derslerine katılan Ahmed es-Sâbûnî, aynı zamanda tüm işlerinde koordinatörlük yapmıştır.¹³

1.3. Eserleri

Velût bir müellif olan Muhammed Ali es-Sâbûnî İslamî ilimlerin farklı alanlarında birçok eser tel'if etmiştir. Aynı zamanda klasik eserlerden bir kısmına yaptığı tahkik ve ihtisar türünden eserleri de mevcuttur.

Safvetü't-tefâsir isimli tefsiri onun en meşhur eseridir. Çağımızın tefsir alanında kaleme alınan önde gelen eserlerinden birisidir.¹⁴ Sâbûnî bu eserini Mekke-i Mükerrreme'de öğretim üyesiiken geceli gündüzlü çalışarak beş senede tamamlamıştır. Tefsir alanında muteber eserleri taramak sûretiyle, mevcut görüşler arasında en doğru olanlarını seçip dikkatle davranarak yorucu bir araştırmanın sonucunda bu eseri ortaya çıkarmıştır. Büyük tefsir kitaplarındaki bilgileri özet olarak içerdiği için bu eserine *Safvetü't-tefâsîr* ismini vermiştir.¹⁵ Ezher ulemasından Dr. Abdulhalim Mahmut *Safvetü't-tefâsîr*'e yazdığı takrizde şöyle söylemektedir: Sâbûnî, eserinde tefsirlerde olan görüşlerin ve yorumların en sağlamını seçmiş, özet haline getirmiş ve tefsiri en anlaşılır halinde sunmuştur. Müellifin bu durumu tefsir alanındaki üstün bilgi ve yeteneğini ispat etmektedir. Çünkü faydalandığı ana tefsir eserlerinden bilgi ve basiretle tercihte bulunma noktasında, büyük bir başarı sağlamıştır.¹⁶

¹² Akoğlan, *Muhammed Ali es-Sâbûnî'nin Safvetü't-tefâsir adlı eserinde yahudilik*, 7.

¹³ Hatice Kılınç, Muhammed Ali es- Sâbûnî'nin et-Tibyân Adlı Eserinin Kur'an İlimleri Açısından İncelenmesi, (Karaman: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 4-5; Akoğlan, *Muhammed Ali es-Sâbûnî'nin Safvetü't-tefâsir adlı eserinde yahudilik*, 5.

¹⁴ Özdemir, *Muhammed Ali es-Sâbûnî ve Tefsirciliği*, 9.

¹⁵ Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsir*, 15.

¹⁶ Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsir*, 6.

Muhammed Ali es-Sâbûnî'nin te'lif, tahkik ve neşrettiği eserlerinin bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

Tefsirle ilgili olanlar

1. Revâi'ül-beyân fî tefsîri âyâtî'l-ahkâm mine'l-Kur'ân,
2. Safvetü't-tefâsir,
3. Kıbes min nûr'il-Kur'ânî'l-Kerîm,
4. İ'câzü'l-beyân fî makâsidi süverî'l -Kur'ân,
5. et-Tibyân fî ulûmi'l-Kur'ân,
6. Keşfü'l-iftiraât fî risâleti't-tenbîhât havle kitâbi safveti't-tefâsir,
7. Dürretü't-tefâsir
8. el-İbdâu'l-beyân fî'l-Kur'ân,
9. et-Tefsîru'l-vâdîhu'l-müeyesser
10. Muhtasaru tefsîri İbn Kesîr,
11. Muhtasaru tefsîri't-Taberî

Tahkik Çalışmaları

1. Muktetaf min uyûni't-tefâsir li'l-mansûrî
2. Tenvîru'l-ezhân min tefsîri rûhi'l-beyân li'l-Bursevî
3. Meâni'l-Kur'ân li'n-nehhâs
4. Fethu'r-rahmân bikeşfi mâ yeltebisü fî'l-Kur'ân li'l-Ensârî
5. el-Münteka el-muhtâr min kitâbi'l-ezkâr li'n-Nevevî

Fıkıh alanındaki çalışmaları

1. Risâletü's-salât,
2. Mevsuâtü'l-fıkhi's-şerîyyi'l-müeyesser,
3. Risâletün fî hükmi't-tasvîr,
4. el-Mevârisü fî's-şerîati'l-islâmiyye,
5. Cerîmetü'r-ribâ ahtâru'l-cerâimi'd-dîniyye ve'l-ictimâiyye,
6. ez-Zevâcü'l-islâmiyyi'l-mübekkir saâdeten ve haseneten,
7. Mevkıfu's-şerîati'l-ğarra min nikâhi'l-müt'a,
8. el-Hedyü'n-nebeviyyü's-sahîh fî salâti't-terâvîh,

Hadis alanındaki çalışmaları

1. es-Sünnetü'n-nebeviyye gismün mine'l-vahyi'l-ilâhiyyi'l-münezzel,
2. Min kunûzi's-sünne,

3. Şerhu riyâdî's-sâlihîn

Diğer alanlardaki çalışmaları

1. Akîdetü ehli's-sünne fî mîzânî's-şeri'
2. el-Mehdî ve eşrâtü's-saat,
3. el-Muktetaf min uyûni's-şî'ri,
4. Şübühât ve ebâtîl havle te'addüdi zevcâtî'r-resûl,
5. en-Nübüvve ve'l-enbiyâ,
6. et-Tebisîr bimâ fî rasâili bekr ebû zeyd mine't-tezvîr¹⁷

Bu eserlerden bazıları Türkçe, Malayca ve Urdulca başta olmak üzere birçok dillere tercüme edilmiştir.¹⁸

¹⁷ Mehmet Soysaldı, “Muhammed Ali es-Sâbûnî ve “Ravâiu'l-beyân” adlı Ahkâm Tefsirindeki Metodu”, *Muhammed Ali es-Sâbûnî ve Tefsir İlmindeki Yeri*, ed. Zeki Keskin (Ankara: Grafiker Yayınları, 2022), 142-143.

¹⁸ Akoğlan, *Muhammed Ali es-Sâbûnî'nin Safvetü't-tefâsir adlı eserinde yahudilik*, 8.

İKİNCİ BÖLÜM

2. SÂBÛNÎ'NİN “KABES MİN-NÛRİ'L-KUR'ÂNİ'L-KERÎM” ADLI TEFSİRİNDEKİ METODU

2.1. Kabes Min-Nûri'l-Kur'âni'l-Kerîm

Tefsir, tıpkı bir aynanın karşısındakini yansıttığı gibi müfessirin kendi durum ve tutumunu aksettirmekle beraber yaşadığı toplumun akliyat ve görüşlerini, örf ve adetlerini, medeniyet derecesini, ilmî görüşlerini cemiyetin sosyal yapısını ve daha pek çok özelliklerini aksettirir. Onun için İslam Cemiyeti'nin bidâyetten zamanımıza kadarki gelişmesini ve çeşitli asırlardaki durumunu bize aks ettirecek en mühim kaynaklar tefsirlerdir.¹⁹

Her müfessir ilmi kudreti nisbetinde Kur'an'ın hakikatlerine, bediâlarına, incelik ve güzelliklerine, i'cazına tercüman olduğundan birçok tefsir kaleme alınmıştır. Bu tefsirler okuyucularına fayda, feyz ve inşirâh vermişlerdir.²⁰ Bunlar temel olarak rivâyet ve dirâyet tefsirleri olmak üzere iki kısma ayrılırlar.

Sâbûnî, *Kabes min nuri'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı tefsirinde sûreleri bölüm bölüm birbirinden ayırarak Mushaf tertibine göre âyetleri değerlendirmeye almış ve aynı konuya değinen âyetleri birlikte tefsir etmiştir. Dil ve üslup olarak birbirine benzettiğimiz Safvetü't-tefâsir adlı eserinde rivâyet yönü ağırlıklıyken konumuz olan *Kabes min nuri'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı tefsirinde dirâyet yönünün ağırlıklı olduğunu görmekteyiz. Aynı konudaki âyetlerin bir başlık altında ele alındığı bu eser, konulu bir dirâyet tefsiri de sayılabilir.

Müfessirimiz Sâbûnî, tefsirinde başta Taberî (ö. 310/923), Zemahşerî (ö. 538/1143) ve Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344) olmak üzere Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210), Kurtubî (ö. 671/1273) İbn Cüzey el-Kelbî (ö. 741/1340), Ali b. Muhammed el-Hâzin (ö. 741/1341), İbn Kesîr (ö. 774/1373), İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725) ve Âlûsî (ö. 1270/1854) gibi birçok müfessirden alıntı yapmıştır. Bu yönüyle de rivâyet malzemesini içinde barındırması tefsirini kısmi olarak Rivâyet Tefsiri kategorisine sokmamıza neden olmaktadır. İlk günden itibaren seleften nakil yoluyla gelen tefsir haberleri, bazıları tarafından olduğu gibi kabul edilirken, bazılarınca bu haberler re'y ve içtihatlarıyla mezcedilmek sûretiyle, kendilerinden sonra gelenlere nakledilmiştir. Buradan da anlaşılıyor ki, tefsir rivâyet yoluyla geldiği gibi, re'y ve içtihatla da yapılabilmektedir. Bu iki tefsir çeşidi, tamamen birbirinden ayrılmış değildir. Dirâyet Tefsiri içinde rivâyet olabileceği gibi, aksi de mümkündür.²¹ Dolayısıyla yeni bir yol

¹⁹ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012), 289.

²⁰ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınevi, 1996), 2/117.

²¹ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 2/118.

ve açık bir üslup ile görüşlerin en tercih edilenini ve en sahih olanını tercih etmesi dirâyet ve rivâyet metotlarını birleştiren bir tefsir olma özelliğini kazandırmıştır. Ayrıca yararlandığı rivâyetlerden edindiği bilgileri harmanlayıp asrın idrakine en uygun şekilde kendi yorumlarıyla sunduğu bu eserinde âyetleri, *Safvetü't-tefâsir*'e kıyasla tafsilatıyla konu konu ele alarak hem naklî hem de aklî tefsiri birleştirmiştir. Bunların yanında Sâbûnî, bu eserinde zaman zaman birtakım âyetlerin işârî yorumlarına yer vermiştir. İşârî yorumlarda başlıca kaynakları İsmail Hakkı Bursevî ve Âlûsî tefsirleridir. Sonuç olarak Sâbûnî'nin bu eseri, dirayet tefsiri olmakla birlikte zaman zaman rivayet ve kısmen de işârî tefsir yorumları içermektedir.

Öte yandan müellif bu eserinde *Safvetü't-tefâsir*'de olduğu gibi Arap dili kuralları, i'rab, belağat vb. alanlara fazlaca eğilmediği, kısmen dipnotlarında İbn Manzûr'un (ö. 711/1311) *Lisânü'l- 'arab* adlı eserinden, Ebû Hayyân'ın *Bahrü'l-muhît* adlı eserinden ve arap şiiirlerinden faydalandığı görülmektedir.

Sâbûnî bu eserini, *Safvetü't-tefâsir*'den daha sonra kaleme almıştır. Tefsirlerin özü olarak nitelediği kitaptan daha geniş ve kapsamlı bir çalışma yapması kendi düşünce ve yorumlarını daha fazla ön plana çıkarmak istediğini akla getirmektedir. Nitekim Sâbûnî eserini, *Safvetü't-tefâsir*'e nazaran daha tafsilatlı bir şekilde ele alarak anlaşılır bir dil ve sadelikle, ihtilaflı konulara değinmeden âyetlerden çıkabilecek dikkat çekici nükteleri ustalıkla okuyucuya sunmuştur.

Sâbûnî Rabbinden bu eserini hitama erdirmesini dilemiş ve Mekke-i Mükerre'me'de 1405 (m. 1984) yılının Muharrem ayında yazmaya başlamıştır.²² Yine Mekke-i Mükerre'me'de 1413 (m. 1992) yılının Ramazan ayında bitirmeye muvaffak olmuştur.²³ On altı bölüm olarak te'lif edilen bu eser her dört bölümün bir cilde toplanmasıyla dört cilt olarak basılmıştır.

2.2. Kaynakları

2.2.1. Tefsir Kaynakları

Muhammed Ali es-Sâbûnî tefsirinin te'lif aşamasında birçok kaynaktan istifade etmiştir. Nakil yaptığı kaynakları, çoğu zaman dipnotta beyan ederken bazen sadece metinde müellifin ismini belirtir, bazen de herhangi bir bilgi vermez. Müfessirimizin rivayet açısından istifade ettiği ana kaynak Taberî'nin *Câmiu'l-beyân* adlı eseridir.²⁴ O, tefsirine başlamadan önce

²² Muhammed Ali es-Sabûnî, *Ḳabes min-nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm* (Beyrut: Daru'l-cil, 2001), 1. Bölüm 1/5.

²³ Sabûnî, *Ḳabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 16. Bölüm 4/405.

²⁴ Örneğin bk. Sabûnî, *Ḳabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 2. Bölüm 1/30.

müfessirlerin şeyhi olarak tavsif ettiği Taberî'nin şu sözünü nakletmektedir: *Kur'an'ın manasını anlamadan okuyanlara şaşıyorum! Nasıl zevk alıyorlar?*²⁵

Müellifimizin Taberî'den sonra en fazla istifade ettiği tefsir kaynakları ise şunlardır: Fahrüddîn er-Râzi, *Tefsîrû'l-kebîr*²⁶, İbn Kesîr *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'Azim*²⁷ ve Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*.²⁸ Sâbûnî bu eserlerden daha ziyade sebeb-i nüzul, kıssalar, sûre isimleri gibi rivâyete dair konularda istifade etmiştir. Çok fazla olmamakla birlikte lügat ve belâgat açısından Zemahşerî'nin *el-Keşşâf* isimli tefsirinden faydalanmıştır.²⁹ Müellifimiz sebeb-i nüzul konusundaki rivâyetlerde çoğu zaman Vâhidî'nin (ö. 468/1076) *Esbâbü'n-nüzûl* adlı eserinden faydalanmıştır.³⁰ Mübhem ve müşkil âyetlere dair açıklamalarda farklı görüşlere geniş yer veren Kurtubî'nin *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Kur'ân* adlı eserinden faydalanan³¹ Sâbûnî, Akaid ve sosyoloji'ye dair konularda daha çok Seyyid Kutub'un *Fî zılâli'l-Kur'ân* adlı eserinden istifade etmiştir.³² Yukarıda da değindiğimiz gibi işârî yorumlarda Bursevî'nin *Rûhu'l-beyân'ından* alıntılar yapan Sâbûnî'nin zikri geçen kaynaklardan başka müracaat ettiği tefsir kaynaklarını şöyle özetleyebiliriz:³³ Ebû'l-Hasan en-Nîsâbü'rî'nin (ö. 553/1158) *İcâzu'l-beyân* adlı tefsiri,³⁴ Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) *Zâdü'l-mesîr* adlı eseri,³⁵ Nâsirüddîn Ebû Saîd el-Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Envârü't-tenzîl* adlı eseri,³⁶ Nizameddîn en-Nîsâbü'rî'nin (ö. 730/1329) *Garâibü'l-Kur'ân* adlı tefsiri,³⁷ Muhammed el-Hazin'nin *Lübâbü't-te'vîl fî me'âni't-tenzîl* adlı tefsiri,³⁸ Ebüssuûd Efendi'nin (ö. 982/1574) *İrşâdü'l-akli's-selîm* adlı tefsiri.³⁹

2.2.2. Hadis Kaynakları

Muhammed Ali es-Sâbûnî, tefsirinde Kur'an'dan sonra ikinci kaynak olarak gördüğü Hz. Peygamberin hadislerine çokça yer vermiştir. Müellifimiz eserini yazarken başta kütüb-i

²⁵ Sabûnî, *Ḳabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 1. Bölüm 1/6.

²⁶ Örneğin bk. Sabûnî, *Ḳabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 3. Bölüm 1/106.

²⁷ Örneğin bk. Sabûnî, *Ḳabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 2. Bölüm 1/29.

²⁸ Örneğin bk. Sabûnî, *Ḳabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 2. Bölüm 1/43.

²⁹ Örneğin bk. Sabûnî, *Ḳabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 2. Bölüm 1/150, 168.

³⁰ Örneğin bk. Sabûnî, *Ḳabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 1. Bölüm 1/110,133; Sabûnî, *Ḳabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 2. Bölüm 1/98.

³¹ Örneğin bk. Sabûnî, *Ḳabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 1. Bölüm 1/138; Sabûnî, *Ḳabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 2. Bölüm 1/158.

³² Örneğin bk. Sabûnî, *Ḳabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 1. Bölüm 1/117; Sabûnî, *Ḳabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 2. Bölüm 1/78; Sabûnî, *Ḳabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 7. Bölüm 2/58-59, 155, 160, 169.

³³ Örneğin bk. Sabûnî, *Ḳabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 7. Bölüm 2/109.

³⁴ Örneğin bk. Sabûnî, *Ḳabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 3. Bölüm 1/17,19,24.

³⁵ Örneğin bk. Sabûnî, *Ḳabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 7. Bölüm 2/119.

³⁶ Örneğin bk. Sabûnî, *Ḳabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 8. Bölüm 2/37, 42.

³⁷ Örneğin bk. Sabûnî, *Ḳabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 5. Bölüm 2/77,90,91.

³⁸ Örneğin bk. Sabûnî, *Ḳabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 16. Bölüm 4/176, 180.

³⁹ Örneğin bk. Sabûnî, *Ḳabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 2. Bölüm 1/163.

sitte olmak üzere birçok hadis kitabından nakillerde bulunmuştur.⁴⁰ Bu nakiller hakkında sıhhat derecesine dair bazen ayrıntılı bilgi verirken⁴¹ bazen sadece müellifin ismini zikreder bazen de sadece hadisin metnini verir.⁴² Hadislerini senedini hazfederek, “Buhârî *Sahîhi*’nde, Müslim *Sahîhi*’nde,⁴³ Ahmed b. Hanbel *Müsned*’inde”⁴⁴ gibi ifadelerle alıntılar yapar.

Sâbûnî, hadis rivâyetlerinde sadece hadis kaynaklarına bağlı kalmayıp tefsir kitaplarından da alıntılar yapmıştır. Mesela tefsir kaynakları bölümünde öncelikli olarak bahsettiğimiz Taberî’nin *Câmiu’l-beyân*, Kurtubî’nin *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân* ve Âlûsî’nin *Rûhu’l-meânî* adlı tefsirlerini hadislerle kaynak olarak göstermiştir.⁴⁵

Sâbûnî, hadisleri naklederken bazen rivâyetin kaynağı olan sahâbîyi zikretmiş,⁴⁶ bazen de “rivâyet olundu ki” şeklinde meçhul bir sîga kullanmıştır. Bazı durumlarda ise hadise yer verip kaynak zikretmemiştir.⁴⁷

2.3. Metodu

Sâbûnî, *Ḳabes min nûri’l-Kur’âni’l-Kerîm* isimli eserinde sûreleri ele alırken ilk olarak sûrenin ismini, Mekkî veya Medenî oluşunu ve kaç âyet olduğunu belirtir. İkinci olarak “*Beyne yedeyi’s-sûre*” başlığıyla ele aldığı sûrenin muhtevası hakkında genel bilgiler verir. Sûredeki ana konuları ve hedefleri madde madde belirtir. Üçüncü olarak “*el-Îzâhü’l-lafzî*” başlığı altında anlaşılması zor olan garip kelimelerin manalarını açıklar. Gerektiğinde şiirlerle istihsad eder. Devamında ise müfessirimiz, “*Tafsîl ba’de’l-icmâl*” başlığı altında, adından da anlaşılacağı üzere sûre hakkında özlü/kısa bilgiler verdikten sonra detaylı bilgiler vermeye başlar. Sâbûnî bu bölüm ve sonrasında sûrenin içerdiği konuları ana başlıklar altında özlü bir şekilde, rivâyet ve özellikle de dirâyet tefsirlerinden yararlanarak yorumlamıştır.

Sâbûnî, yukarıda bahsettiğimiz bölümleri ele alırken muhatabını tartışmalı konulara yönlendirmek yerine Kur’an’ın özünü daha hızlı ve pratik bir şekilde anlayıp kavrayabilmesi için sade, açık ve akıcı bir şekilde konu başlıkları altında değerlendirmeye çalışmıştır. Diğer tefsir kitaplarında âyetin tefsirine başlamadan önce âyetin Arapça metnini verip sonra tefsirine geçerken bu eserde âyetlerin Arapça metninin bir kısmını konunun bağlam yerine göre

⁴⁰ Örneğin bk. Sabûnî, *Ḳabes min nûri’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 1. Bölüm 1/133; Sabûnî, *Ḳabes min nûri’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 2. Bölüm 1/182, 92; Sabûnî, *Ḳabes min nûri’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 8. Bölüm 2/43, 44, 46, 53, 54, 67.

⁴¹ Örneğin bk. Sabûnî, *Ḳabes min nûri’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 3. Bölüm 1/12.

⁴² Örneğin bk. Sabûnî, *Ḳabes min nûri’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 2. Bölüm 1/110.

⁴³ Örneğin bk. Sabûnî, *Ḳabes min nûri’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 8. Bölüm 2/68.

⁴⁴ Örneğin bk. Sabûnî, *Ḳabes min nûri’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 1. Bölüm 1/144.

⁴⁵ Örneğin bk. Sabûnî, *Ḳabes min nûri’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 2. Bölüm 1/113.

⁴⁶ Örneğin bk. Sabûnî, *Ḳabes min nûri’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 2. Bölüm 1/159.

⁴⁷ Örneğin bk. Sabûnî, *Ḳabes min nûri’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 2. Bölüm 1/110; Sabûnî, *Ḳabes min nûri’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 10. Bölüm 3/209.

vermektedir.⁴⁸ Âyetler konuyla ilgili diğer âyetler, hadisler ve özellikle seleften olan müfessirlerin görüşleri doğrultusunda tefsir edilmiştir.

2.4. Rivâyet Tefsirindeki Yeri ve Metodu

‘Me’sûr tefsir’ veya ‘menkûl tefsir’ olarak da adlandırılan rivâyet tefsiri, Kur'an'daki bazı âyetlerin beyan ve tafsil edilmesinde başta Kur'an olmak üzere Hz. Peygamber'in sünneti, sahabe ve seleften nakledilen görüşlerin kaynak olarak kullanılmasıyla oluşan tefsir çeşididir.⁴⁹ Bu konuda tâbiünden gelen sözleri ulemanın bazısı rivâyet tefsiri içerisinde ele almış, bazısı ise bundan imtina etmişlerdir.⁵⁰ Çalışma konumuz *Ḳabes min nûrî'l-Kur'âni'l-Kerîm* açısından değerlendirdiğimizde dirâyet yönü kadar ağırlıklı olmamakla birlikte müellif Sâbûnî rivayetlere de kâfi miktarda yer vermiştir.

Kur'an'ın Kur'an'la tefsirinde veya sahih sünnetle tefsirinde bir ihtilaf bahis konusu değildir. Fakat rivayet tefsirlerinde sahabe ve tâbiüne isnat edilen görüşler de mevcuttur. Aynı zamanda rivâyet tefsir metodunun bazı zaafı vardır. Bu zaaf noktalarını üç başlıkta mütalaa etmek mümkündür: Tefsir ilmine giren uydurma rivayetlerin çokluğu, İsrâiliyyatın İslamî literatüre girişi, isnadların hazfedilmesi.⁵¹ Sâbûnî, tefsirinde az da olsa İsrâiliyyata yer vermiş fakat uydurma ve isnatlar konusunda titiz davranmıştır. Özellikle hadislere önem verip sened, kaynak ve sıhhat derecelerini dipnotlarında belirtmiştir.⁵²

Kur'an'ın Kur'an'la ve sünnetle tefsirini, tefsir türlerinin ve mertebelerinin en üstünü sayan Sâbûnî,⁵³ tefsirinde âyetleri âyetlerle açıklamaya önem vermiştir. Âyetlerden açıklama getirmesinin uygun olduğu bazı durumlarda bunu yapmadığı da olmuştur.⁵⁴ Bu durumun sebeplerinden birisi tefsirini özet mahiyetinde yazmış olmasıdır denilebilir. Onun, öncekilerin rivâyetleri ile sonrakilerin ictihatlarını başarıyla bir araya getirdiğini söylemek mümkündür.

Şimdi burada Sâbûnî'nin konumuz olan eserini Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri, Kur'an'ın Sünnet'le tefsiri ve Kur'an'ın Sahâbe ve Tabiîn sözleriyle tefsiri gibi başlıklar altında ele almak istiyoruz.

⁴⁸ Örneğin bk. Sabûnî, *Ḳabes min nûrî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 3. Bölüm 1/18; Sabûnî, *Ḳabes min nûrî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 8. Bölüm 2/66; Sabûnî, *Ḳabes min nûrî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 10. Bölüm 3/248.

⁴⁹ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *et-Tibyân fî ulûmi'l-Kur'an* (Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, 2016), 67.

⁵⁰ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 2/118.

⁵¹ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 2/122.

⁵² Örneğin bk. Sâbûnî, *Ḳabes min nûrî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 8. Bölüm 2/68; Sâbûnî, *Ḳabes min nûrî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 3. Bölüm 1/12.

⁵³ Sâbûnî, *et-Tibyân fî ulûmi'l-Kur'an*, 69.

⁵⁴ Sabûnî, *Ḳabes min nûrî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 3. Bölüm 1/18.

2.4.1. Kur'an'ı Kur'an'la Tefsiri

Kur'an-ı Kerim'i ilk tefsir eden yine Kur'an-ı Kerim'in kendisidir. Yani Kur'an hem müfessir hem de müfessirdir. Yüce Allah Kur'an'ın tefsirinin kendisine ait olduğunu şu âyeti Kerîme ile açıklamaktadır: “*Sonra onu açıklamak da bize aittir.*”⁵⁵ Kur'an'ın Kur'an ile tefsirinin rivâyet tefsiri başlığı altında ele alınmasının temel sebebi, bu tür tefsir faaliyetinde bir nakil işleminin bulunmasıdır. Yani müfessir, bir âyeti tefsir etmek için o âyetin tefsiri olarak gördüğü bir başka âyeti nakletmektedir. Oysa Kur'an'da hangi âyetin hangi âyeti tefsir ettiği hakkında, bizzat Kur'an'ın açık bir beyanı yoktur. Bir âyetin tefsirini bir başka âyet ışığında anlama çabası müfessirin kendi dirâyeti ile yaptığı bir iştir ve âyetler arasında bağ kurmak sûretiyle ulaştığı sonuç da onun içtihadıdır.⁵⁶

Kur'an yorumcusunun görevi âyetlerin birbirleri ile neler konuştuğunu önyargısız bir şekilde doğru yöntemler kullanarak tespit etmek için derin bir tefekkür ve çaba içine girmektir. Yorumcu âyetlerin birbirleri ile neler konuştuğunu doğru bir şekilde anlamazsa kendisi âyetleri hatalı olarak konuşturmaya kalkışacaktır.⁵⁷

Kur'an-ı Kerim'in, icaz ve itnâb, mücmel ve mübeyyen, mutlak ve mukayyed, umum ve husus gibi kısımları içine aldığı bilinmektedir. Kur'an-ı Kerim'in âyetleri dikkatle incelendiğinde herhangi bir yerinde umumi olan bir hususun, başka bir yerinde tahsis edildiği, mücmel olan bir hususun da başka bir yerde tebyîn edildiği görülmektedir.⁵⁸ Kur'an'ı tefsir etmek isteyen her müfessirin bunları dikkate alarak izaha muhtaç olan âyetin tefsiri hakkında, aynı sûrede veya başka bir yerde onu açıklar mahiyette bir veya daha fazla âyetin var olup olmadığını bilmesi gerekir.⁵⁹

Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri sadece lafzı birbirine benzeyen âyetleri bir araya getirmekle olmaz. Bağlamı aynı olan âyetler kendi tarihsel zemininde değerlendirilmeli, nüzûl süreci dikkate alınarak birbirleri ile irtibatları sağlanmalıdır. Bu şekilde Kur'an'ın sunmak istediği dünya görüşü kavranmalı, bu genel perspektifle âyetler açıklanmalıdır.⁶⁰

Sâbûnî, tefsir türlerinin ve mertebelerinin en üstünü saydığı iki türden biri olan Kur'an'ın Kur'an'la tefsirinde herhangi bir şüphenin kesinlikle olmayacağını belirtir. Bunun

⁵⁵ *Kur'an-ı Kerim Meâli*, çev. Halil Altuntaş & Muzaffer Şahin (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010), el-Kıyamet 51/19.

⁵⁶ Zekeriya Pak, “Rivâyet Ağırlıklı Tefsirler”, *Tefsir El Kitabı*, ed. Mehmet Akif Koç (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 159.

⁵⁷ Resul Ertuğrul, “Safvetü't-tefâsîr'de Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri”, *Muhammed Ali es-Sâbûnî ve Tefsir İlmindeki Yeri*, ed. Zeki Keskin (Ankara: Grafiker Yayınları, 2022), 321.

⁵⁸ Mehmet Bağış, *Beydâvî Tefsirinde Kur'an İlimleri Ve Tefsir Usulü* (Mardin: Şırnak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 136.

⁵⁹ Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn* (Amman: Darü'l-nefâis, 2016) 1/31-32.

⁶⁰ Ertuğrul, “Safvetü't-tefâsîr'de Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri”, 320.

birinci sebebi Yüce Allah'ın kendi muradının ne olduğunu başkalarından daha iyi bilmesidir. İkinci sebep ise Allah'ın kitabının sözlerin en doğrusu olması ve önünden ve arkasından batılın gelmemesi olarak belirtmektedir.⁶¹ Sâbûnî Kur'an'ı Kur'an ile tefsir etmeye önem vererek tefsirinde yeri geldikçe âyetleri değişik açılardan diğer âyetlerle bağ kurarak izah etmiş ve bu minvalde izahlar yapan tefsirlerden de faydalanmıştır.⁶²

Sâbûnî'nin *Ḳabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm* adlı eserinin birçok yerinde âyetleri tefsir ederken onları öncelikle Kur'an'ın diğer âyetleriyle anlamaya çalışıp birbirleriyle tefsir etmeye özen gösterdiğini görmekteyiz. Sâbûnî, âyetleri en doğru şekilde anlama usulü olarak gördüğü bu yöntemi uygularken âyetin, Kur'an'ın Kur'an'la tefsir biçimlerinden mücmelin tebyîni, âmmın tahsisi, mutlakın takyidi, mübhemin tafsili ve müşkilin tavzihi gibi konulardan hangisine dâhil olduğuyla alakalı açıklamalara çok az yer vermiştir.

Bunlardan bir tanesi Bakara sûresi 34. âyetteki istisna edatının kullanımıyla alakalı olan İblis'in melek mi yoksa ateşten mi yaratıldığı konusudur.

وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَىٰ وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ

“Ve o zaman meleklerle: "Âdem'e secde edin!" dedik, hemen secde ettiler. Yalnız İblis dayattı, kibrine yediremedi, inkârcılardan oldu.”⁶³

Öncelikle nahiv uleması müstesna konusunu ele alırken muttasıl ve munkatı' olarak ikiye ayırmışlardır. Muttasıl, müstesnanın kendisinden istisna edilenle aynı cins yani aynı topluluğa ait olduğu istisna türüdür. Munkatı' ise bunun tam tersi olup müstesnanın müstesna minh ile aynı topluluğa ait olmamasıdır.⁶⁴

Sâbûnî, “İblis meleklerden midir?” başlığında ele aldığı söz konusu âyeti tefsir ederken müfessirlerden birçoğunun âyetin فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ bölümündeki müstesnayı muttasıl olarak alıp İblis'in meleklerden olduğu görüşünü öne sürdüklerini belirtmiştir. Müfessirimiz bu görüşün doğru olmadığını yine Kur'an'dan dört âyet delil getirerek savunmuştur.⁶⁵ Nahiv ulemasından İbn Hişâm (ö. 761/1360) da kitabında munkatı'ı müstesnayı anlatırken söz konusu âyeti örnek olarak vermiştir.⁶⁶

⁶¹ Sâbûnî, *et-Tibyân fî ulûmi'l-Kur'an*, 69.

⁶² Örneğin bk. Sabûnî, *Ḳabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 1. Bölüm 1/110,130,138; Sabûnî, *Ḳabes min Nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 2. Bölüm 1/29.

⁶³ el-Bakara 2/34.

⁶⁴ Muhammed Bin Abdurrahîm el-Ömerî el-Meylânî, *Şerhu'l-muğnî fin-nahv* (Diyarbakır: Mektebetü'l-minhac, 2012), 84; Cemaleddin Abdullah b. Yusuf İbn Hişâm el-Ensarî, *Sebilü'l-hüda alâ şerhi kaṭrî'n-nedâ ve bellü's-şadâ* (Dimeşk: Mektebetü darü'l-fecr, 2012), 365; Mustafa el-Galâyînî, *Câmi'u'd-dürûsi'l-'arabiyye* (Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2012), 94.

⁶⁵ Sâbûnî, *Ḳabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 1. Bölüm 1/27.

⁶⁶ İbn Hişâm el-Ensarî, *Sebilü'l-hüda alâ şerhi kaṭrî'n-nedâ ve bellü's-şadâ*, 366.

Sâbûnî'nin müstesnayı munkatı' olarak ele alıp İblis'in meleklerden olmadığına dair öne sürdüğü birinci delil Tahrîm 6. âyetin şu kısmıdır: لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ “Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve emredildikleri şeyi yapan melekler vardır.”⁶⁷ Müfessirimize göre eğer İblis meleklerden olsaydı Allah'ın emrine asilik etmezdi çünkü âyetten de anlaşılacağı üzere melekler ma'siyetten münezzeh kılınmışlardır.⁶⁸

İkinci delili, meleklerin nurdan, İblis'in ise ateşten yaratıldığını ifade eden şu âyet-i kerîmedir: قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِّنْهُ خَلَقْتَنِي مِن نَّارٍ وَخَلَقْتَهُ مِن طِينٍ “(İblis): "Ben, ondan hayırlıyım; beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın." dedi.”⁶⁹

Sâbûnî, “(Allah) buyurdu: "Sana emrettiğim zaman, seni secde etmekten alıkoyan nedir?" (İblis): "Ben, ondan hayırlıyım; beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın." dedi.”⁷⁰ ve aynı meyandaki Sâd sûresi 76. âyetlerini delil olarak sunarak eğer İblis melek olsaydı “beni nurdan yarattın” diye söyleyeceğini belirtir.⁷¹

Üçüncü delil, İblis'in tıpkı insanlar gibi nikâhlanma, üreme gibi özelliklerle bir soya sahip olmasının yanında meleklerin kadın ve erkek vasıflarının olmayıp dolayısıyla bir soya sahip olamayacaklarıdır. Nitekim Yüce Allah İblis hakkında أَفَتَتَّخِذُونَهُ وَذُرِّيَّتَهُ أَوْلِيَاءَ مِن دُونِي وَهُمْ لَكُمْ “Şimdi siz beni bırakıp da İblis'i ve soyunu dostlar mı ediniyorsunuz?” buyurmaktadır.⁷²

Sâbûnî, karşı görüşe hiçbir açık kapı bırakmamak için dördüncü delili getirirken İblis'in cinlerden olduğuna en bariz delili olup kâfi geleceğini belirtir. Müfessirimiz, وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَكِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ كَانَ مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ “Yine o vakti hatırla ki biz, meleklerle: "Âdem'e secde edin!" demiştik. İblis hariç olmak üzere onlar hemen secde ettiler. İblis cinlerdendi, Rabbinin emrinden dışarı çıktı.”⁷³ âyet-i kerîmesini İblis'in meleklerden olmadığına en bariz ve en sarîh delili olarak sunmuştur.⁷⁴

Sâbûnî, konu konu ele aldığı *Ğabes min Nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm* adlı eserinde Bakara sûresi 37. âyet olan فَتَلَقَّى آدَمُ مِن رَّبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ “Derken Âdem Rabbinden birtakım kelimeler aldı, (onlarla tevbe etti. O da) tevbesini kabul etti. Muhakkak O, tevbeyle çok kabul eden, çok esirgeyendir.” âyet-i kerîmesini A'raf sûresi 23. âyeti “pişmanlık, tevbe ve

⁶⁷ et-Tahrîm 66/6.

⁶⁸ Sâbûnî, *Ğabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 1. Bölüm 1/28; es-Sâd 38/76.

⁶⁹ Sâbûnî, *Ğabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 1. Bölüm 1/28.

⁷⁰ el-A'raf 7/12.

⁷¹ Sâbûnî, *Ğabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 1. Bölüm 1/28.

⁷² el-Kehf 18/50.

⁷³ el-Kehf 18/50.

⁷⁴ Sâbûnî, *Ğabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 1. Bölüm 1/28; Muhammed Ali es-Sabûnî, *Safvetü't-tefâsir* (Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, 2015), 3/672.

günahı itiraf” konu başlığıyla ele alarak Hz. Âdem’in Rabbinden aldığı kelimelerin قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنفُسَنَا وَإِن لَّمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ “Dediler ki: "Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik, eğer bizi bağışlamaz ve bize rahmetinle muamele etmezsen muhakkak ziyana uğrayacaklardan oluruz!”⁷⁵ âyetinde belirtilen kelimeler olduğunu belirtir.⁷⁶ Müfessirlerin çoğu da bahsi geçen âyeti tefsir ederken A'râf sûresinde geçen Hz. Âdem ve Havva'nın duasını örnek olarak getirirler.⁷⁷

Sâbûnî, Kur'an'ın bazı âyetlerinin bazısını tefsir ettiğini belirterek Duhân sûresindeki سَابُّونَ “O apaçık Kitab'a andolsun ki biz onu gerçekten mübarek bir gecede indirdik. Çünkü biz onunla insanları uyarmaktayız”⁷⁸ âyet-i kerîmesinde geçen gecenin Kadir gecesini olduğunu İNَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ “Biz O'nu Kadir gecesinde indirdik.”⁷⁹ âyetiyle tefsir eder. Devamında ise Kadir gecesinin Ramazan ayı içerisinde olduğunu Bakara sûresinde geçen اَيُّهَا النَّاسُ “O Ramazan ayı ki, insanları irşad için, hak ile batılı ayıracak olan, hidâyet rehberi ve deliller halinde bulunan Kur'an onda indirildi.”⁸⁰ âyetiyle açıklar.⁸¹

Yine Duhân sûresindeki اِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ “O peygamber onlara şöyle demişti: "Esaretiniz altındaki Allah'ın kullarını bana teslim edin. Çünkü ben size gönderilmiş güvenilir bir peygamberim.”⁸² âyette geçen kim oldukları kapalı olan اِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ “Allah'ın kulları” lafzını açıklarken onların İsrail oğulları olduğunu Tâhâ sûresinde geçen اِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ “Hemen gidin de Firavun'a deyin ki: "Biz Rabbinin (sana gönderilen) elçileriyiz. Artık İsrailoğullarını bizimle gönder, onlara azap etme...”⁸³ âyetiyle tefsir etmiştir.⁸⁴

Yukarıda verdiğimiz örneklerde de anlaşılacağı üzere Sâbûnî, Kur'an'ı Kur'an'la tefsir ederken bazen âyetin tamamını tefsir edecek bir başka âyeti delil olarak getirmiş bazen de âyette geçen bir bölümü tefsir etmek için âyet ya da âyetler delil olarak getirmiştir. Bunun yanında müfessirimiz, bir âyeti tefsir ederken genellikle doğrudan bir başka âyetle tefsir etmiş bazen de

⁷⁵ el-A'raf 7/23.

⁷⁶ Sâbûnî, *Ḳābes min nūr'il-Kur'āni'l-Kerîm*, 3. Bölüm 3/18.

⁷⁷ Bk. Fahrüddîn Muhammed er-Râzî, *Tefsîrû'l-fahri'r-Râzî* (Beyrut: Darü'l-fıkr, 2005), 5/2892; İmamüddîn Ebu'l-Fida' İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsîrû İbn Kesîr* (Dımeşk: Darü'l-risaleti'l-âlemiyye, 2010), 3/370; Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtûbî, *el-Câmiu'l-ahkâmu'l-Kur'ân* (Beyrut: Müessesetü'l-risâle, 2013), 9/181.

⁷⁸ el-Duhan 44/3.

⁷⁹ el-Kadr 97/1.

⁸⁰ el-Bakara 2/185.

⁸¹ Sâbûnî, *Ḳābes min nūr'il-Kur'āni'l-Kerîm*, 12. Bölüm 3/80.

⁸² el-Duhan 44/18.

⁸³ et-Tâhâ 20/47.

⁸⁴ Sâbûnî, *Ḳābes min nūr'il-Kur'āni'l-Kerîm*, 12. Bölüm 3/84.

dolaylı olarak bu yöntemi uygulamıştır. Müellifimiz *Safvetü't-tefâsîr* adlı tefsirinde de aynı yöntemi uygulamıştır.⁸⁵

Sâbûnî, diğer yöntemlerinde de olduğu gibi Kur'an'ı Kur'an'la tefsir etme yöntemini uygularken doğrudan âyeti veya âyet numarasını verip de geçmek yerine âyetler arası bağlantı kurarak akla hitap eden açıklamalara konu başlıkları altında yer vermiştir. Hatta bu yöntemle açıklanması mümkün olan bazı âyetleri tefsir ederken uygun olan âyetlerden deliller getirmeyip benzer âyetlerle açıklamak yerine ele aldığı konu başlığı altında farklı yorumlar getirdiği de görülmektedir.⁸⁶

2.4.2. Kur'an'ı Sünnet'le tefsiri

Kur'an'ı Kerîm bizzat kendisine nâzil olduğu için Allah'ın, âyetlerinde neyi kastettiğini ve muradının ne olduğunu en doğru bilen Hz. Peygamber'dir. Yüce Allah da kitabında Hz. Peygamber'in Kur'an'ı tebliğ ve tebyin görevlerine işaret etmek için "... İnsanlara indirdiklerimizi kendilerine açıklaman ve onlar da (üzerinde) düşünüp anlasınlar diye sana da Kur'an'ı indirdik."⁸⁷ ve "Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer böyle yapmazsan elçilik vazîfeni yerine getirmemiş olursun..."⁸⁸ buyurmaktadır. Bu âyetler sünnetin Kur'an'ın nüzûl sebebini, umumunu, hususunu, mutlak ve mukayyedini, nâsîh ve mensûhunu ve diğer hususlarını izah ettiğini göstermektedir.⁸⁹

Ayrıca "Arkadaşınız Muhammed, doğru yoldan sapmadı, bâtila da inanmadı. O asla kendi arzu ve hevesine göre konuşmaz. O, vahyedilenden başkası değildir."⁹⁰ ve "Bununla beraber Allah ve Resulü bir işe hükmettiği zaman, gerek mümin bir erkek ve gerekse mümin bir kadın için, o işlerinde başka bir tercih hakkı yoktur. Her kim de Allah ve Resulüne âsi olursa açık bir sapıklık etmiş olur."⁹¹ âyetleri de Hz. Peygamber'in vahyin kontrolünde hükümler koyabileceğini göstermektedir. Burada Necm sûresinden delil olarak verdiğimiz âyetler hakkındaki görüşleri de eklemek faydalı olacaktır. Bir görüşe göre bu âyetler grubu Peygamber efendimizin (a.s.) gerçekten Allah'ın meleği ile konuştuğu, melek tarafından kendisine Allah'ın vahyinin indirildiğinin vurgulanmasına yöneliktir.⁹² Çünkü Peygamber efendimizin (a.s.), Allah'ın meleğini gördüğünü, onun kendisiyle konuştuğunu ve Kur'an'ın ilk âyetlerini vahyettiğini söyleyince kâfirler onun cinler tarafından çarpıldığını, şeytanın onunla ilişki

⁸⁵ Ertuğrul, "Safvetü't-tefâsîr'de Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri", 320-321.

⁸⁶ Örneğin bk. Sabûnî, *Ḳābes min nûr'il-Kur'āni'l-Kerîm*, 14. Bölüm 4/79,126,163.

⁸⁷ en-Nahl 16/44.

⁸⁸ el-Maide 5/67.

⁸⁹ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 227.

⁹⁰ en-Necm 53/2-4.

⁹¹ el-Ahzab 33/36.

⁹² İzzet Derveze, *Kur'an'ı Anlamada Usûl*, çev. Vahdettin İnce (İstanbul: Ekin Yayınları, 2008), 18.

kurduğunu iddia etmişlerdi.⁹³ Dolayısıyla Kur'an haricinde bir vahiyden bahsedilmesi söz konusu değildir. Çünkü insan aklına birtakım düşünceler ve rüyada görülen şeyler gelebilir. Bunlar özel algılar ve görüşlerdir. Diğer insanların da ortak oldukları bir durum değildir ki, kuşkuya ve yalanlamaya konu olabilsin.⁹⁴

Sâbûnî'nin de katıldığı bir diğer görüşe göre ise bu âyetler grubu Hz. Peygamber'in bütün hükümlerinin ve O'na isnat edilen her şeyin hevedan bir konuşma değil vahiy olduğuna delildir.⁹⁵ Zemahşerî, söz konusu âyetleri Nebîler'in hüküm verebileceğine delil olarak görmüş ve Allah'ın onlara bu konuda izin verdiğini belirtmiştir.⁹⁶ Beyzâvî, *إِنَّ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ*, âyetindeki⁹⁷ *إِنَّ هُوَ* kısmını Kur'an veya Hz. Peygamber'in Kur'an dışındaki konuşmaları olarak tefsir etmiştir.⁹⁸

Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere Kur'ân-ı Kerîm'in tefsirinde Kur'an'dan sonra en doğru ve güvenilir kaynak Hz. Peygamber'in sünnetidir. Şu da belirtilmelidir ki, sahâbe ve tabiînden aktarılan rivâyet ve görüşler tartışılmaz önermeler olarak algılanamazlar. Bunları metin ve rivâyet zinciri açısından sağlıklı bir ayıklamaya tabi tutmak gerekir.⁹⁹ Bir hadiste ise "*Bana kitabla beraber, misli de verildi denilmektedir*"¹⁰⁰ Kurtubî tefsirinin mukaddimesinde, sünnetin Kur'an'ı beyanının iki şekilde olduğu anlatılmaktadır. Birincisi, Kitaptaki mücmeli beyandır. Mesela, beş vakit namazın vakitlerinin beyanı, zekâtın miktarı ve haccın menâsikini beyân gibi. İkincisi ise, Kitabın hükmü üzerine ziyadeliktir. Mesela, kadının nikâhını, hala ve teyze üzerine haram kılmak gibi.¹⁰¹

Sâbûnî, hadis gruplarını zikrederken Sahîh-i Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim'de (ö. 261/875) geçen hadislerle öncelik vermektedir.¹⁰² Zaman zaman hadislerin zayıf, hasen veya sahih oldukları konusunda bilgiler vermiştir.¹⁰³ Daha sonra da sünen, müsned, muvatta',

⁹³ Derveze, *Kur'an'ı Anlamada Usûl*, çev. Vahdettin İnce, 17.

⁹⁴ Derveze, *Kur'an'ı Anlamada Usûl*, çev. Vahdettin İnce, 18.

⁹⁵ Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsir*, 3/1236; Kurtubî, *el-Câmiu'l-ahkâmu'l-Kur'an*, 20/10; Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *Tefsîrû'l-keşşâf* (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-İlmiyye, 2009), 4/408.

⁹⁶ Zemahşerî, *Tefsîrû'l-keşşâf*, 4/408.

⁹⁷ en-Necm 53/4.

⁹⁸ Nâsirüddîn Ebû Saîd Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl* (Beyrut: Darü'l-reşid, 2000), 3/336.

⁹⁹ Derveze, *Kur'an'ı Anlamada Usûl*, çev. Vahdettin İnce, 246.

¹⁰⁰ Ebû Dâvud, Süleymân b. el-Eş'âs, *Sünen*, 5 Cilt, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), 5/10, "Sünnet", 5; Ebu't-Tayyib el-Azîmâbâdî, *Avnû'l-ma'bûd şerhü süneni Ebî Dâvud* (Dimeşk: Darü'l-feyhâ, 2013), 11-12/267.

¹⁰¹ Kurtubî, *el-Câmiu'l-ahkâmu'l-Kur'an*, 1/65; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 227-228.

¹⁰² Örneğin bk. Sabûnî, *Qabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 14. Bölüm 4/126,162,163.

¹⁰³ Örneğin bk. Sabûnî, *Qabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 14. Bölüm 4/167.

mu‘cem ve müstedrek ile diğer kaynaklardaki¹⁰⁴ hadisleri zikretmektedir. Yer yer de hadislerin sıhhat derecesiyle alakalı bilgiler vermektedir.

Sâbûnî, *Kim peygambere itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur. Kim de yüz çevirirse, biz seni onlara bekçi olarak göndermedik*¹⁰⁵ âyetini yorumlarken Hz. Peygamber'e itaat etmenin Allah'a itaat etmek olduğunu O'nu sevmenin Allah'ı sevmek hatta Hz. Peygamber'e itaat ve sevginin îmandan bir cüz olduğunu bildirir. Bu yoruma dair Buhârî ve Müslim'den ortak nakille Peygamber efendimizin (a.s) şöyle buyurduğunu aktarır: *“Nefsim elinde olan Allah'a yemin olsun ki sizden hiçbiriniz, ben kendisine babasından, evladından ve insanların hepsinden daha sevgili olmadıkça iman etmiş olmaz.”*¹⁰⁶

Sâbûnî bir âyeti, Kudsî hadis ile tefsir edeceği zaman özellikle konu başlığıyla ele aldığını görmekteyiz. Mesela karz-ı hasen ile alakalı *مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً وَاللَّهُ يَقْبِضُ وَيَبْصُطُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ* *“Kimdir o adam ki Allah'a güzel bir ödünç versin de Allah da ona birçok katlarını ödesin. Allah darlık da verir, genişlik de verir. Hepiniz de O'na döndürülüp götürüleceksiniz”*¹⁰⁷ âyetini sahabenin infak etmekle alakalı durumundan farklı rivâyetlerle örnekler¹⁰⁸ verdikten sonra *“Kudsî Hadis-i Şerif”* başlığıyla Müslim'den şu rivâyeti aktarır:

*“Kıyamet gününde Yüce Allah şöyle buyurur: Ey Âdemoğlu! Hastalandım da beni ziyaret etmedin. ‘Ya Rabbi! Sen âlemlerin rabbisin. Ben seni nasıl ziyaret edebilirdim ki? Bilmiyor muydun, falan kulum hasta oldu, sen ise onu ziyaret etmedin. Onu ziyaret etmiş olsaydın, beni onun yanında bulacağını bilmiyor muydun? ‘Ey Âdemoğlu! Senden yiyecek istedim, beni doyurmadın. Ya Rabbi! Sen âlemlerin rabbisin. Ben seni nasıl doyurabilirdim ki? Bilmiyor muydun, falan kulum senden yiyecek istedi de onu doyurmadın. Onu doyurmuş olsaydın, bunu benim katımda bulacağını bilmiyor muydun? Ey Âdemoğlu! Senden su istedim, bana su vermedin!’ Ya Rabbi! Sen âlemlerin rabbisin. Ben sana nasıl su verebilirdim ki? Falan kulum senden su istedi. Ancak sen ona su vermedin. Ona su verseydin, bunu benim katımda bulacağını bilmiyor muydun?”*¹⁰⁹

¹⁰⁴ Örneğin bk. Sabûnî, *Ḳabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 15. Bölüm 4/62,79; Sabûnî, *Ḳabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 14. Bölüm 4/109,167,169; Sabûnî, *Ḳabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 16. Bölüm 4/184.

¹⁰⁵ en-Nisa 4/80.

¹⁰⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhih*, nşr. Muhammed Enis Reşid (Karaçi: Daru'l-büşrâ, 1437/2016), “Kitâbu'l-İmân”, 7(No. 15); Sâbûnî, *Ḳabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 2. Bölüm 1/30.

¹⁰⁷ el-Bakara 2/245.

¹⁰⁸ Sâbûnî, *Ḳabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 1. Bölüm 1/94.

¹⁰⁹ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Fethu'l-ilâhi'l-mün'im fî şerhi sahihi Müslim*, (Ankara: Kalkan Matbaacılık, 2014), 4/228; Sâbûnî, *Ḳabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 1. Bölüm 1/95.

وَأَمَّا الَّذِينَ سُعِدُوا فَفِي الْجَنَّةِ خَالِدِينَ *Mutlu olanlar ise cennettedirler. Orada gökler ve yer durdukça duracaklar, ancak Rabbinin diledikleri başka. (Bu) ardı arkası kesilmeyen bir ihsan olacak.*¹¹⁰ âyetindeki عَطَاءٌ غَيْرَ مَجْدُودٍ bölüm için Tirmizî'den rivâyet ettiği şu Kudsî Hadis'i verebiliriz: *Allah cennet ehli cennete girince onlara “(Size verdiğim bu nimetlerden dolayı) razı oldunuz mu?” diye seslenir. Onlar da “Ey Rabbimiz! Yarattıklarından hiç kimseye vermediğin nimetleri bize verdin nasıl razı olmayalım? Derler. Allah da onlara “Size bundan (verdiğim bütün cennet nimetlerinden) daha üstün bir şey vermemi ister misiniz?” diye buyurur. Onlar “Ey Rabbimiz bize verdiğin bu nimetlerden daha üstünü nedir?” diye sorunca Allah “Rızamı sizinle beraber kılacağım, sizden artık hep razı olacağım ve bir daha ebediyen size küsmeyeceğim.” diye buyurur. Sâbûnî bu hadisle âyette geçen “ardı arkası kesilmeyen” yani devam eden kısmına birbirinden daha üstün nimetlerin geleceğini belirtmiştir.*¹¹¹

2.4.3. Kur'an'ı Sahâbe Görüşleriyle Tefsiri

Kur'an'ı anlama ve tefsir etmede, Hz. Peygamber'den sonra doğal olarak sahâbe nesli gelir. Çünkü onlar, Hz. Peygamber'in Kur'an'ı bir hayat tarzı olarak kendi şahsında yaşaması ve toplum içerisindeki tatbikatına bizzat şahit olmuşlardır.¹¹² Üstelik onlar kadim medeniyetlerin ve felsefi akımların etkisinden oldukça uzak yaşadıkları için zihinleri berrak ve dilleri fasihtir.¹¹³ Dolayısıyla Kur'an'ın konuştukları dil ile nâzil olması, nuzûl ortamına şahit olmaları ve sarsılmaz bir imana sahip olmaları gibi nedenlerden dolayı sahâbe, Kur'an'ı anlamakta Hz. Peygamber'den sonra insanların en kudretlileri sayılır.¹¹⁴

Sahâbe'nin tefsir ilmindeki yerini daha iyi anlamak için tefsir ve te'vil kavramları ele alınabilir. İmam Mâtûrîdî (ö. 333/944), tefsir ile te'vil arasındaki farkı beyan ederken şöyle buyurmuştur: *“Tefsir ashaba, te'vil ise âlimlere ait bir iştir. Bunun manası şudur ki sahabe-i kiram çeşitli meclislerde bulunmuş, birçok hadiseye şahit olmuş ve Kur'an'ın hangi olay veya mevzu hakkında nazil olduğunu bilmişlerdir. Binaenaleyh onların âyeti tefsir edişleri büyük önem arz etmektedir, çünkü onlar olup biteni görmüş ve olaylarda hazır bulunmuşlardır.”*¹¹⁵ Ancak Arap diline ve onun edebiyatına vukuf itibarıyla zekâ ve idrâk gücü, Hz. Peygamberin dâima yanında bulunanlar, diğerlerine nispetle bilgi yönünden diğerlerine tefâvuk etmeleri yani

¹¹⁰ el-Hud 11/108.

¹¹¹ Sâbûnî, *Ḳabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 5. Bölüm 2/82-83.

¹¹² Pak, “Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri (Taberi Öncesi)”, 126.

¹¹³ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 235.

¹¹⁴ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 234.

¹¹⁵ Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed el-Mâtûrîdî, *Te'vilatu'l-Kur'ân* (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005), 1/3.

ilmi elde etme imkânları bakımından farklı konumda olma gibi nedenlerle Sahâbe'nin Kur'an'ı aynı seviyede anladığını söylemek mümkün değildir.¹¹⁶

Sahâbe Kur'an âyetlerinin izahını ya Peygamberden işitmek sûretiyle veya içtihatlarıyla yapmışlardır. Çok kere, âyetlerin sebebi nüzullerini anlatmak sûretiyle izâh edilmesi lazım gelen âyeti açıklamış oluyorlardı. Kendi içtihatlarıyla yapmış oldukları tefsirlerde, umumi olarak ya dil veya dîni yöne, ehemmiyet vermişlerdi. Bazen âyetteki dini bir müşkili halletmek için, bazısı tahsis yolunu, bazısı da tarihi bir yol takip etmişlerdir.¹¹⁷

Müfessirimiz de tefsirinde âyetleri beyan ederken Sahâbe görüşlerine sıkça yer vermektedir. Sahâbe'den gelen rivâyetleri isim belirterek ele alan Sâbûnî, özellikle İbn Abbas'tan gelen görüşlere önem verip diğer sahabîlere nazaran tefsirinde daha fazla yer vermiştir.¹¹⁸

Sâbûnî karz-ı hasenle ilgili olan *مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ* “Kimdir o adam ki Allah'a güzel bir ödünç versin de Allah da ona birçok katlarını ödesin.”¹¹⁹ âyetini tefsir ederken bir insanın Allah'a borç vermesi durumunu Müslümanların doğru anlaması için sahabeden İbn Mes'ud'un Ebû'd-Dahdâh ile ilgili rivâyetini naklediyor. Rivâyete göre söz konusu âyet inince Ebû'd-Dahdâh Hz. Peygamber'e gelip “Ey Allah'ın Resulü Allah (hiçbir şeye muhtaç değilken) bizden borç mu istiyor?” diye sordu. Hz. Peygamber de “evet” deyince Ebû'd-Dahdâh elini uzatarak “Öyleyse elini bana uzat Ey Allah'ın Resulü! İçinde 600 hurma ağacı olan bahçemi Allah'a borç veriyorum” dedi.¹²⁰

Sâbûnî yukarıdaki âyeti ele alırken sahabenin cömertliğini konu başlığıyla fetret döneminin ünlü kıssalarından olan Hz. Ebû Bekir'in malının tümünü Hz. Ömer'in ise malının yarısını infak ettiği kıssayı da naklederek sahabenin nazil olan âyetler karşısında nasıl bir tavır sergileyip dünya malına bakış açısını yansıtmaya çalışmıştır.¹²¹

Sâbûnî sahabeden nakille tefsir etmeye çalıştığı örneklerde âyetin ne manaya geldiğinin yanında çoğu zaman bahsi geçen konunun önemini onların hayatlarından örneklerle vurgulayıp okuyucuya işin ehemmiyetini tefekkür ettirmeye çalıştığını görüyoruz.

Mesela faiz ile alakalı Bakara 275. ve 279. âyetleri tefsir ederken âyetin *فَإِنْ لَّمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا* “Eğer böyle yapmazsanız, o zaman Allah ve Resulü tarafından size savaş

¹¹⁶ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 234-235.

¹¹⁷ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 235.

¹¹⁸ Örneğin bk. Sabûnî, *Ḳabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 14. Bölüm 4/131; Sabûnî, *Ḳabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 15. Bölüm 4/47; Sabûnî, *Ḳabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 16. Bölüm 4/101.

¹¹⁹ el-Bakara 2/245.

¹²⁰ Sâbûnî, *Ḳabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 1. Bölüm 1/94.

¹²¹ Sâbûnî, *Ḳabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 1. Bölüm 1/94-95.

*açılmış olduğunu bilin.*¹²² bölümüyle alakalı İbn Abbas’tan rivâyetle kıyamet günü durumun gerçekleşeceğini belirtir. Buna göre Bakara 275. âyetin *الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ* “şeytan çarpan kimse nasıl kalkarsa ancak öyle kalkarlar”¹²³ bölümünde benzetilen durum Allah’ın onları faizden karınlarına girecek yiyecekleri artırıp da onların şişman hantallara dönüşmesiyle alakalıdır. İbn Abbas onların bu halleriyle kıyamet günü boğulurken deliye dönen insanlar olarak diriltip de onlara “Savaş için silahını” al denileceğini ve onların ise hantallıktan kalkmaya çalışıp yere düşen, değil savaşmaya hiçbir şeye güç yetiremeyen zavallılar olduklarını, kıyamet günü bu halleriyle tanınacaklarını belirtir.¹²⁴

Kur’an âyetlerinden bazılarında ise bizzat sahabenin davranışlarına dikkat çekenler vardır. Bu durum tefsirlerde, filan sahabe hakkında nazil oldu denilerek açıklanır. Aslında o âyetin tefsiri sanki bahsedilen sahabenin davranışı durumundadır. Sâbûnî de birçok âyeti tefsir ederken bu duruma dikkat çekmiştir. Mesela Leyl sûresinin son âyetleri olan *وَسُيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى الَّذِي يُؤْتِي مَالَهُ يَتَزَكَّى وَمَا لِأَحَدٍ عِنْدَهُ مِنْ نِعْمَةٍ تُجْزَى إِلَّا أَتْبَغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِ الْأَعْلَى وَلَسَوْفَ يَرْضَى* “En çok korunan ise ondan uzaklaştırılacaktır. O ki, Allah yolunda malını verir, temizlenir. Onun yanında, başka bir kimse için karşılığı verilecek hiçbir nimet yoktur. O ancak yüce Rabbinin rızasını aramak için verir. Elbette yakında kendisi de hoşnut olacaktır.”¹²⁵ âyetlerinin Hz. Ebû Bekir hakkında nazil olduğunu bildirmiştir. Rivâyete göre Hz. Ebu Bekir, Bilal’i satın alıp azat ettiği zaman Müşrikler Ebu Bekir’in Bilal’i daha önce bir iyilik yaptığı için azat ettiği dedikodusunu çıkartırlar. Bunun üzerine *وَمَا لِأَحَدٍ عِنْدَهُ مِنْ نِعْمَةٍ تُجْزَى* “Onun yanında, başka bir kimse için karşılığı verilecek hiçbir nimet yoktur...” âyeti nazil olur.¹²⁶ *وَلَسَوْفَ يَرْضَى* “Elbette yakında kendisi de hoşnut olacaktır.” âyetini ise *وَرِضْوَانٌ مِّنَ اللَّهِ أَكْبَرُ* “Allah’ın rızası ise hepsinden büyüktür.” âyetiyle destekleyerek cennette verilecek nimetlerin en büyüğünü Ebû Bekir’in yaptığı amellerle hak ettiğini bildirir.¹²⁷

2.4.4. Kur’an’ı Tâbîîn Görüşleriyle Tefsiri

Kur’an’ı ve sünneti sahâbeden öğrenen onlardan aldıkları bilgileri nakleden Tâbîîn nesli, Tefsir tarihinde önemli bir yere sahiptir. İçerisinde mevâlinin de bulunduğu Tâbîîn nesli, öncelikle Kur’an ve Sünneti kaynak edinip sahabî görüş ve tercihlerine de değindikten sonra müslüman olmadan önceki din ve kültürlerinin etkisi altında kalarak bazen Ehl-i Kitâb’ın

¹²² el-Bakara 2/279.

¹²³ el-Bakara 2/275.

¹²⁴ Sâbûnî, *Ḳabes min nûr’il-Kur’âni’l-Kerîm*, 1. Bölüm 1/96.

¹²⁵ el-Leyl 92/16-21.

¹²⁶ Sâbûnî, *Ḳabes min nûr’il-Kur’âni’l-Kerîm*, 16. Bölüm 4/246.

¹²⁷ Sâbûnî, *Ḳabes min nûr’il-Kur’âni’l-Kerîm*, 16. Bölüm 4/245.

görüşlerine, bazen de şahsî icthadlarını belirtmeleriyle oluşan anlayış farklılıkları, tefsirde mühim hareketler meydana getirmiş, bu ilmin boyutlarını daha da genişletmiştir.¹²⁸

Müfessirimiz de tefsirinde âyetleri beyan ederken Sahâbe görüşlerine sıkça yer vermektedir. Tâbiîn'den gelen rivâyetleri isim belirterek ele alan Sâbûnî, diğer Tâbiîn ulemasına nazaran Hasan-ı Basrî¹²⁹ (ö. 110/728) ve Mücâhid bin Cebr'den¹³⁰ (ö. 103/721) gelen görüşlere tefsirinde daha fazla yer vermiştir.

Vereceğimiz örneklerde de görüleceği gibi Tâbiîn uleması çoğu zaman sahabîye bağlı kalıp onlardan gelen görüşlerden yola çıkarak açıklamalarda bulunmuşlardır.

Müfessirimiz Fecr sûresinin başında yemin edilenlerden olan وَالشَّعْ وَالْوَتْر “Çifte ve teke”¹³¹ kelimelerini ele alırken Hasan-ı Basrî'nin görüşüne yer verip الشَّع kelimesinin erkek ve kadın tüm yaratılanlar olduğunu الْوَتْر kelimesinin ise Yüce Allah olduğunu belirtir. Hasan-ı Basrî bu açıklamayı İbn Abbas'a söz konusu âyetten sorulduğunda verdiği شَعُّ وَاحِدٌ وَأَنْتُمْ شَعٌّ “Allah tek birdir siz ise çiftersiniz” cevaptan rivâyetle yapmaktadır.¹³²

Sâbûnî وَالِدٍ وَمَا وَلَدَ “Ve and olsun baba ve çocuğuna.” âyetinde yemin edilen وَالِد ve مَا وَلَدَ kelimelerinin Mucâhid'ten rivâyetle Hz. Âdem ve onun evlatları, zürriyeti olduğunu belirtir.¹³³

2.5. Dirâyet Tefsirindeki Yeri ve Metodu

2.5.1. Sûrenin Takdimi (Beyne yedeyi's-Sûre)

Sâbûnî diğer tefsirlerine de benzer şekilde bu tefsirindeki her sûrenin başlangıcında “Beyne yedeyi's-sûre” ve “el-Ehdâfü'l-esâsiyyetü” başlıklarıyla sûreyi özetleyici ve dikkat çekici bir mukaddime hazırlamıştır. Çoğu tefsir kitabının sadece mukaddime kısmında sunulan bilgileri, Sâbûnî her sûrenin başında sunarak sûrenin tanıtımını yapmıştır. Sûrenin Mekkî-Medenî oluşu, vurguladığı konular, teşri hükümlerin azlığı çokluğu ve hikmetleri, hangi kıssalara değindiği, özellikle çağımızdaki İslam'a aykırı uygulamaları düzeltecek bir çıkar yol gibi konulara değinerek okuyucuya sûrenin kısa bir özetini sunmuştur.

Örneğin Sâbûnî Fâtiha sûresini ele alırken Beyne yedeyi's-sûre başlığı ile yukarıda bahsettiğimiz konularda sûre hakkında bilgiler vermiştir:

¹²⁸ Mennâ'u'l-Kattân, *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân*, 360; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 243-244.

¹²⁹ Örneğin bk. Sabûnî, *Ḳabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 14. Bölüm 4/127; Sabûnî, *Ḳabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 16. Bölüm 4/21,104.

¹³⁰ Örneğin bk. Sabûnî, *Ḳabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 14. Bölüm 4/134,142; Sabûnî, *Ḳabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 15. Bölüm 4/206.

¹³¹ el-Fecr 89/3.

¹³² Sâbûnî, *Ḳabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 16. Bölüm 4/192.

¹³³ Sâbûnî, *Ḳabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 16. Bölüm 4/214.

Bu sûre-i Kerîme nüzûl sırasına göre değil de tertip sırasına göre Kur'ân-ı Kerîm'in ilk sûresidir. İniş sırasına göre ise öncesinde birçok âyet ve sûre vardır. Kısa ve özlü bir sûre olan Fatiha sûresi Kur'ân-ı Kerîm'in sırlarını içinde barındırır. Özet olarak Kur'ân-ı Kerîm'in asıl maksatlarını kapsar. Bundan dolayı Ümmü'l-Kur'an olarak isimlendirilmiştir. Fâtiha sûresi dinin usûl ve furû alanlarını kapsar. Aynı şekilde Fâtiha sûresi akîde, ibadet, şeriat, yeniden dirilme ve cezaya inanış, Allah'ın mükemmel sıfatlarını ve onun güzel isimlerini kapsar. İbadetin, yardım dilemenin ve duanın yalnız Allah'a olmasını, O'na yönelmeyi, hak din ve doğru yol üzere hidâyet istemeyi, iman üzere sabit olmak için ona yalvarmayı, salih kimselerin yolunu izlemeyi ve kendilerine azap edilenlerin veya sapkın kimselerin yolundan sakınmayı emreder. Fatiha sûresinde mutlu insanların ve bedbaht insanların da durumlarından bahsedilmiştir. Yine Fatiha sûresinde Allah'ın emir ve yasaklarına adanmak vb. birçok amaç ve hedeften bahsedilmiştir. Bu sûre diğer mübarek sûre-i Kerîmelere nisbetle anne gibidir. Çünkü Fatiha sûresi, Kur'an'ın maksatlarını ve esas hedeflerini kendinde toplamıştır. Bundan dolayı Hz. Muhammed Mustafa (sav) şöyle buyurmuştur:

"Nefsimi elinde tutan Allah'a yemin olsun ki Allah Fatiha sûresinin bir mislini ne Tevrat'ta ne İncil'de ne Zebur'da ne de Furkan'da indirmemiştir. Fatiha sûresi (namazlarda) tekrarla okunan yedi âyet ve bana ihsan edilen yüce Kur'an'dır.¹³⁴

Fâtiha sûresi "Hamd âlemlerin rabbi olan Allah'a hastır" cümlesiyle yani Allah'a hamd, şükür ve ona övgüyle başlamıştır. Böyle kerîm olan bir başlangıç, kula Allah'a hamd etmenin ve ona övgü ve yüceliğe dair hak ettiği şekliyle senâ'nın nasıl olacağını öğretir. (Sâbûnî, *Qabes min nûr'il-Kur'ani'l-Kerîm*, 1. Bölüm 1/10-11.)

Bir diğer örnekte ise Sâbûnî, "el-Ehdâfû'l-esâsiyye" başlığı ile ele aldığı Kehf sûresidir. Müfessirimiz sûre hakkında genel bilgiler verdikten sonra insanlığa vermek istediği genel mesajı ve bu mesajları verirken yer verdiği kıssalar ve örnekleri de genel olarak değerlendirmeye çalışmıştır:

Mekkî sûrelerden olan Kehf sûresi, iman ve akideyi belirtmek için Kur'an kıssalarını ela alan bir sûredir. Bu sûre, Bâri olan Allah'ı övmek için ve kullara Allah'a en mükemmel ifadeler ve en yüce sözlerle hamd ve sena etmeyi öğretmek için "الحمد لله" lafzıyla başlayan beş sûreden bir tanesidir. Bu beş sûre: Fatiha sûresi, En'am sûresi, Kehf Sûresi, Sebe sûresi ve Fatır sûresidir. Bu sûrelerin hepsi Allah'a övgü, O'na saygı, O'nun celal ve kemalini, büyüklüğünü, ihtişamını ikrar olan "الحمد لله" lafzıyla başlamıştır.

Bu sûreyi Kerîme Kur'an kıssallarının, Allah'ı hakkıyla övmek ve iman ve akideyi ispatlamak için olan asıl hedefleri belirleme yolunda en etkileyici dört kıssasını konu edinerek öne çıkar. Bu Kıssalar:

1. Ashab-ı Kehf
2. İki bahçe sahibi
3. Hz. Mûsâ ve Hz. Hızır kıssası
4. Zülkarneyn kıssası (Sâbûnî, *Qabes min nûr'il-Kur'ani'l-Kerîm*, 7. Bölüm 2/7.)

¹³⁴ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî İmam Mâlik, *el-Muvatta'* (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2013), "Kitâbü's-salât", 38.

2.5.2. Esbâb-ı Nüzûl ile İlgili Rivâyetlere Yer Vermesi

Risalet döneminde, bazen yaşanan bir hadise veya vakıa üzerine bazen de Hz. Peygamber'e şer'i bir hüküm öğrenmek veya önceden verilmiş bir hükmü açıklığa kavuşturmak maksadıyla yöneltilmiş bir soru üzerine, vuku bulduğu günlerde, bir veya birden fazla âyetin inmesine vesile olan hadiselerle esbâb-ı nüzul denir.¹³⁵

Nüzûl sebeplerinin pek çok faydası vardır. Tarih alanında meydana gelen hadiselerin konunun anlaşılmasına faydası yok diyen kişi hata etmiş olur. En önemlisi ise gereksiz yorumlardan arındırılmış bir şekilde manaya tam olarak vukûfiyet sağlar.¹³⁶

Nüzûl sebeplerini öğrenme hususunda ulema dikkatle davranmış ve ilk başta Hz. Peygamber'den gelen rivâyetlere sonrasında sahabeden gelen rivâyetlere itimat etmiştir. Nitekim Vâhidî, sebab-i nüzûl konusunda sadece, Hz. Peygamber'den gelen rivâyet ve nüzûl ortamına şahit olup da sebeplere vakıf olan ve bu sebepler hakkındaki bilgilere ulaşma çabasında olan kişilerden gelen rivâyetlerin kabul edileceğini söylemiştir.¹³⁷

Tibyân isimli eserinde sebab-i nüzûl'a özel başlık açarak konu hakkında açıklayıcı bilgiler veren¹³⁸ Sabûnî, tefsirinde de tarihî bağlamdan kopmamaya önem vererek ilgili rivâyetlere sık sık yer vermiştir.¹³⁹

Sâbûnî, Hicr sûresi 49-50. âyetleri tefsir ederken şu rivâyeti aktarıyor: Ashâbından bir grup gülerken yanından geçti de: "Güldüğünüzü görmüyor muyum? Elinizde ateş varken mi gülüyorsunuz?" dedi. Sonra gerisin geri döndü ta ki taşın yanındayken -Kâbe'nin yanında bulunan makam-ı İsmail- bize geldi ve dedi ki: Ben çıktığımda Cebrail geldi ve dedi ki: "*Ey Muhammed, Allah diyor ki: Niçin kullarımın ümidini kesiyorsun? "Kullarıma haber ver ki, gerçekten ben çok bağışlayıcı ve pek merhamet ediciyim. Bununla beraber azabım da çok acıklı bir azaptır."*¹⁴⁰

Sâbûnî bu rivâyetleri aktardıktan sonra söz konusu âyet ve benzerlerinin Allah'ın rahmetinin Hz. Peygamber'e ve ümmete ne kadar geniş olduğunu tefekkür ettirmek için geldiğini belirtmiştir.¹⁴¹

Müfessirimizin nüzûl sebebine dikkat çektiği bir âyetlerden birisi de Ra'd sûresinin 13. âyetidir. Müfessirler bu âyet-i Kerîmenin sebab-i nüzulü hakkında şu rivâyeti öne sürerler:

¹³⁵ Sâbûnî, *et-Tibyân fî ulûmi'l-Kur'an*, 24.

¹³⁶ Celâluddîn Abdurrahmân ibn Ebî Bekr es-Suyûtî, *Lübabü'n-nuḥûl fî esbâbü'n-nuzûl* (Beyrut: Müessesetü'l-kütübî's-seğâfiyye, 2010), 7.

¹³⁷ Halil Mennâ'u'l-Kattân, *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'an* (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2010), 80.

¹³⁸ Sâbûnî, *et-Tibyân fî ulûmi'l-Kur'an*, 19-48.

¹³⁹ Örneğin bk. Sâbûnî, *Ḳabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 1. Bölüm 1/131,147,176; 2. Bölüm 2/97,152,159,163; 3. Bölüm 1/116,156; 4. Bölüm 1/19,23,66,78; 5. Bölüm 2/93,247; 6. Bölüm 2/66; 7. Bölüm 2/26; 8. Bölüm 2/189; 12. Bölüm 3/207,213,215; 14. Bölüm 4/10,60,80,134,156.

¹⁴⁰ el-Hicr 15/49-50.

¹⁴¹ Sabûnî, *Ḳabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 6. Bölüm 2/66.

Rasûlullah sahabeden birini arapların güçlü ve zorbalarından olan bir adama göndererek “git ve onu bana çağır” dedi. Gönderdiği kişi de “Ya Rasûlellah bu adam güçlü kibirli bir adamdır” dedi. Rasûlullah yine de “git ve onu bana çağır” dedi. Bunun üzerine adamın yanına giderek “Rasûlullah seni çağırıyor” dedi. Adam “Rasûlullah da kim? Allah da ne? Altın mı gümüş mü bakır mı?” dedi. Bunun üzerine Rasûlullah’ın yanına dönerek adamın söylediklerini anlattı ve dedi ki “Ya Rasûlullah ben sana bu adamın istediğin şeye karşı kibirli olacağını söylemiştim.” Rasûlullah “ikinci bir defa git” diye buyurdu. O da gidip aynısını söyledi. Adam alaylı bir dille dalga geçerek “Muhammed’in ilahını anlat bakalım Altın mı gümüş mü bakır mı?” dedi. Üçüncü kez bu davet ve konuşma tekrar edip aralarında konuşurken Allah onun başına bir bulut gönderdi, sonra gök gürledi ve yıldırım düştü ve kâfirin kafatasını aldı götürdü. Bu olayın üzerine Allah şu âyeti indirdi:¹⁴² *“O yıldırımlar gönderir de onunla dilediğini çarpar. Onlar Allah hakkında mücadele edip duruyorlar. Oysa Allah’ın azabı pek çetindir.”*¹⁴³

Sâbûnî Ebû Cehil’in bedir gazvesindeki ölümüyle alakalı İbn Kesîr ve Kurtûbî’nin de İkrime’den naklettiği rivâyeti ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ *“Ona şöyle denir! "Tat bakalım azabı! hani sen kendine göre çok güçlü ve çok üstündün.”*¹⁴⁴ âyetini tefsir ederken ele alır. Rivâyete göre Hz. Peygamber bir gün Ebû Cehîl’i gördü de ona “Allah sana أُولَىٰ لَكَ فَأُولَىٰ ثُمَّ أُولَىٰ لَكَ فَأُولَىٰ *“Gerektir o bela sana, gerek. Evet, gerektir o bela sana gerek.”*¹⁴⁵ dememi emretti” dedi. Ebû Cehîl de “beni tehdit mi ediyorsun ey Muhammed? Vallahi ne sen ne de Rabbin bana bir şey yapmaya güç yetirebilir! Ben bu vadi halkının en izzetlisi en keremlisiyim.” dedi. Allah da onu bedir günü zelil edip öldürdü. Bunun üzerine ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ *“Ona şöyle denir! "Tat bakalım azabı! hani sen kendine göre çok güçlü ve çok üstündün.”*¹⁴⁶ âyeti nazil oldu.¹⁴⁷

2.5.3. Nâsîh ve Mensûh Âyetleri Tefsiri

Nesih, Ulûmü’l-Kur’ân’ın en ihtilaflı konularından biridir. Lügatte, izale etmek, bir şeyi bir yerden başka bir yere nakletmek, değiştirmek manalarına gelir.¹⁴⁸ İstilahta ise, şer’î bir hükmün, daha sonra gelen bir başka şer’î delille yürürlükten kaldırılması veya mukaddem tarihli bir nassın hükmünün, sonraki bir nasla değiştirilmesi anlamına gelmektedir.¹⁴⁹

¹⁴² Sabûnî, *Ḳabes min nûr’il-Kur’âni’l-Kerîm*, 5. Bölüm 2/247.

¹⁴³ er-Ra’d 13/13.

¹⁴⁴ ed-Duhân 44/49.

¹⁴⁵ el-Kıyâme 75/34-35.

¹⁴⁶ ed-Duhân 44/49.

¹⁴⁷ Sabûnî, *Ḳabes min nûr’il-Kur’âni’l-Kerîm*, 12. Bölüm 3/93.

¹⁴⁸ Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi’l-Kur’ân* (Dimeşk: Dâru’l-kalem, 2014) 801; Muhammed bin Ali el-Cürcânî, *Kitâbu’t-Ta’rifât* (Lübnan: Dâru’l-ma’rife, 2013) 216; Mennâ’u’l-Kattân, *Mebâhis fî ulûmi’l-Kur’ân*, 245.

¹⁴⁹ el-Cürcânî, *Kitâbu’t-Ta’rifât*, 216; Mennâ’u’l-Kattân, *Mebâhis fî ulûmi’l-Kur’ân*, 246; Ulyâ Şeyh Muhammed, *Silâtü’s-sünne bi’l-Kur’ân* (Dimeşk: Dâru’l-feyhâ, 2000), 45.

Nesih konusunda fikir değişikliği veya sonra gelen hükmün önceki hükümle çelişkiye düşmesi söz konusu değildir. Tam aksine nesih, öncekinin geçerlilik süresinin sona erdiği belirli bir vakitte onun yerine yeni bir hüküm koymak ve öncekinin geçerliliğini kendi zamanında mâkul görmektir.¹⁵⁰ Bir âyetin tümüyle kaldırılması câiz olduğu gibi hükmünün kaldırılıp metninin bırakılması da bazı sebepler dolayısıyla câizdir.¹⁵¹ Yine bir âyetin, kendisinin (metninin) kaldırılıp okunmasının unutturulması da (ve hükmünün devam etmesi) câizdir.¹⁵² İslam âlimlerinin çoğunluğu neshin Kur'an'da var olduğunu kabul etmiş,¹⁵³ nâsih ve mensûh'u bilmeyen bir kişinin Kur'an'ı tefsir etmesinin caiz olmayacağını savunmuşlardır.¹⁵⁴ Bu konuda diğer bir görüş ise neshin aklen câiz eski semâvî kitaplarda var olup Kur'an'ın kendinden önceki dinleri nesh etmiş olduğunu ancak Kur'an'ın kendi bünyesi içinde nesih olmayıp hiçbir âyetin hükmünün tamamen kalkmayacağı görüşüdür.¹⁵⁵ Bu görüşü savunanların kısaca iddiaları şöyledir: Eğer Allah'ın, hükümlerinden bir hükmünü nesh etmesi caiz olsaydı bu, ona ya gizli kalan bir hikmetin ortaya çıkması sebebiyle ya da her hangi bir hikmet olmaksızın olmuş olurdu. Bir de nesh iki zıddın bir araya gelmesini gerektirir. Yani bir şeyi emretmek onun Allah için güzel olmasını gerektirir. Aynı şeyden nehyetmek de o şeyin Allah için kötü olmasını gerektirir. Eğer Allah bir şeyi emretmiş sonra ondan nehyetmiş veya bir şeyden nehyetmiş sonra onu emretmişse bu, iki zıt sıfatın bir fiilde toplanması demektir.¹⁵⁶ Araştırmamızın amacı bakımından bu husustaki ayrıntı bilgileri ilgili eserlere havale ediyoruz.¹⁵⁷

Sâbûnî'ye göre nesh, geçerliliği sona ermiş bir hükmün başka bir hükümle değiştirilmesidir. Bu konuda çok değişik tanımlamalar olsa da İbn Hâcib'in (ö. 646/1249) yaptığı "*Nesih, sonra gelen şer'i bir delille (önceden koyulmuş olan) şer'i bir hükmün kaldırılmasıdır.*" tanımını en kapsamlı ve en derli toplu tanım olarak görmektedir.¹⁵⁸

Yine bu konuyu muhatabın en iyi şekilde anlayabilmesi için akılcı bir örnek vermektedir. Sâbûnî, neshin tıpkı bir doktorun hastası için tedavinin ilerlemesine göre gıda ve ilaçların değiştirilmesine ve yenilenmesine benzetmiştir. Yani insanların maslahatı ve menfaati için, bir de şer'î hükümlerin zamana ve mekâna göre değişebileceğinden, insanların şer'î

¹⁵⁰ Mâturîdî, *Te'vilatu'l-Kur'an*, 1/288.

¹⁵¹ Mâturîdî, *Te'vilatu'l-Kur'an*, 1/227.

¹⁵² Mâturîdî, *Te'vilatu'l-Kur'an*, 1/228.

¹⁵³ Şeyh Muhammed, *Sılatü's-sünne bi'l-Kur'an*, 46.

¹⁵⁴ Celâluddîn Abdurrahmân ibn Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'an* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2012) 339.

¹⁵⁵ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 125.

¹⁵⁶ Yakup Aydoğdu, *Kur'an'da Nesh Çalışması* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002), 71-72.

¹⁵⁷ Örneğin bk. er-Râzî, *Tefsîru'l-fahri'r-Râzî*, 1/221-229; Kurtûbî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 2/300-311.

¹⁵⁸ Sâbûnî, *et-Tibyân fî ulûmi'l-Kur'an*, 87.

hükümleri uygulamaya alışmaları ve zorluk yaşamamaları için Kur'an'da tedricin ve neshin olduğunu ve şeriatlar için bunun gerekli olduğunu belirtir.¹⁵⁹

Müfessirimiz filan âyet filan âyeti nesh etti diye çok fazla bu konuda somut nâsih-mensuh örnekler belirtmemiştir. Bakara sûresi 106. âyet olan, مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا “Biz bir âyetten her neyi nesheder veya unutturursak, ondan daha hayırlısını yahut mislini getiririz. Bilmez misin ki, Allah her şeye kâdirdir”¹⁶⁰ âyet-i Kerîmesini tefsir ederken “Yahudilerin nesh’i inkâr etmesi” başlığıyla ele alıyor. Sabuniye göre Yahudilerin Hz. Süleyman’a iftira ettikleri gibi Kur’an hakkında da ithamlarda bulunup onun, Muhammed’in yazdığı Allah’a iftira olan bir kelim olduğunu iddia ediyorlardı. Rivâyete göre Yahudilerin “Muhammed’in durumuna şaşırıyor musunuz? Arkadaşlarına önce bir şeyi yapmalarını emrediyor, daha sonra onu yasaklayıp aksini söylüyor. Bu Kur’an Muhammed’in keliminden başka bir şey değil, hem kendi kendine söylüyor hem de söyledikleri çelişiyor.” demelerinin üzerine bu âyet-i kerîme inmiştir.¹⁶¹

Müfessirimiz, nesihle alakalı bir başka âyet olan وَإِذَا بَدَّلْنَا آيَةً مَكَانَ آيَةٍ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُنَزِّلُ قَالُوا إِنَّمَا أَنْتَ مُفْتَرٍ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ “Biz bir âyeti başka bir âyetle değiştirdiğimizde -elbette, Allah ne indirdiğini en iyi bilendir- derler ki: “Sen ancak bir müfterisin!” (Hayır, öyle değil!) Bilakis, onların çoğu bilmiyorlar.”¹⁶² âyeti-i kerîmesini de açıklarken Mekkeli müşriklerin bir benzerini getirmekten aciz oldukları kitaba itirazlarını artık Kur’an’ın bir beşer öğretisi olduğu iftirası yoluyla getirmek isteyerek yukarıda bahsettiğimiz Yahudilere benzer saldırılarda bulunduklarını ve bunun üzerine söz konusu âyet-i kerîmenin nazil olduğunu zikretmiştir.¹⁶³

Sâbûnî yukarıda bahsi geçen âyeti ele alırken bazı şer’i hükümlerin ve Kur’an âyetlerinin nesh edilme sebebini insanların çıkarlarına er ya da geç fayda verecek bir durum olduğunu ve Yahudilerin iddia ettiği gibi Muhammed’in değil Allah’ın hükmüyle olduğunu zikretmiştir.¹⁶⁴

Müfessirimiz konu konu ayırmaya çalıştığı tefsirinde nesihle alakalı âyeti ele almasının ardından devamındaki âyetleri değil de Bakara 142. âyeti kible yönünün Beytü’l-Makdis’ten Kâbe-i Mükerrreme’ye döndürülmesi başlığı altında getirmesini neshe örnek olarak anlıyoruz. Sabuniye göre Yahudilerin bu konuyu Peygamber efendimizin (a.s) risaletini zedelemek için “Muhammed doğduğu yeri özledi, yakında kavminin dinine geri döner” gibi laflar edeceklerini

¹⁵⁹ Sâbûnî, *Ḳabes min nûr’il-Kur’âni’l-Kerîm*, 6. Bölüm 2/159; Sâbûnî, *et-Tibyân fî ulûmi’l-Kur’an*, 85.

¹⁶⁰ el-Bakara 2/106.

¹⁶¹ Sabûnî, *Ḳabes min nûr’il-Kur’âni’l-Kerîm*, 1. Bölüm 1/39.

¹⁶² en-Nahl 16/101.

¹⁶³ Sabûnî, *Ḳabes min nûr’il-Kur’âni’l-Kerîm*, 6. Bölüm 2/158.

¹⁶⁴ Sabûnî, *Ḳabes min nûr’il-Kur’âni’l-Kerîm*, 1. Bölüm 1/40.

Yüce Allah “İnsanlar içinde bir kısım beyinsizler takımı, “Bunları bulundukları kibleden çeviren nedir?” diyecekler. De ki: “Doğu da, batı da Allah'ındır. O, kimi dilerse onu hidâyete erdirir.”¹⁶⁵ âyetiyle önceden haber vererek Resulünü sonradan gelecek ezalara karşı hazırlamıştır.¹⁶⁶

Sâbûnî âyetin devamında konuyla alakalı bir başka âyet olan “Doğrusu, biz, yüzünün semaya yöneldiğini, orada şekilden şekle geçerek, aranıp durduğunu görüyorduk. Artık seni hoşnut olacağın bir kibleye çevireceğiz”¹⁶⁷ âyetini kible yönünün değiştirilmesinin hikmeti başlığı altında nesihle alakalı akla hitaben cevaplar vermiştir.¹⁶⁸

Sâbûnî tefsirinde, bazı müfessirlerin nesh konusuna örnek olarak ele aldığı kıtâl âyetleri hakkında bir görüş belirtmemiş ancak *Safvetü't-tefasir* adlı tefsirinde وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يَقْتُلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ “Size savaş açanlarla Allah yolunda çarpışın. Fakat haksız saldırıda bulunmayın. Çünkü Allah, haksız saldırıda bulunanları sevmez.”¹⁶⁹ âyetindeki emrin İslam’a davet işinin başlarında olduğunu daha sonra وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً “Müşriklere karşı topyekün savaşın” âyetiyle nesh edildiğini söylemiştir. “قِيلَ” lafzıyla belirttiği görüşe göre ise söz konusu âyeti hemen devamında olan واقتلوهم حيث ثقتهم وأخرجوهم من حيث أخرجوكم “Onları nerede yakalarsanız öldürün ve sizi çıkardıkları yerden onları çıkarın...”¹⁷⁰ âyeti nesh etmiştir.¹⁷¹

Müfessirimiz, kadim ulemanın neshe konu edindiği bir başka âyet olan “Kendilerine savaş açılan kimselere (kâfirlere karşı koymak için) izin verildi. Çünkü onlar zulme uğradılar.”¹⁷² âyet-i kerîmesini ise neshe değinmeden mukaddesatı himaye etmek ve mazlumları savunmak için kıtâl başlığı altında ele almış sonrasında ise savaş meşruiyetinin sebebine değinmiştir.¹⁷³ Sâbûnî burada Peygamber efendimiz’in (a.s.) hicretten önce ashabına söylediği اصبروا فإني لم أؤمر بالقتال “Sabredin ben daha savaşla emrolunmadım” rivâyetini paylaşarak ilgili âyetin hicretten hemen sonra nazil olduğunu söylemiştir. Bu âyeti neshe değinerek ele almasa da önceki açıklamaları üzerinden ona göre kıtâl izni, müslümanların mazlum bir hale geldikten sonra işledikleri bir suç yüzünden değil de din ve imanları için en sonunda vatanlarından hicret etmek zorunda kalmaları kıtâl izninin doğal bir sebebi olmuştur.¹⁷⁴

¹⁶⁵ el-Bakara 2/142.

¹⁶⁶ Sabûnî, *Ḳabes min nûr’il-Kur’âni’l-Kerîm*, 1. Bölüm 1/40-41.

¹⁶⁷ el-Bakara 2/144.

¹⁶⁸ Sabûnî, *Ḳabes min nûr’il-Kur’âni’l-Kerîm*, 1. Bölüm 1/41.

¹⁶⁹ el-Bakara 2/190.

¹⁷⁰ el-Bakara 2/191.

¹⁷¹ Sâbûnî, *Safvetü't-tefasir*, 1/106.

¹⁷² el-Hac 22/39.

¹⁷³ Sabûnî, *Ḳabes min nûr’il-Kur’âni’l-Kerîm*, 8. Bölüm 2/113.

¹⁷⁴ Sabûnî, *Ḳabes min nûr’il-Kur’âni’l-Kerîm*, 8. Bölüm 2/114.

Kadim ulemanın nesihle alakalı çokça üzerinde durduğu bir başka mesele de içki ile ilgili âyetlerdir. Bilindiği üzere içkinin haram kılınmasıyla alakalı âyetler dört mertebedir.¹⁷⁵ İçkiyle alakalı ilk âyet-i Kerîme: “*Hurma ve üzüm ağaçlarının meyvelerinden de hem içki hem de güzel gıdalar edinirsiniz.*”¹⁷⁶ âyetidir ki burada Sâbûnî, içkinin haramlığına değil de onunla beraber diğer içeceklerin oluşumunu konu edinerek Allah’ın mahlûkat üzerindeki sanatını tefekkür etmiştir.¹⁷⁷

İkinci âyet: “*Ey Muhammed! Sana şarap ve kumardan soruyorlar. De ki: Bu ikisinde büyük bir günah, bir de insanlar için bazı menfaatler vardır. Fakat günahları, menfaatlerinden daha büyüktür.*”¹⁷⁸ âyetidir. Bu âyetten sonra bir kavim hariç sahabeden geriye kalan içkiyi terketmiştir.¹⁷⁹ Sâbûnî ilgili âyeti ele alırken müslümanların ictimai hayatlarına dikkat çekerek “sosyal reform”, “içki ve humarın zararları”, “içki kötülüklerin anasıdır”, “içkideki faydalar maddidir” yani insanlara sadece ticari faydası vardır diye dört başlıkta ele almıştır.¹⁸⁰

Üçüncü âyet Abdurrahman b. Avf’ın verdiği bir ziyafette içlerinden birinin namaz kıldırırken Kâfirûn sûresini yanlış okuması üzerine “*Ey iman edenler! Sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayın.*”¹⁸¹ âyet-i Kerîmesi nazil olmuştur.¹⁸²

Dördüncü âyet ise sahabe bir eğlence sırasında içkinin verdiği gafletle karşılıklı hicivler söyleyerek tartışmış bu esnada Sa’d b. Ebî Vakkâs yaralanarak Hz Peygamber’e bu durumu şikâyet etmiştir. O esnada Hz. Peygamber’in yanında bulunan Hz. Ömer’in “Allahım bize içki konusundaki beyanında ziyade yap” diye dua etmesi üzerine “*Şeytan, içki ve kumarla sizin aranızda düşmanlık ve kin sokmak ve sizi Allah’ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık bunlardan vazgeçtiniz değil mi?*”¹⁸³ âyet-i Kerîmesi nazil olmuştur. Müfessirimiz söz konusu âyetleri tefsir ederken neshe örnek olan çoğu âyette yaptığı gibi nâsih-mensuh kavramlarını kullanmadan neshe yüklediği mantık çerçevesinde okuyucuyu hikmetini düşünmeye yönlendirerek kıtâl âyetlerinde zaman ve ortam şartlarını vurguladığı gibi içki âyetlerinde ise tedriciliğe ve Kur’an’ın şer’i hükümlerdeki i’caz yönteminin önemine dikkat çekmiştir.¹⁸⁴

Neshin net olarak görüleceği âyetlerden bir tanesi de mücadele sûresinin 12-13. âyetleridir: “*Ey iman edenler! Peygamber ile gizli bir şey konuşacağınız zaman bu*

¹⁷⁵ er-Râzî, *Tefsîrü’l-fahri’r-Râzî*, 2/1224.

¹⁷⁶ en-Nahl 16/67.

¹⁷⁷ Sâbûnî, *Ḳabes min nûr’il-Kur’âni’l-Kerîm*, 6. Bölüm 2/123.

¹⁷⁸ el-Bakara 2/219.

¹⁷⁹ er-Râzî, *Tefsîrü’l-fahri’r-Râzî*, 2/1224.

¹⁸⁰ Sâbûnî, *Ḳabes min nûr’il-Kur’âni’l-Kerîm*, 1. Bölüm 1/60-62.

¹⁸¹ en-Nisâ 4/43.

¹⁸² Sâbûnî, *Safvetü’t-tefasir*, 1/31.

¹⁸³ el-Mâide 5/91.

¹⁸⁴ Sâbûnî, *Ḳabes min nûr’il-Kur’âni’l-Kerîm*, 2. Bölüm 1/114.

*konuşmanızdan önce bir sadaka veriniz.”*¹⁸⁵ Sâbûnî’ye göre müminlerin, Hz. Peygamber’i özel görüşmelerinde veya sorularında zorlamaları üzerine onları te’dib etmek için nazil olan söz konusu âyetin sonrasında amaç gerçekleşip sorular ve konuşmalar hafiflediğinden dolayı ayrıca fakir olan müminlerin de üzerlerinden bu yükü almak için “*Gizli (özel) bir şey konuşmanızdan önce sadaka vermekten korktunuz da mı yerine getirmediniz? Fakat Allah da sizi affetti.*”¹⁸⁶ âyet-i kerîmesi nazil olup bir önceki âyetin hükmünü nesh etmiştir.¹⁸⁷

Sonuç olarak, Sâbûnî’nin Kur’an’ın kendi âyetleri arasında neshin varlığını kabul ettiğini tefsir yaparken nâsîh ve mensûh kelimelerini kullanmasından da anlaşılmaktadır. Bu âyetlerin bir hikmete binaen neshedildiğini söyleyerek günümüzde kolaylıkla anlaşılabilir akli yorumlarda bulunmuştur. Neshle alakalı görüşlerini, Nahl sûresi 101. âyetle ayrıntısıyla ele alırken İbn Abbas’tan rivâyetle Kur’an âyetlerinin ilaç ve tedaviye benzediğini söyler. Ona göre nasıl ki ilaç hastaya şifa buluncaya kadar dozlar halinde veriliyor ve iyileştikten sonra ilacın yerini ona iyi gelecek çeşitli yiyecek, içecekler alıyorsa Kur’an hükümleri de böyledir.¹⁸⁸

2.5.4. Muhkem ve Müteşâbih Âyetleri Tefsiri

Âli İmrân sûresinin yedinci âyetinde de bildirildiği üzere Kur’an’ın bir kısım âyetleri muhkem, diğer bir kısmı da müteşâbihtir. İsm-i mef’ûl sigasında olan muhkem kelimesi sözlükte, sağlam, esaslı korunaklı ve dayanıklı anlamına gelir.¹⁸⁹ Istilâhî manasına gelince farklı görüşler bulunmakla beraber manası kolaylıkla anlaşılan, herhangi bir izah ve tefsire ihtiyaç duymayan ve tek manası olup fikir ayrılığı söz konusu olmadan herkesin anlayabileceği âyetlerdir.¹⁹⁰

İsm-i fâil sigasında olan müteşâbih kelimesi ise sözlükte, birbirinden ayırt edilmesi zor olan iki şeyin birinin diğerine benzemesi anlamına gelir. Bu kelime “teşâbüh” mastarından türemiştir.¹⁹¹ Aynî olarak veya mana olarak birbirinden ayırt edilmesi zor olan iki şeyin birbirine benzemesine teşâbüh denilir.¹⁹² Istilahî anlamına gelince lafzın bizzat kendisinde mananın gizli kalması (hurûf-ı mukattaa gibi)¹⁹³ veya birçok manaya ihtimali olup, bu

¹⁸⁵ el-Mücâdele 58/12.

¹⁸⁶ el-Mücâdele 58/13.

¹⁸⁷ Sâbûnî, *Qabes min nûr’il-Kur’ânî’l-Kerîm*, 14. Bölüm 4/22.

¹⁸⁸ Sâbûnî, *Qabes min nûr’il-Kur’ânî’l-Kerîm*, 6. Bölüm 2/159.

¹⁸⁹ Ebu’l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem el-Mısırî İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab* (Beyrut: Daru’l-kütübi’l-ilmiyye, 2009), 12/163-164.

¹⁹⁰ es-Suyûtî, *el-İtqân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, 310; Mennâ’u’l-Kattân, *Mebâhis fî ulûmi’l-Kur’ân*, 227; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 224; Mâturîdî, *Te’vilatü’l-Kur’an*, 2/273.

¹⁹¹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 13/623-624.

¹⁹² Mennâ’u’l-Kattân, *Mebâhis fî ulûmi’l-Kur’ân*, 226.

¹⁹³ el-Cürcânî, *Kitâbu’t-Ta’rifât*, 181.

manalardan birini tayin edebilmek için hârici bir delile ihtiyacı olan¹⁹⁴ ancak incelenip araştırıldığında anlaşılan anlamı kapalı âyetlerdir.¹⁹⁵

Müteşâbih âyetin mânasını kavramak mümkün müdür, yoksa bunu ancak Allah mı bilir? konusunda iki görüş mevcuttur. Birinci şıkkı destekleyenler azdır ve “*onun tevilini Allah’tan başka kimse bilmez, ilimde ileri gidenler ise..*”¹⁹⁶ Âl-i İmrân 7. âyetindeki durak (vakf) yerini “ancak Allah bilir” lafzının sonu olarak belirleyip devamını müstakil bir cümle olarak almışlardır.¹⁹⁷ Fakat Sahâbe, Tâbiîn, Tebe-i tâbiîn ve özellikle ehl-i sünnet uleması ikinci görüşü benimsemişlerdir.¹⁹⁸ Çoğunluğun görüşü olan bu görüşte ise duraklama (vakf) yerini âyetteki “bir de ilimde yüksek pâyeye erişenler” kısmının sonu olarak belirlemişlerdir.¹⁹⁹ Nevevî (ö. 676/1277) bu görüşe katılarak Müslim şerhin’de şöyle diyor: En doğrusu budur. Çünkü kimsenin bilmeyeceği tarzda Allah’ın kullarını muhatap kılması düşünülemez.²⁰⁰

Konuyla alakalı üzerinde durulması gereken üç âyet vardır. Bunlardan ilki Kur’an âyetlerinin tümünün müteşâbih olduğunu belirten *اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا* “Allah, kelamın en güzelini müteşâbih bir kitap olarak indirdi...”²⁰¹ âyet-i kerîmesidir. Sâbûnî, âyette geçen *مُتَشَابِهًا* kelimesini âyetlerin, fesahat ve belâğat konusunda kalıp güzelliği ve i’caz güçleri yönünden çelişmeksizin birbirlerine benzemesi olarak anlamıştır.²⁰²

Kur’an âyetlerinin tamamının muhkem olduğunu bize bildiren diğer âyet ise Hûd Sûresinin ilk âyeti olan *الرَّ كِتَابٌ أَحْكَمْتُ آيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ* “Elif Lâme Râ. Bu öyle bir kitaptır ki, âyetleri muhkem kılınmış, sonra da her şeyden haberdar olan hikmet sahibi Allah tarafından âyetleri ayrıntılı olarak açıklanmıştır.”²⁰³ âyet-i kerîmesidir. Sâbûnî, kitabında “i’cazın apaçık delili” başlığı altında ele aldığı âyetteki *أَحْكَمْتُ* kısmını değerlendirirken fiilin manasını, âyetlerin kapsam ve mükemmelliği olarak değerlendiriyor. Kitap kelimesine sıfat olarak gelmiş olan fiil cümlesini ise kudreti yüce kitap ve özenle inşa edilmiş bir binaya benzeterek âyetleri bozulamayacak kadar sağlam nazma dökülmüş kitap olarak tefsir ediyor. Burada Sâbûnî, Nisa sûresi 82. âyet olan “Onlar hâlâ Kur’an’ı gereği gibi düşünüp anlamaya çalışmazlar mı? Eğer o Allah’tan başkası tarafından indirilmiş olsaydı mutlaka onda birçok çelişkiler bulurlardı.”²⁰⁴ âyetiyle muhkem olma durumunun âyetler arası hiçbir çelişki ve

¹⁹⁴ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 124.

¹⁹⁵ Mâturîdî, *Te’vilatu’l-Kur’an*, 2/273; Mennâ’u’l-Kattân, *Mebâhis fî ulûmi’l-Kur’ân*, 227.

¹⁹⁶ Âl-i İmrân 3/7.

¹⁹⁷ Mâturîdî, *Te’vilatu’l-Kur’an*, 2/278; es-Suyûtî, *el-İtân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, 311; Mennâ’u’l-Kattân, *Mebâhis fî ulûmi’l-Kur’ân*, 228.

¹⁹⁸ es-Suyûtî, *el-İtân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, 311.

¹⁹⁹ Mâturîdî, *Te’vilatu’l-Kur’an*, 2/277; Mennâ’u’l-Kattân, *Mebâhis fî ulûmi’l-Kur’ân*, 228.

²⁰⁰ es-Suyûtî, *el-İtân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, 311.

²⁰¹ ez-Zümer 39/23.

²⁰² Sâbûnî, *Qabes min nûr’il-Kur’âni’l-Kerîm*, 11. Bölüm 3/156.

²⁰³ el-Hûd 11/1.

²⁰⁴ en-Nisâ 4/82.

tutarsızlık olmadığı manasını da geldiğini ortaya koymuştur.²⁰⁵ Buradan da anlaşılacağı üzere yukarıda bahsi geçen âyetlerde muhkem ve müteşâbih ifadeleri ıstılâhî manada değil lügat manasında kullanılmıştır.

Âyetlerin bazısının muhkem bazısının ise müteşâbih olduğunu ifade eden bir başka âyet-i Kerîme "هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ" *Sana bu kitabı indiren O'dur. Bunun âyetlerinden bir kısmı muhkemdir ki, bu âyetler, kitabın anası (asl) demektir. Diğer bir kısmı da müteşâbih âyetlerdir.*"âyet-i kerîmesidir.²⁰⁶ Müfessirimize göre Kur'ân-ı Kerîmin âyetleri manası açık olan muhkem ve manası açık olmayan müteşâbih olmak üzere iki bölüme ayrılır. Sâbûnî, apaçık bir mucize başlığı altında tefsir ettiği âyet-i Kerîmede bulunan مُحْكَمَاتٌ kelimesini işaret ettiği manası açık olup içerisinde herhangi bir te'vil veya iltibas olmayan helal-haram farz-vacip gibi hüküm bildiren âyetler olarak açıklamıştır. Âyette de buyrulduğu gibi bu tür âyetler kitabın aslı ve ana esaslarıdır. مُتَشَابِهَاتٌ kelimesini ise bazı insanların, işaret ettiği manada şüpheye düştüğü âyetler olarak anlamıştır. Sâbûnî'ye göre kim bu tür âyetleri işaret ettiği bariz manaya tevdi ederse hidâyet bulur. Kim de bunu aksini yapıp nefsinin hevasıyla âyetlere anlam verirse dalalet düşer.²⁰⁷

Bahsi geçen âyetlere bakıldığında zahiren bir müşkil görülse de kadim ulema da tıpkı Sâbûnî gibi ilk âyetteki müteşâbih lafzının ıstılâhî manasıyla değil de âyetlerin güzellik ve doğruluk bakımından birbirine benzemeleri manasında anlamışlardır. İkinci âyette geçen muhkem lafzının ise yine lügat manasıyla tüm yönleriyle bozulmadan uzak, kendisinde herhangi bir ayıbın olmadığı sonsuz hikmetleri ihtiva eden olarak anlamışlardır. Zaten bu âyetlerin siyak ve sibakı da bunu göstermektedir.²⁰⁸

Sâbûnî, müteşâbih âyetleri tefsir ederken Selef ve Ehl-i sünnet görüşleri gibi herhangi bir kelâmî zıt görüşlere yer vermeden açıklama yoluna girmiştir. Mesela, "Rahman, Arş'a istiva etmiştir."²⁰⁹ âyetinin tefsirinde önce siyak-sibaka dikkat çekmiştir. Rahman'ın sıfatlarıyla Kurân nimeti arasındaki ilişki başlığıyla ele aldığı âyet-i kerîmeyi öncesinde olan "Ey Muhammed! Kur'an'ı sana sıkıntıya düşesin diye indirmedik. Ancak Allah'tan korkan kimse için bir öğüt olarak (indirdik.)"²¹⁰ âyeti ile beraber değerlendirmiştir. Buna göre Allah, Kur'an nimetine dikkat çektikten sonra peygamberinin müşriklerle olan münasebetlerinde yalnız olmadığını, Allah'ın her an yanında olduğunu hissetmesi için önce yeri ve semaları sonra bu ikisini kapsayan arş-ı âlâyı yaratıp tüm bunları mülk edinmesinden, kendi tasarrufu altına

²⁰⁵ Sabûnî, *Ḳabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 5. Bölüm 2/10.

²⁰⁶ Âl-i İmrân 3/7.

²⁰⁷ Sabûnî, *Ḳabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 1. Bölüm 1/108.

²⁰⁸ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 125.

²⁰⁹ et-Tâhâ 20/5.

²¹⁰ et-Tâhâ 20/2-3.

almasından bahsetmiştir. Sâbûnî, tefsirinde yaratma, mülk edinme ve tasarrufu altına alma manalarına dikkat çektikten sonra anladığımız kadarıyla arşa oturdu manasını verenlere “*bu kadar büyük bir yaratıcının durumu nasıl olur?*” diye soru sorarak bitirmektedir.²¹¹

Müteşâbih âyete bir başka örnek ise Fetih sûresinin 10. âyetinde geçen إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ كَأَنَّ يَدَ اللَّهِ حِينَ الْمَبَايَعَةِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ “*Şüphesiz sana bey’at edenler ancak Allah’a bey’at etmektedirler. Allah’ın eli onların ellerinin üzerindedir.*” ifadesidir.²¹² Sâbûnî, söz konusu âyetteki “*Allahın eli onların ellerinin üzerindedir*” kısmında mübalağa olması için teşbih edatı olan “ك” harfinin hazf edildiğini söylüyor. Yani o kadar büyük ve önemli bir biattır ki كَأَنَّ يَدَ اللَّهِ حِينَ الْمَبَايَعَةِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ “biatlaşma olurken sanki Allah’ın eli de onların eli üzerindeydi”. Dolayısıyla âyetin إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ “*Şüphesiz sana bey’at edenler*” kısmında nasıl ki Resulullah’a biat ettiklerinde ellerini O’nun elleri üzerine koyduysalar Allah da bu biatlaşma da elini onların elleri üzerine koydu.²¹³

Sonuç olarak Sâbûnî, Muhkem’i te’vili manası bilinen ve tefsiri anlaşılan olarak Müteşâbihi ise hiç kimse tarafından manası kesin olarak bilinmeyen âyetler olarak tanımlar. Bu tür âyetlerin ilmini Yüce Allah kendisine mahsus kılmış ve kimseye bunun bilgisini vermemiştir. Müfessir, Muhkem ve Müteşâbih hakkında en güzel görüşün de bu olduğunu belirterek tefsirinde herhangi bir eleştiri ve görüş ortaya koymadığını görüyoruz.²¹⁴ Helaller, haramlar, teşr’i ve had ile ilgili âyetler Muhkem âyetlerin kapsamına girmektedir. Bazı insanların ifade ettiği manada şüpheyi düşüğü Ye’cûc ve Me’cûc’un ortaya çıkışı, Nüzûl-i Îsâ ve hurûf-ı mukattaa gibi âyetler de Müteşâbih âyetler kapsamına girer.²¹⁵

Yukarıda verdiğimiz örneklerden anlaşılacağı üzere Sâbûnî, müteşâbihleri te’vil ederken âyetin siyak ve sibakına dikkat eder. Âyetin bağlamı ile alakasız batınî yorumlarda bulunmaz. Şunu da belirtmeliyiz ki, Sâbûnî sadece gerekli gördüğü yerlerde âyetleri te’vil yoluna gitmiş, gereksiz yere veya ruhsata yönelik te’viller yapmamıştır.

2.5.5. Hurûf-ı Mukattaa’ı Tefsiri

Harf kelimesinin cemisi olan hurûf ile “*kesilmiş, ayrılmış*” manasındaki mukattaa kelimesinin oluşturduğu sıfat tamlaması olan Hurûf-ı Mukattaa, bazen bir harf bazen de birkaç harfin birleşmesiyle Kur’ân-ı Kerîm’in 29 sûresinin başında yer almıştır.²¹⁶ 14 harften oluşan

²¹¹ Sâbûnî, *Ḳabes min nûr’il-Kur’âni’l-Kerîm*, 7. Bölüm 2/120.

²¹² el-Fetih 48/10.

²¹³ Sâbûnî, *Ḳabes min nûr’il-Kur’âni’l-Kerîm*, 12. Bölüm 3/181.

²¹⁴ Sâbûnî, *Ḳabes min nûr’il-Kur’âni’l-Kerîm*, 5. Bölüm 2/10; Sâbûnî, *Safvetü’t-tefasir*, 1/158-159.

²¹⁵ Sâbûnî, *Ḳabes min nûr’il-Kur’âni’l-Kerîm*, 1. Bölüm 1/108; Sâbûnî, *Safvetü’t-tefasir*, 1/158.

²¹⁶ Bedrüddîn Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi’l-Kur’ân* (Beyrut: Mektebetü’l-asriyye, 1972), 1/165.

bu harflerin 27 si Mekkî, 2 si ise Medenî sûrelerdedir.²¹⁷ Hurûf-ı teheccî (hece harfleri)²¹⁸ de denilen bu harflere yer aldıkları sûrelerin ilk harfleri olmaları sebebiyle fevâtihu's-süver²¹⁹ ve evâilü's-süver²²⁰ de denilmiştir.

Bütün âlimler bu harflerin müteşâbihattan olduğu konusunda ittifak etmişlerdir.²²¹ Hurûf-ı teheccî'nin delalet ettiği manaları idrak etmenin mümkünlüğü konusunda İslam âlimleri iki muhalif görüş ortaya koymuştur. Hz. Ebubekir ve Hz. Alin'in de içinde bulunduğu daha çok selef ulemanın öncülük ettiği gruba göre bu harflerin manaları sadece Allah'ın bildiği bir sır olup, te'vil etmek mümkün değildir. Nitekim Hz. Ebubekir şöyle demiştir: Allah'ın, her kitabında bir sırrı vardır; Kur'an'daki sırrı ise evâilü's-süver'dir.²²² Bu görüşe muhalif olanların öncü olduğu kelimacılar ise Allah'ın kitabında insanların anlayamayacağı bir âyetin olması doğru değildir diyerek çeşitli âyet ve hadislerden deliller getirmiş ve bunun yanında aklî doktrinlerle bu görüşe karşı çıkmışlardır.²²³

İkinci görüşü savunanların hurûf-ı teheccî ile ilgili te'villeri mufassal kaynaklara²²⁴ atfettikten sonra biz çalışmamızın konusu olan Sâbûnî'nin tefsirinden örnekleri sunmaya çalışacağız.

Tâhâ sûresinin ilk âyetinde yer alan طه harfi hakkında Sâbûnî, Kur'an-ı Kerîm'de olan bu ve benzeri harflerin, muhatabın dikkatini çekmek ve onları uyarmak için olduğunu belirtir. Bir görüşe göre ise طه Hz. Peygamber'in (a.s) adıdır. Yani müşriklerin yalan ve zorbalıklarına karşı Peygamberimizin kalbini rahatlatmak, teskin edip teselli etmek için Yüce Allah O'na hitaben طه مَا أَنزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لِتَشْقَىٰ إِلَّا تَذَكُّرَةً لِّمَن يَخْشَىٰ “Ey Muhammed! Kur'an'ı sana sıkıntıya düşesin diye indirmedik. Ancak Allah'tan korkan kimse için bir öğüt olarak indirdik.”²²⁵ âyetlerini indirdiğini belirtir.²²⁶

Sâbûnî, Kasas sûresinin ilk âyetinde yer alan harflerini açıklarken ise kitabın ط س م²²⁷ beyanda ve fesahatta olan i'cazına vurgu yaparak “Kur'an'ı Muhammed'in te'lif ettiğini iddia ediyordunuz. Hadi getirin bir benzerini!” demiştir.²²⁸

Müfessir Yâsîn sûresinin mukattaa harfi olan يس²²⁹ tefsir ederken bazı sûrelerin başında bulunan hece harflerinin beşeriyeti Kur'an'ın bir benzerini getirmekten aciz bırakan

²¹⁷ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 131.

²¹⁸ er-Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*, 2/250; Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'an*, 1/165.

²¹⁹ es-Suyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'an*, 319.

²²⁰ er-Râzî, *Tefsîrü'l-Fahri'r-Râzî*, 2/250; Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'an*, 1/172.

²²¹ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 130.

²²² er-Râzî, *Tefsîrü'l-Fahri'r-Râzî*, 2/250; Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'an*, 1/173.

²²³ er-Râzî, *Tefsîrü'l-Fahri'r-Râzî*, 2/250-251.

²²⁴ Mâturîdî, *Te'vilatu'l-Kur'an*, 1/57.

²²⁵ et-Tâhâ 20/1-3.

²²⁶ Sâbûnî, *Ḳabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 7. Bölüm 2/117.

²²⁷ el-Kasas 28/1.

²²⁸ Sâbûnî, *Ḳabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 9. Bölüm 3/207.

²²⁹ el-Yâsîn 36/1.

Allah'ın kelamı olduğuna en bariz delil olduğunu söyler.²³⁰ Sonrasında hurûf-ı mukattaa'nın sûrelerin en başında olmasının hikmetini açıklar. Sâbûnî, “*İnkâr edenler: "Bu Kur'anı dinlemeyin, okunurken gürültü yapın, belki üstün gelirsiniz" dediler.*”²³¹ âyet-i Kerîmesini referans göstererek ulemanın şu görüşünü paylaşmıştır: Müşrikler Kur'an okunurken insanların duymasını engellemek, kargaşa ve rahatsızlık çıkarmak için seslerini yükseltirdi. Allah da bazı sûrelerin başına onları aciz bırakan bu harfleri koyarak onların saçma bağırımlarını durdurmuş ve istemsizce kulaklarını Kur'an âyetlerini dinlemeye yöneltmiştir. Hakikaten de maksat hâsıl olduktan sonra müminler rahatlamıştır ve müşrikler de Kur'an âyetlerinin iddia ettikleri gibi Hz. Muhammed'in kelamı olduğu konusundaki dirençlerini kırmıştır.²³²

Sâbûnî, İbn Abbas'tan rivâyetle يس 'in Habeş lügatiyle “Ya İnsan!” manasına gelebileceğini söylemiştir. Yine Said İbn Cübeyr'den rivâyet getirerek bu harflerin Resulullah'ın bir ismi olduğunu dolayısıyla “Ya Muhammed” manasına gelebileceğini söyler.²³³

Sâbûnî'ye göre arapların günlük konuşmalarında ve şiirlerinde kullandıkları bu harfler, okuma yazma bilmeyen arkadaşlarından, aşikâr olmadıkları bir halde duyduklarında kulaklarını zonklatarak bakışlarını kaçırdıkları harflerdir. Sâbûnî, bu harflerin anlamlarıyla alakalı pek ayrıntıya girmeden Kur'an'ın ilginç bir sırrı olduğunu söyler. İbn Kesîr'den de rivâyet ederek müşriklerin Kur'an'ın bir benzerini getirmeleri hususunda aciz kalmalarında ve şaşkınlığa uğramalarındaki en büyük etken olduğunu söyler.²³⁴ Oysa bu harfler onların lügatindendi aynı harfler onların da önündeydi. Bu durum Kur'an'ın Allah'ın kelamı olduğuna en büyük ve en açık delildir.²³⁵

2.5.6. Mübhemâtü'l-Kur'an'ı Tefsiri

Lügatte, anlaşılması zor, nerden geldiği, neden olduğu, kim ve ne olduğu belirsiz, kapalı manalarına gelen mübhem kelimesi²³⁶ ıstılahta melek, cin ve insan gibi varlıkların ya da bir grup veya kabilenin, Kur'an'da sarih olarak değil de zamirler, ism-i mevsuller, cins isimleri, ism-i işaretler, belirsiz zaman ya da mekan zarfları, belirsiz miktar bildiren kelimeleri ve belirsiz mekan isimleri ile zikredilmesi demektir.²³⁷ Müphem âyetlerin bilinmesi, sadece nakle dayanır ve bu konuda re'ye yer verilmez.²³⁸

²³⁰ Sâbûnî, *Ḳabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 10. Bölüm 3/10.

²³¹ el-Fussilet 41/26.

²³² Sâbûnî, *Ḳabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 10. Bölüm 3/11.

²³³ Sâbûnî, *Ḳabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 11. Bölüm 3/11.

²³⁴ Sâbûnî, *Ḳabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 1. Bölüm 1/19.

²³⁵ Sâbûnî, *Ḳabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 10. Bölüm 3/9.

²³⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 12/66-67.

²³⁷ es-Suyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 522-533; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 182,

²³⁸ es-Suyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 523.

Kur'an'ı Kerim'de mübhemâtın yer alma sebepleri ise mübhem olan hususun, Kur'an'ın başka bir yerinde sarîh olarak zikredilerek ifade zenginliği oluşturmaları, söz konusu olan kişiyi meşhur etmek, muhatabın bir vasfını hususa vurgu yapmadan ve onu hususen tahkir etmeden umum manaya işaret etmek,²³⁹ zikredilmesinde bir fayda olmaması, kişi tayin edilse bile hususiliğin aksine umumiyeti vurgulamak için,²⁴⁰ muhâtabı kâmil bir vasfı ile yüceltmek veya nakıs bir vasıfla kötülemek için²⁴¹ olarak özetlenebilir.

Sâbûnî, صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ “O kendilerine nimet verdiğin kimselerin yoluna; o gazaba uğramışların ve o sapmışların yoluna değil.”²⁴² âyet-i kerîmesinde geçen nimet verilenleri açıklarken Nisa 69. âyetin مَنْ النَّبِيِّنَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءَ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَٰئِكَ رَفِيقًا “Kim Allah’a ve peygamberine itaat ederse, işte onlar Allah’ın kendilerine nimet verdiği peygamberler doğrular, şehitler ve salihlerle beraberdir.”²⁴³ bölümünü paylaşarak onların nebiler, siddıklar, şehitler ve salihler olduğunu belirtir. Gazaba uğramışların Yahudiler, doğrudan sapmış olanların ise Hristiyan olduğunu belirtir.²⁴⁴

İçerisinde kişi ve yerin mübhem olduğu bir âyet de اَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا قَالَ أَنَّىٰ يُحْيِي هَٰذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا “Yahut o kimse gibisini (görmedin mi) ki, bir şehre uğramıştı, altı üstüne gelmiş, ıpıssız yatıyordu.” âyet-i kerîmesidir.²⁴⁵ Sâbûnî âyette bahsi geçen kişinin Üzeyr isimli salih bir kişi olduğunu, uğradığı yıkık, ıssız beldenin ise ondan önce Nebukadnezar’ın harabeye çevirdiği Beytü’l-Makdis olduğunu belirtir.²⁴⁶

Sâbûnî, اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِي خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ اُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا ثُمَّ اَحْيَاهُمْ “Görmedin mi o kimseleri ki kendileri binlerce kişi iken ölüm korkusuyla yurtlarından çıktılar. Allah da kendilerine "ölün!" dedi, sonra da onlara bir hayat verdi.”²⁴⁷ âyet-i kerîmesindeki kişilerin İsrail oğullarından bir kavim olduğunu belirtmektedir. وَهُمْ اُلُوفٌ lafzından ise İbn kesirden rivâyetle dört bin kişi olduğunu bazılarının görüşüne göre ise üç yüz bin kişi olduğunu belirtiyor.²⁴⁸

Müfessirimiz, وَقَالُوا لَوْلَا نَزَلَ هَٰذَا الْآفَرَاءُ عَلَىٰ رَجُلٍ مِّنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ “Yine Onlar: "Bu Kur'an, şu iki şehirden bir büyük adama indirilmeli değil miydi?" dediler.”²⁴⁹ âyet-i kerîmesindeki mübhem olan الْقَرْيَتَيْنِ iki şehrin Mekke ve Taif olduğunu belirtmektedir. Âyette geçen رَجُلٍ

²³⁹ Zerkeşî, el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân, 1/156-157.

²⁴⁰ Zerkeşî, el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân, 1/159.

²⁴¹ Zerkeşî, el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân, 1/160.

²⁴² el-Fâtiha 1/7.

²⁴³ en-Nisâ 4/69.

²⁴⁴ Sabûnî, Qabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm, 1. Bölüm 1/13.

²⁴⁵ el-Bakara 2/259.

²⁴⁶ Sabûnî, Qabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm, 1. Bölüm 1/86.

²⁴⁷ el-Bakara 2/243.

²⁴⁸ Sabûnî, Qabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm, 1. Bölüm 1/89.

²⁴⁹ ez-Zuhruf 43/31.

kelimesinden anlaşılan kişinin de Mekke'de Velid bin Müğire Taif'de ise Urve bin Mes'ud olabileceği örneğini getirmektedir.²⁵⁰

2.5.7. İ'câzü'l-Kur'an'ı Tefsiri

Lügatte kudretin yani güç yetirebilmenin zıttı olarak aciz bırakmak manasına gelen i'caz kelimesi, terim olarak Kur'an'ı Kerîm'in beleğatta ve fesahatta çok ileri olan araplara bir mislini getirmelerine dair meydan okuyarak aciz bırakması ve Kur'an'ın hak olduğunu ve dahi Hz. Peygamber'in risâlet davasındaki doğruluğunu ortaya çıkarmaktır.²⁵¹

Burada aciz bırakmaktan kasıt Sarfe görüşünde olduğu gibi Allah'ın karşı koymalarına engel olması değil gerekli olan bir acziyettir.²⁵² Yani Allah, insanların meydan okudukları şey karşısında ellerini kollarını bağlamamış bilakis çalıştıkları halde güç yetirememişlerdir. Dolayısıyla bu durum Kur'an'ın hak olduğunu ve Hz. Peygamber'in risâletini ispat ederek gerekli bir acizyet durumu oluşturmuştur.²⁵³ Ayrıca Allah karşı koymalarına engel olmuş olsaydı bazı başarı ve zaferleri de kazanmaları doğru olmazdı.²⁵⁴

Mûcize, hissî ve aklî olmak üzere ikiye ayrılır.²⁵⁵ Her peygambere kavminin haline uygun ve o peygambere has mûcizeler verilmiştir.²⁵⁶ Hz. Peygamber'e de önceki peygamberlerde olduğu gibi hissî mucize verilmiştir ancak aklî ve ebedi olan Kur'an'ı Kerîm mucizesi O'na has bir mucizedir.²⁵⁷ Burada hissi mûcizeye örnek olarak Hz. Mûsâ'nın asâ olayına bakıldığında o an izleyenlerin gözleriyle gördüğü geçici bir olaydır ancak aklî mûcize olan Kur'an'ı Kerîm kıyamete kadar akıl sahiplerine hitap eden bir mucizedir. Yine de hissi ve akli mucizeyi aynı kavilde birleştirebiliriz, nitekim ortaya çıkardıkları sonuç birbirine zıt değildir.²⁵⁸

Sâbûnî, *et-Tibyân fî ulûmi 'l-Kur'an* isimli eserinde mucizelerin Allah'ın, kullarına karşı peygamberlerinin doğruluğuna delilleri olduğunu belirtir. Ona göre mucizenin gerçekleşmesi için tehattî yani meydan okuma, bu tehattîye direnmeye güç yetirebilecek müdafî ve bu durumu yerle bir edecek bir mâni'nin olması gibi üç şart vardır. Allah'ın hâsseten araplara ve tüm insanlara kendisiyle meydan okuduğu, Peygamber efendimizin (a.s.) büyük mûcizesi olan

²⁵⁰ Sabûnî, *Ḳabes min nûr 'il-Kur'âni 'l-Kerîm*, 12. Bölüm 3/50.

²⁵¹ Mennâ'u'l-Kattân, *Mebâhis fî ulûmi 'l-Kur'an*, 276.

²⁵² es-Suyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi 'l-Kur'an*, 485.

²⁵³ Muhammed Abdulazîm ez-Zerkânî, *Menâhilu'l-'irfân fî 'ulûmi 'l-Kur'an* (Dimeşk: Daru'l-kuteybe, 2010), 2/331.

²⁵⁴ Ebû Süleyman Muhammed b. İbrahim b. Hattâb el-Büstî el-Hattabî, *Beyânu 'İcazi 'l-Kur'an* (Mısır: Daru'l-meârif, 1976), 22.

²⁵⁵ es-Suyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi 'l-Kur'an*, 483.

²⁵⁶ el-Hafız Ahmed İbn Ali İbn Hacer el-'Askalânî, *Fethu'l-bârî şerhu sâhihi 'l-Buhârî* (Riyâd: Dâru's-selâm, 2000), 12/193-195; Muhammed Takî Osmanî, *Fethu'l-mülhim bi şerhi sahihi 'l-imâmi Müslim* (Dimeşk: Dâru'l-kalem, 2006), 9/6.

²⁵⁷ Ebû Bekir Muhammed b. Tayyib el-Bâkîllânî, *'İcâzü 'l-Kur'an* (Mısır: Daru'l-meârif, 1997), 5.

²⁵⁸ İbn Hacer el-'Askalânî, *Fethu'l-bârî şerhu sâhihi 'l-Buhârî*, 9/7; es-Suyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi 'l-Kur'an*, 483.

Kur’ân’ı Kerîm’de bu üç durum diğer mucizelere nazaran daha açık bir şekilde vardır. Öyle ki O’nun ümmî olup okuma yazma bilmediğini, herhangi bir medresede ders görmediğini, kültürlüler ve arifler sınıfından başarılı, üstün yetenekli olmadığını ve geçmiş peygamberlere ve onlara gönderilen kitaplara dair bilgiler alıp bu kadar fesahatle cümleler yazabileceği, ehl-i kitaptan Yahudi veya Hıristiyan herhangi bir âlimle görüşmediğini biliyorlardı. Bunun yanında Mekke müşrikleri fesâhatin öncüleri ve belâğatın üstatlarıydılar. Bu iki duruma rağmen Kur’an’ın bir benzerini getirme tehdidî karşısında hezimete uğrayıp aciz kaldılar. O halde Kur’an’ın mucize oluşuna bundan daha büyük bir delil olabilir mi?²⁵⁹

Sâbûnî, Kur’an’ın tehdidî konusundaki uslûbunu açıklarken meydan okumanın arapların hoşuna gidecek bir konuda olduğunu belirtir. Çünkü araplar, eğlencelerinde kullandıkları şiir konusuna oldukça hâkimdiler. Allah, قُلْ لِّبَنِىْٓ اٰجَمَٔتٍ الْاِنْسُ وَالْجِنَّ عَلٰى اَنْ يَّاتُوْا بِمِثْلِ ۙ الْفُرْۜاٰنِ لَا يَّاتُوْنَ بِمِثْلِهٖ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِِيْرًا ۙ هٰذَا *“Ey Muhammed! De ki: "Yemin olsun, eğer insanlar ve cinler bu Kur’an’ın benzerini getirmek üzere toplansalar ve birbirlerine yardımcı olsalar bile, yine onun bir benzerini meydana getiremeyeceklerdir.”*²⁶⁰ buyurarak onlardan, onların da işine gelecek Kur’an’ın bir benzerini getirmelerini ister, getiremezler. Sonrasında Allah, فَاتُّوْا بِعَشْرِ سُوْرٍ مِّثْلِهٖ مُفْتَرِيْنَ وَاَدْعُوْا مَنۢ مِّنۡ اَسۡطٰنٰتِكُمۡ مِّنۡ دُوۡنِ اللّٰهِ اِنْ كُنۡتُمْ صٰدِقِيۡنَ *“O halde sen de onlara de ki: "Haydi siz de onun gibi uydurulmuş on sûre getirin.”*²⁶¹ buyurarak onlardan daha kolay olacak on sûrenin benzerini ister, yine getiremezler.²⁶² Sonunda فَاتُّوْا بِسُوْرَةٍ مِّنۡ مِّثْلِهٖ وَاَدْعُوْا شُهَدَآءَكُمۡ مِّنۡ دُوۡنِ اللّٰهِ اِنْ كُنۡتُمْ صٰدِقِيۡنَ *“Eğer kulumuz (Muhammed)a indirdiğimiz (Kur’an)den şüphe içinde iseniz, haydi onun gibi bir sûre getirin”*²⁶³ buyurarak bu ikisinden daha kolay olan tek bir sûre getirmelerini ister, buna da güç yetiremeyip hezimete uğrarlar. Sâbûnî, وَإِنَّهٗ لَنَزَّلُ رَبِّ الْعٰلَمِيۡنَ نَزْلًاۢ بِهٖ الرُّوْحُ الْاَمِيۡنُ *“Ve muhakkak ki bu (Kur’an) âlemlerin Rabbinin indirmesidir. (Resulüm!) Onu Rûhu’l-emin (Cebrail) indirdi”* ve قُلْ نَزَّلَهُ رُوْحُ الْقُدُسِ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ *“(Ey Muhammed!) Onlara de ki: "Kur’an’ı Cebrail, Rabbinin katından hak olarak indirdi.”* âyet-i Kerîmelerinin bu büyük tehdidî’nin sonucu üzerine cevap niteliğinde olduğunu belirtir.²⁶⁴

Sâbûnî, hemen hemen tüm hurûf-ı mukattaaları tefsir ederken bunları Kur’an’ın i’câzıyla ilişkilendirir. Örneğin Müfessir, “İlahî mucize” konu başlığı altında ele aldığı Bakara sûresinin ilk âyeti²⁶⁵ الم ve Yâsîn sûresinin ilk âyeti olan²⁶⁶ يس âyetlerini tefsir ederken şöyle

²⁵⁹ Sâbûnî, *et-Tibyân fî ulûmi’l-Kur’an*, 94.

²⁶⁰ el-İsrâ 17/88.

²⁶¹ el-Hûd 11/13.

²⁶² Sâbûnî, *et-Tibyân fî ulûmi’l-Kur’an*, 94.

²⁶³ el-Bakara 2/23.

²⁶⁴ Sâbûnî, *et-Tibyân fî ulûmi’l-Kur’an*, 95.

²⁶⁵ Bakara 2/1.

²⁶⁶ el-Yâsîn 36/1.

söylemektedir: “Allah Teâlâ Kur’an’ın i’câzına işaret etmek için bu sûreye mukattaa harfleriyle başlamıştır ve bu durum kat’i sûrette işarettir ki Kur’an Allah’ın kelimidir ve onun benzeri herhangi bir beşer kelâmı yoktur. Düşün ki! Allah Teâlâ bu Araplar için Kur’an’ı onların diliyle indirmiş ve onlara şöyle demektedir. Bakınız! Sizler çaresizsiniz. Sizler Kur’an’ın benzeri bir kelâm meydana getiremezsiniz. Öyle ki Kur’an Arapça ve konuştuğunuz harflerden meydana gelmesine rağmen sizler ona karşı koyamazsınız. Ona karşı sadece siz ve belli bir zamanın insanları değil belki tüm zamanın insanları dünyanın sonuna (kıyamete) kadar bütün insanlar ona karşı koyamayıp mağlup hükmünde olacaklardır.” Görüldüğü gibi müfessir, mukattaa harflerinden yola çıkarak Kur’an’ın i’câzını ortaya koymaya çalışmıştır.²⁶⁷

Müfessir, “Kur’an’daki mucize sırlarından bir sır” konu başlığıyla ele aldığı Hûd sûresi 44. âyetin ... وَيَسْمَاءُ أَقْلَعِي “Allah tarafından denildi ki: “Ey yeryüzü suyunu yut! Ey gökyüzü sen de suyunu kes!”²⁶⁸ bölümünü tefsir ederken meşhur İbnü’l-Mukaffa’ (ö. 142/759) rivâyetini aktarır. Rivâyete göre İbnü’l-Mukaffa’ Kur’an’a mu’âraza yapan bir kişiydi yani yukarıda bahsettiğimiz meydan okumaya cevap vermek amacıyla belağat, fesahat, ve beyan konusunda onun benzerini veya daha üstününü getirmek için mufassal bir halde kelimeleri nazma döküp sûre olarak isimlendiriyordu.²⁶⁹ Bir gün bahsi geçen âyet-i kerîmeyi okuyan bir çocukla karşılaştı ve hemen evine dönüp yazmaya başladığı şeyleri silerek “ben şahadet ederim ki bu asla karşı konulamaz ve bu asla bir beşer kelâmı olamaz” dedi.²⁷⁰

Sâbûnî Bahrü’l-muhîr’in müellifi Ebû Hayyan’dan aktardığı görüşle Hûd 44. âyette mecaz ilminden yirmi bir çeşit bulunduğunu ve bu âyet-i kerîme ile mucizevi sırlar gayesine ulaştığını, mecaz ilminin faydaları ise nihâyete erdiğini belirtir.²⁷¹

Sonuç olarak Sâbûnî, Kur’an’ın mucizeliği konusunda, Kur’an’ın beşerî uydurma bir söz olduğunu iddia eden müşriklerin ve ehl-i kitabın şüphe ve itirazlarına karşı ayrı ayrı konu başlıkları altında delillerle cevap verip bu itiraz ve şüphelerin akıl, mantık ve ilmî dayanaklardan uzak olduğunu kanıtlamaya çalıştığını gözlemlemekteyiz.

2.5.8. Kısasü’l-Kur’ân’ı Tefsiri

Lügatte, iz sürmek, takip etmek ya da bir kişiye bir haber bildirmek gibi manalara gelen kısas kelimesi قَصَصَ kökünden türetilen bir sözcüktür.²⁷² Çoğulu kasas olan bu kelimenin

²⁶⁷ Sâbûnî, *Ḳabes min nûr’il-Kur’âni’l-Kerîm*, 1. Bölüm 1/19; Sâbûnî, *Ḳabes min nûr’il-Kur’âni’l-Kerîm*, 10. Bölüm 3/9.

²⁶⁸ el-Hûd 11/44.

²⁶⁹ Numan Çakır, “İbnü’l-Mukaffâ’nın Kur’ân’a Mu’âraza Yaptığına Dair İddiaların Değerlendirilmesi”, Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Araştırmaları Dergisi 1/2 (2017), 8.

²⁷⁰ Sâbûnî, *Ḳabes min nûr’il-Kur’âni’l-Kerîm*, 5. Bölüm 2/42-43.

²⁷¹ Sâbûnî, *Ḳabes min nûr’il-Kur’âni’l-Kerîm*, 5. Bölüm 2/43-44.

²⁷² Mennâ’u’l-Kattân, *Mebâhis fi ulûmi’l-Kur’ân*, 327; el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garîbi’l-Kur’ân*, 671; Mecdüddîn Muhammed bin Ya’kub el-Fîrûzâbâdî, *Mu’cemu’l-kâmûsu’l-muhîr* (Beyrut: Dâru’l-ma’rife, 2011) 1063.

ıstılâhî manası ise geçmişte olmuş önemli bir olayı ve bu olayın ortaya çıkardığı izleri, daha sonra gelecek insanlara, tefekküre yönlendirerek bildirmektir.²⁷³

Kur’ân’ı Kerîm’de kıssalar üç çeşittir. Birincisi Peygamberlerin kavimlerine yaptıkları çağrışı, mûcizelerini, yapılan davet karşısında inatla karşı çıkanların durumunu, yalanlayanların ve müminlerin akıbetini yani davetin merhalelerini konu edinen Peygamber kıssalarıdır. Nûh, İbrâhim, Mûsâ, Harun, İsâ ve Muhammed gibi peygamberlerin kıssalarıdır. İkincisi, ölüm korkusuyla şehirlerini terkeden binlerce insan, Tâlût ve Câlût, Âdem’in iki oğlu, Ashâbü’l-kehf, Zülkarneyn, Kârûn, Meryem, Ashâbü’s-sebt, Ashâbü’l-uhdud, Ashâbü’l-fîl, Firavun gibi eski büyük olayları ve Peygamber olmayan veya Peygamberlikleri hususunda ihtilaf bulunan şahsiyetleri kapsayan Kur’an kıssalarıdır. Üçüncüsü ise Hz. Peygamber zamanında meydana gelen olaylarla ilgili kıssalardır. Yani Kur’ân-ı Kerîm’in nüzûl sırasında meydana gelen olaylardır. Âl-i İmran sûresinde geçen Bedir ve Uhud gazvesi, Tevbe sûresinde geçen Huneyn ve Tebük gazvesi, Ahzap sûresinde geçen Hendek gazvesi, Hz. Peygamberin hicreti, isra ve miraç olaylarını bu kısımda değerlendirmek mümkündür.²⁷⁴

Kur’an kıssalarının amaçlarına gelince Allah’a davet esasları, Peygamber efendimiz’i (a.s) ve ümmetini teselli etmek, önceki peygamberlerin tasdiki ve yaşadıklarının canlı tutulması, Peygamber efendimiz’in (a.s.) hak olduğunu ispat etmek, Ehl-i Kitab’a karşı delillerin getirilmesi gibi başlıklar altında değerlendirilebilir.

Sâbûnî, sûre içlerinde geçen kıssaları Kur’ân-ı Kerîmde yer almasındaki amaçlarının ve müminlere verdiği derslerin daha iyi anlaşılması için bir arada ele almıştır. Örneğin, “*Bakara sûresindeki kıssalar*” konu başlığı altında, bu sûrede Allah’ın dört kıssa zikrettiğini belirtir. Bu kıssalar, vebadan harap olanların kıssası, İsrail oğullarıyla Câlût’un kıssası, Halil İbrahim’le Nemrut’un kıssası ve salih kullardan olan Üzeyr’in kıssasıdır. Müfessire göre Yüce Allah özellikle bu kıssaları zikrettikten sonra Allah yolunda yapılacak olan cihadı emrettiğini söyler. Sonrasında bu kıssaları tek tek ele alır.²⁷⁵

Bir başka örnek ise içerisinde dört adet kıssanın bulunduğu Kehf sûresi örneğidir. Sâbûnî, “*Sûre’nin hedefleri*” başlığı altında ele aldığı Kehf sûresinin başında Ashâbü’l-kehf, iki bahçe sahibi, Mûsâ ve Hızır ve Zülkarneyn kıssalarını genel olarak değerlendirerek hikmetlerine değinmiştir. Sâbûnî’ye göre bu dört kıssada İslam’ın asıl hedefleri, Akide ve İman’ın nasıl olması gerektiği, Allah’a övgü ve sığınma nasıl olmalı gibi önemli konulara vurgu yapılmıştır.²⁷⁶

²⁷³ Muhammed Ali es-Sabûnî, *Safvetü’l-tefâsir* (Beyrut: el-Mektebetü’l-asriyye, 2015), 2/542.

²⁷⁴ Mennâ’u’l-Kattân, *Mebâhis fî ulûmi’l-Kur’ân*, 328-329.

²⁷⁵ Sâbûnî, *Qabes min nûr’il-Kur’âni’l-Kerîm*, 1. Bölüm 1/78.

²⁷⁶ Sâbûnî, *Qabes min nûr’il-Kur’âni’l-Kerîm*, 7. Bölüm 2/7.

Sâbûnî Ashâbü'l-kehf kıssasına genişçe yer vermiştir. Kıssayı anlatmadan önce bu kıssanın kişinin İman ve Akide yolunda kendini feda etmesinin bir sembolü olduğunu zikreder. Söz konusu kıssayı şu şekilde anlatır:

Müfessirlerin naklettğine göre Dakyanus adlı küfür ehli zorba bir kral Rum diyarlarında Tarsus diye isimlendirilen bir beldeye gelerek insanlara putlara tapınmayı emretmiştir. Bu olay Hz. İsa'dan sonra gerçekleşmiştir. Bu batıl emre icabet etmeyen tüm mü'minleri bezdirinceye kadar işkence edip öldürmüştür. Bu bölgede, kalplerine iman sınımsız yerleştği mü'min, salih gençler vardı. Bu gençler zorba kralın yaptıklarını görünce çok üzüldüler ve hem kendi akıbetlerinden hem de mü'min kardeşlerinin akıbetinden endişe duymaya başladılar. Bunun üzerine inançları nedeniyle beldelerinden çıkıp hicret etme kararı aldılar. Bu durumu duyan kral onları yanına çağırttı. Huzuruna getirilen bu gençleri dinlerini terk etmeleri için ikna etmeye çalıştı. Eğer putlara tapınmayıp krallar için kurban kesmezlerse öldürüleceklerini söyleyip tehditler savurdu. Ancak iman ebedi zevkine varmış gençler, kralın tehditlerine aldırmaz etmeden imana daveti haykırdılar. Kur'ân'ı Kerîm'de bu haykırış, قَالُوا رَبُّنَا رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ لَنُذَعِّبَنَّكَ إِنَّا إِذَا شِئْنَا "Bizim Rabbimiz, göklerin ve yerin Rabbidir. Biz, O'ndan başkasına ilâh deyiş tapmayız, yoksa saçma sapan konuşmuş oluruz" olarak geçer. Bu durum karşısında zorba kral, onlara "siz dışları daha yeni olgunlaşmış gençlersiniz, görüşlerinizi iyice düşünün diye size yarına kadar mühlet veriyorum" dedi. Bunun üzerine gençler gece vakti şehirden kaçtılar. Kaçarken yanında köpeği olan bir çobana rastladılar. Köpek de peşlerine takıldı. Sabah olunca çok yürümekten yorulan gençler rahatlamak ve gözden kaybolmak için bir dağın civarında gördükleri mağaraya sığındılar. Zorba Kral onları bulmak için ordusundan bölükler düzenleyip muhafızlarıyla yola çıktı. Dağa ulaştıklarında mağarayı fark ettiler. Mağaranın içine bakınca gözleri kapalı cesetler gördüler. Kral ordusuna içeri girmelerini emretse de askerler girmekten ürküp korktular. Kralın kendisi, gerçekten o gençlerin olup olmadığını iyice anlamak için mağaranın kapısına yaklaşıp da –Allah kalbine korku indirdiğinden dolayı– yanlarına gidememiştir. Sonrasında ordusuna, açlıktan ve susuzluktan ölsünler diye mağaranın önünü set yaparak kapatmalarını emretmiştir. Allah Ehl-i Kehf'i uyutarak üç yüz dokuz yıl orada tutmuştur. Onlar bu kadar uzun müddet orada kaldıklarının farkında bile olmadılar. Allah onları uyandırdığında bir gün ya da birkaç gün uyuduklarını sandılar. Açlık hissettiklerinden dolayı içlerinden birini kılık değiştirmesini isteyip dikkatli olması için uyarak yiyecek alması için şehre gönderdiler. Önüne set çekilmiş kapıyı gördüklerinde arkadaşları için başka bir çıkış bulup oradan çıkardılar. Şehre indiğinde her şeyin değişmiş olduğunu ve şehir halkından tanıdık kimsenin kalmadığını görür. Kendi kendine "herhalde yolda bir hata edip başka bir şehre geldim" diye düşünür. Sonra biraz yiyecek satın alıp tüccara parasını verir. Parayı alıp dikkatle bakarak elinde çevirmeye başlayan tüccar "bu parayı nereden buldun" der. Bu arada insanlar toplanmış hayretle paraya bakmaya başlamıştılar. Sonra ona "ey genç sen kimsin, yoksa bir hazine mi buldun?" diye sordular. Bunun üzerine O da "Hayır! Vallahi hazine falan bulmadım. Bu benim kavmimin parasıdır. Beni yiyecek satın almam için buraya gönderdiler." dedi. Toplanan insanlar "bu para geçmiş zamanlara ait, Dakyanus zamanından" dediler. Genç şaşkınlıkla "ne olmuş ki Dakyanus'a" dedi. İnsanlar ona "yüzyıllar önce öldü" deyince genç onlara kardeşleri Ashab-ı kehf'in durumunu anlattı. İnsanlar bu duruma şaşırdılar ve konuyu krala taşıdılar. Kral salih bir mü'mindi. Haberi alınca muhafızlarıyla onları görmek için mağaraya koştu. Mağaraya girdiklerinde onları gördü. Sonrasında Allah ruhlarını alarak onları ölüm uykusuna yatırdı. (Sâbûnî, *Kabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 7. Bölüm 2/14-16.)

Yüce Allah bu kıssayla alakalı “يُوحَىٰٓ إِلَىٰ رُسُلِهِۦٓ أَن لَّا تُخَافُوا الْقَوْمَ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَافِقُ ۚ يُوحَىٰٓ إِلَىٰ رُسُلِهِۦٓ أَن لَّا تَحْزَنُوا وَلَا تَأْسَوا وَلَا يَكُونُ لَكُم مِّنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنفُسِ وَالدِّينِ حَزَنٌ ۚ أَلَيْسَ بِاللَّهِ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ۚ” “Yoksa sen Ashâb-ı kehf’i ve Rakim’i (isimlerinin yazılı bulunduğu taş kitabevi) şaşılacak âyetlerimizden

*mi sandın?*²⁷⁷ buyurmuştur. Sâbûnî âyeti tefsir ederken Taberî'ye atıfla bu âyetin Hz. Peygamber'e teselli olması için geldiğini belirtir. Yani âyeti şöyle anlayabiliriz: Ey Muhammed! Bu kıssayı –işin zorluğu hasebiyle- şaşılacak bir âyet mi sandın. Dünya ve ehli için üzülmeye. Ben onları imtihan ederim. Kimisi iman eder kimisi küfre düşer. Sonra yaptıkları amelleri kıyamet günü önlerine korum. Onların bu küfre düşme halleri sana ağır gelsin.²⁷⁸

Sâbûnî'nin kıssalardan aktarmak istediği temel düşünceyi şöyle özetlemek mümkündür: Kul, kendisine isabet etmiş ya da edecek her türlü bela ve zorluklara karşı manevi olarak hazırlıklı olup geçmişteki inananların sabretmesi gibi sabretmelidir. Allah'a tevekkül edip güvenmeli, ne olursa olsun doğruluktan ayrılmamalı, hak olan davasında sebat edip hiç kimseye taviz verip boyun eğmemelidir. Hz. İbrahim kıssasında olduğu gibi muhtaç olduğu şeyleri sadece Allah'tan istemelidir. Dünya ve ahireti için kendisine fayda verecek ilimlerin peşinden koşarak kendisini Kur'an ve sünnetin belirlediği hakiki mümin derecesine ulaştırmalıdır.

2.5.9. Fedâilü'l-Kur'an'ı Tefsiri

Kur'an'ın faziletleri, bütünün faziletleri, sûrelerin faziletleri ve âyetlerin faziletleri şeklinde üç kategoride yer verilir. Bu konuda İslami eserlerde geniş bilgiler verilmiş ve bilhassa hadis mecmualarında, bu konuya müstakil kitap ve bablar ele alınmıştır.²⁷⁹ Fakat Fedâilü'l-Kur'an'la ilgili neşredilen kitaplarda çokça mevzu hadis de bulunmaktadır. İmam Suyûtî (ö. 911/1505) konu hakkında sadece sahih haberleri topladığı “*Hamâilu'z-zuher fî fedâili's-suver*” adlı eseri neşretmiştir.²⁸⁰

Kur'an'ın, sûre ve âyetlerin faziletlerine dair kitabında çokça yer veren Sâbûnî, atıf yaptığı rivâyetlerin sıhhat durumuna dair dikkatle davranmıştır. Konuyla alakalı hadis-i şeriflerin yanında diğer konularda da kitabına aldığı haberleri özellikle Buhari ve Müslim'den seçtiğini gözlemliyoruz.

Kur'an'ın bütününün iniş gayesi ile alakalı ilk akla gelen İsrâ sûresi 82. âyetidir. Sâbûnî *“Biz Kur'an'dan, iman edenler için bir şifa ve rahmet kaynağı olan âyetler indiriyoruz. Zalimlerin de ancak zararını artırır.”*²⁸¹ âyetini ele alırken Kur'an'ın hak ile batılı apaçık âyetlerle zikretme ve hak olan Kur'an'ın yine hak olanla indirilmesi özelliğiyle kalplerde olan cehalet ve sapmayı ortadan kaldırmasına, nefsi heva, heves ve hasetten temizlemesine dikkat çekmiştir. Toplumsal olarak ise Kur'an'ın, şirk,

²⁷⁷ el-Kehf 18/9.

²⁷⁸ Sâbûnî, *Ḳabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 7. Bölüm 2/14.

²⁷⁹ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 197.

²⁸⁰ es-Suyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'an*, 534.

²⁸¹ el-İsrâ 17/82.

yanlış akideler ve zulümden arınmış insanların refah ve saadet içinde yaşadığı bir toplum oluşmasında olan etkisini vurgulamıştır. İnanmayanlar için ise onları aciz bırakıp hüsrana uğratan bu yönüyle de inananlara şifa olan bir kitap olduğunu belirtir.²⁸²

Sâbûnî yukarıdaki âyeti tefsir ederken kitabında birçok yerde örneğini gördüğümüz gibi burada da âyetin daha iyi anlaşılması için *قُلْ هُوَ لِلَّذِينَ آمَنُوا هُدًى وَشِفَاءً وَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ فِي آذَانِهِمْ وَقْرٌ* “Sen de ki: “O, iman edenler için bir hidâyet ve şifadır.” İman etmeyenlerin kulaklarında ise bir ağırlık vardır. Kur’an onlara göre bir körlüktür. Sanki onlar uzak bir yerden çağrılıyorlar.” âyetiyle desteklemiştir.²⁸³

Sûre faziletleriyle alakalı ise halk arasında cuma gününün sünnetlerinden biri olan Kehf sûresinin okunmasıyla alakalı sûrenin başında konuya geniş bir şekilde yer vermiştir. Bu konudaki ele aldığı rivâyetlerden bir tanesi Ebü’d-Derdâ’dan rivâyet edildiğine göre Peygamber efendimiz (a.s.) “Kim, Kehf sûresinin evvelinden on âyet okursa, Deccâl’den korunmuş olur.”²⁸⁴ buyurduğu hadistir. Bir başka rivâyete göre ise Peygamber efendimiz (a.s.) “Kim Cuma günü Kehf sûresini okursa, iki Cuma arası (okuduğu cumadan bir sonrakine kadar) bir nurla aydınlanır.”²⁸⁵ buyurmuştur.²⁸⁶

Sûre faziletlerinin yanında diğer önemli bir konu da âyetlerin fazileti konusudur. Malum olduğu üzere bu konuda ilk akla gelen Âyetü'l-kürsî’dir. Sâbûnî, çok önemli olduğunu belirttiği âyeti tefsir ederken Peygamber efendimizin (a.s.) bir hadis-i şerîfinin de doğruladığı gibi Allah’ın kitabındaki en faziletli âyetin Âyetü'l-kürsî olduğunu belirtmiştir. Sâbûnî’ye göre bu âyet-i kerîmenin en faziletli olmasının sebebi Allah’ın cemal ve celal sıfatlarını içinde topladığından dolayıdır.²⁸⁷

2.5.10. Müşkilü'l-Kur’ân’ı Tefsiri

Müşkil kelimesi lügatte ihtilat, iltibas, iştibah, mümasele manasına gelir.²⁸⁸ İstilahta ise Kur’an ilimlerine tam olarak vakıf olmayanların ne manaya geldiğini hemen anlayamadığı, şer’i bir hükmün Kur’an veya sünnetten bir başka hükümle çeliştiği hatta İcma’, kıyas, insan hissiyatı, lügat, akıl ve mantıkla dahi çeliştiği vehmine düştüğü tüm Kur’an hükümlerine denilir.

²⁸² Sâbûnî, *Ḳabes min nûr’il-Kur’âni’l-Kerîm*, 6. Bölüm 2/233.

²⁸³ Sâbûnî, *Ḳabes min nûr’il-Kur’âni’l-Kerîm*, 6. Bölüm 2/233-234.

²⁸⁴ Ebû Abdillâh el-Hâkim en-Nîsâbü’rî, *el-Müstedrek ‘ale’s-şahîhayn*, nşr. Süleyman b. Abdillâh el-Meymân (Riyâz: Dârü’l-Meymân, 1435/2014), 4/282-283 (No. 3431).

²⁸⁵ Hâkim en-Nîsâbü’rî, *el-Müstedrek ‘ale’s-şahîhayn*, 4/283 (No. 3432).

²⁸⁶ Sâbûnî, *Ḳabes min nûr’il-Kur’âni’l-Kerîm*, 7. Bölüm 2/6.

²⁸⁷ Sâbûnî, *Ḳabes min nûr’il-Kur’âni’l-Kerîm*, 1. Bölüm 1/83.

²⁸⁸ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, 348; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 175.

Bu konuda Yüce Allah'ın Kur'an'da hiçbir çelişkinin olmayacağı hususunu Nisa 82. âyetinde *“Eğer o Allah'tan başkası tarafından indirilmiş olsaydı mutlaka onda birçok çelişkiler bulurlardı.”*²⁸⁹ açıkça beyan etmektedir.

Müfessirimiz kıyamet günü insanların konuşamamasına delalet eden *يَوْمَ يَأْتُ لَا تَكَلِّمْ نَفْسًا إِلَّا* *هَذَا يَوْمَ لَا يَنْطِقُونَ وَلَا يُؤَدِّنُ لَهُمْ* *“O gün gelince Allah'ın izni olmadan hiç kimse konuşamaz.”*²⁹⁰ *فَيَعْتَذِرُونَ* *“Bugün, konuşamayacakları gündür. Kendilerine izin de verilmez ki, özür beyan etsinler.”*²⁹¹ ve *يَوْمَ تَأْتِي كُلُّ نَفْسٍ تُجَادِلُ عَنْ نَفْسِهَا* *“O gün, herkes nefisini kurtarmak için uğraşarak gelir.”*²⁹² âyet bölümlerinin yine aynı gün sorgu için soru ve itirafların olacağı konuşmaya delalet eden *وَقِفُّهُمْ إِنَّهُمْ مَسْئُولُونَ* *“Ve durdurun onları, çünkü sorguya çekilecekler.”*²⁹³ âyetiyle ilk bakışta bir müşkilin oluşacağını belirtip bu vehmi ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Sâbûnî'ye göre Kıyamet günü uzun ve birçok sahnenin görüleceği bir gündür. İnsanlar o günde bazen konuşamayacak bazen de konuşmalarına izin verilecektir. Sorguya çekilmelerinden dolayı kendilerini savunmalarına, cedelleşip çekişmelerine izin verilecektir. Bazen de ağızlarına mühür vurulup konuşmaları engellenir.²⁹⁴

Nitekim Yüce Allah kıyamet günüyle alakalı *أَلْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلَى أَفْوَاهِهِمْ وَتُكَلِّمُنَا أَيْدِيهِمْ وَتَشْهَدُ أَرْجُلُهُمْ* *“Bugün biz onların ağızlarını mühürleriz de neler kazandıklarını bize elleri söyler, ayakları da şahitlik eder.”*²⁹⁵ buyurmaktadır. Bir başka âyette ise *وَقَالُوا لَجُلُودِهِمْ لِمَ شَهِدْتُمْ* *“Onlar derilerine: “Niçin aleyhimize şahitlik ettiniz?” derler. Derileri de: “Bizi her şeyi konuşuran Allah konuştu” derler.”*

Yukarıda verdiğimiz örnekte de görüldüğü gibi müfessirimiz her konuda olduğu gibi Müşkilü'l-Kur'an konusunda da âyette ortaya çıkabilecek ihtilat vehmini önce Kur'an'a başvurup Kur'an'dan âyetlerle çözmeye gayret etmektedir.²⁹⁶ Sâbûnî bu gibi konuları ele alırken hakikatin doğru bir usulle ortaya çıkması için münazara tarzıyla sorunun ayrıntıyla tam anlaşılmasını sağladıktan sonra cevap bölümünü vermektedir.

Çelişki vehmine düşülen bir başka konu ise ahiret hayatının sonsuzluğuyla alakalıdır. Sâbûnî, *خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ* *“Onlar orada gökler ve yer durdukça duracaklar.”*²⁹⁷ âyetini ele alırken gökler ve yeryüzünün fani olduğunu dolayısıyla bir vakit

²⁸⁹ en-Nisâ 4/82.

²⁹⁰ el-Hûd 11/105.

²⁹¹ el-Mürselât 77/35-36.

²⁹² en-Nahl 16/111.

²⁹³ es-Sâffât 37/24.

²⁹⁴ Sâbûnî, *Ḳabes min nûr'il-Kur'âni 'l-Kerîm*, 5. Bölüm 2/83.

²⁹⁵ el-Yâsîn 36/65.

²⁹⁶ Sâbûnî, *Ḳabes min nûr'il-Kur'âni 'l-Kerîm*, 5. Bölüm 2/83.

²⁹⁷ el-Hûd 11/107.

taini olup da diğer âyetlerdeki ebedî kaydına aykırı bir durum olduğunu belirtmiştir.²⁹⁸ Müfessirimiz çelişki gibi görülen bu konuya iki şekilde cevap vermeye çalışmıştır.

Birincisini müfessirlerin şeyhi diye bahsettiği İmam Taberî'den nakletmiştir. Ona göre Araplar bir şeyi ebedilikle vasıflamak istediklerinde devamlılığa delalet eden “gökler ve yer durdukça” veya “gece ve gündüz ayrılmadıkça, deniz taşmadıkça, dağlar yerinden kalkmadıkça” gibi sözlerde bulunurlar. Yüce Allah da Kur'an'ı Arap lisanıyla indirdiğinden dolayı bu deymi kullanmıştır.²⁹⁹ İkinci cevabında âyeti başka bir âyetle tefsir etme metodunu kullanarak vehmi ortadan kaldırmıştır. Sâbûnî, خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ “Onlar orada gökler ve yer durdukça”³⁰⁰ âyetinde geçen gökler ve yerin dünyada bulunan değil de ahiretin gökleri ve yeri olduğu görüşünü belirtmiştir. Delil olarak ise kıyamet günü gökler ve yeryüzünün durumuyla alakalı olan وَمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ وَالسَّمَوَاتُ “O gün yeryüzü bir başka yere, gökler, başka göklere çevirilecek...”³⁰¹ âyetini örnek olarak belirtmiştir.³⁰²

Özet olarak Sâbûnî, konu başlıkları altında ele aldığı Kur'an âyetleri arasında herhangi bir çelişkinin olmadığını bazen doğrudan çoğu zaman ise dolaylı olarak belirttiğini görüyoruz. *Safvetü't-tefâsir* adlı eserinde de olduğu gibi bu tür âyetleri tefsir ederken çelişki ve tezat olduğu şeklindeki iddia ve tartışmaları gündeme getirmeden okuyucuyu kafa karıştırıcı, tartışmalı ve problemli konulardan uzak tutarak Kur'an'dan istifade etmeyi amaçladığını düşünüyoruz.

2.5.11. Sûre İsimlerini Tefsiri

Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Ḳabes min nûri'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı tefsirinde daha önce de bahsettiğimiz üzere sûre ile ilgili genel bilgiler verip tanıttıktan sonra âyetleri tefsir etmeye başlamıştır. Sûrelerin isimleriyle alakalı değerlendirmelerini ise sadece Tâhâ sûresinde “Tesmiyetü's-sûreti” (Sûrenin İsmi) başlığı altında³⁰³ diğerlerinde ise başlıksız genel bilgiler içerisinde³⁰⁴ birkaç cümleyle ifade etmiştir. Sûrelere verilen isimleri gerekçelerine değinerek açıklamaya çalışmıştır. Biz de burada müellifimizin söz konusu olan tefsirinden örnekler vererek sûre isimlerini nasıl tefsir ettiğine dair değerlendirmelerde bulunacağız.

Fâtiha Sûresi

Sâbûnî Fâtiha sûresinin ismiyle alakalı sadece “Kısa ve özlü bir sûre olan Fatiha sûresi Kur'an-ı Kerîm'in sırlarını içinde barındırır. Özet olarak Kur'an-ı Kerîm'in asıl maksatlarını

²⁹⁸ Sâbûnî, *Ḳabes min nûri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 5. Bölüm 2/83.

²⁹⁹ Sâbûnî, *Ḳabes min nûri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 5. Bölüm 2/83-84.

³⁰⁰ el-Hûd 11/107.

³⁰¹ el-İbrâhîm 14/48.

³⁰² Sâbûnî, *Ḳabes min nûri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 5. Bölüm 2/84.

³⁰³ Örneğin bk. Sâbûnî, *Ḳabes min nûri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 7. Bölüm 2/117.

³⁰⁴ Örneğin bk. Sâbûnî, *Ḳabes min nûri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 2. Bölüm 1/9.

kapsar. Bundan dolayı Ümmü'l-Kur'ân olarak isimlendirilmiştir.” açıklamasını yapmıştır.³⁰⁵ Müfessirin diğer isimlere değinmemesinin sebebi konuyu dağıtmadan bir bütün olarak yaklaşmasından dolayıdır.

Nisâ Sûresi

Sûre aile, kadın, ev, devlet ve toplum ile alakalı önemli konulardan bahsetmektedir. Ancak içerisinde daha çok kadınlarla alakalı hükümler bulunduğu için sûre “Nisa sûresi” olarak isimlendirilmiştir.³⁰⁶ Sâbûnî, Nisâ sûresi ve Talak sûresi dışındaki sûrelerde kadınlarla alakalı bu kadar çok hüküm bulunmadığını bundan dolayı ise Nisâ sûresine “*Büyük Nisâ sûresi*” Talak sûresine ise “*Küçük Nisâ sûresi*” denildiğini belirtmiştir.³⁰⁷

Mâide Sûresi

Sâbûnî bu sûrede Hz. İsa'nın mucizelerinden biri olan sofrâ mucizesini anlatan “*Meryemoğlu İsa da: "Allah'ım, Rabbımız, bizim üzerimize gökten bir sofrâ indir ki, bizim için, önce ve sonra gelenlerimiz için bir bayram ve senden bir mucize olsun. Bizi rızıklandır, sen rızık verenlerin en hayırlısı!" dedi.*”³⁰⁸ âyetindeki duaya Allah icabet edip kudreti üzere havarilerin önüne sofrâ indirdiğinden dolayı “*Mâide sûresi*” olarak isimlendirilmiştir.³⁰⁹

Tâhâ Sûresi

Sâbûnî bu sûrenin ilk âyetindeki hurûf-ı mukattaadan olan طه harflerinden dolayı bu şekilde isimlendirildiğini ve Hz. Peygamber'in (a.s) isimlerinden bir tanesi olduğunu belirtir. Müfessirimize göre müşriklerin yalan ve zorbalıklarına karşı Peygamberimizin kalbini rahatlatmak, teskin edip teselli etmek için bu sûreye onun değerli isimlerinden biri olan “*Tâhâ*” ismi verildi. Yüce Allah O'na hitaben اِنَّا نَنْزِلُكَ عَلَىكَ الْفُرْقَانَ لَتَشَقَّىٰ اِلَّا تَذْكِرَةً لِّمَن يَخْشَىٰ “*Ey Muhammed! Kur'an'ı sana sıkıntıya düşesin diye indirmedik. Ancak Allah'tan korkan kimse için bir öğüt olarak indirdik.*”³¹⁰ âyetlerini indirdiğini belirtir.³¹¹

Bazı sûre isimlerini ise kısaca konu bağlamında zikretmiştir. Mesela Yûnus sûresiyle alakalı Hz. Nûh (a.s.), Hz. Mûsâ (a.s.) kıssaları ve ağırlıklı olarak Hz. Yûnus (a.s.) kıssası geçtiğini ve onların bu çabalarının ebediyyen hatırlanması için bu şekilde isimlendirildiğini

³⁰⁵ Sâbûnî, *Ḳabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 1. Bölüm 1/7.

³⁰⁶ Sâbûnî, *Ḳabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 2. Bölüm 1/9.

³⁰⁷ Sâbûnî, *Ḳabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 2. Bölüm 1/10.

³⁰⁸ el-Mâide 5/114.

³⁰⁹ Sâbûnî, *Ḳabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 2. Bölüm 1/72-73.

³¹⁰ et-Tâhâ 20/1-3.

³¹¹ Sâbûnî, *Ḳabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 7. Bölüm 2/117.

belirtir.³¹² Yine Hûd sûresinde de Hz. Hûd'un (a.s.) Allah'a davet yolundaki çabalarının her zaman hatırlanması için bu şekilde isimlendirildiğini belirtmektedir.³¹³

2.5.12. Lügat açıklamaları

Kur'an'ı anlamak için önde gelen hususlardan biri de Arapçaya vakıf olup âyetlerde bulunan kelime veya kelime kalıplarının ne manaya geldiğini en doğru haliyle bilmektir. Nitekim Yüce Allah Kur'an'ı, ifade zenginliği geniş olan Arapça ile indirdiğini *إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ* “Muhakkak ki, biz onu anlayasınız diye Arapça bir kitap olarak indirdik”³¹⁴ ve *إِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ* “Apaçık kitaba andolsun ki biz onu iyice anlayasınız diye Arapça bir Kur'an yaptık.”³¹⁵ âyetlerinde açıkça beyan ediyor.

Müfessirimiz Sâbûnî de tefsirinde sûrelerin hepsi olmasa da çoğunun Beyne yedeyi's- sûre bölümünden sonra sûre içinde geçen bir kısım kelimeleri Filolojik tahlillerle ele almıştır. Sâbûnî bu kelimeleri ele alırken cümle örnekleri³¹⁶ ve şiir istişhâdı³¹⁷ ile Arapların kullanım tarzlarına³¹⁸ ilk dönem müfessirlerinin³¹⁹ ve meşhur filologların³²⁰ görüşlerine de yer vermiştir. Müfessirimiz diğer tefsirlerine nazaran Kabes'inde belagat konularına nadiren değinmiştir.

Örneğin *فَأَمَّا الَّذِينَ شَفَعُوا فِي النَّارِ لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَشَهِيقٌ* “Bedbaht olanlar ateştedirler. Onlar orada başka türlü soluyacak, başka türlü haykıracaklar”³²¹ âyetindeki *زَفِيرٌ* kelimesinin hüznle ağlayan kişide olduğu gibi kalpten gelen kederli ses veya azap çeken kişinin üzülmeye sesi olduğunu bildirmiştir.³²² Âyette geçen *شَهِيقٌ* kelimesinin ise eşek sesine benzeyen ürkütücü bir ses olduğunu bildirir. Sâbûnî, *لَا تَسْمَعُ فِيهَا أَصْوَاتًا لَّصَوْتِ الْحَمِيرِ* “...seslerin en çirkini elbette eşeklerin sesidir.”³²³ âyetini örnek getirerek bazı müfessirlerin *شَهِيقٌ* kelimesine dair cehennemdeki imdat çılgınlıklarına benzetilen ve iğrenç durumlarda örnek verilen eşek sesi görüşünü aktarmıştır. Son olarak ise şeyhü'l-müfessirin olarak vasıfladığı ilk dönem müfessirlerinden olan Taberî'nin görüşünü bildiriyor. Katâde'den rivâyete göre şöyle demiştir:

³¹² Sâbûnî, *Qabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 4. Bölüm 1/121.

³¹³ Sâbûnî, *Qabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 5. Bölüm 2/8.

³¹⁴ el-Yûsuf 12/2.

³¹⁵ ez-Zuhrûf 43/3.

³¹⁶ Sâbûnî, *Qabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 13. Bölüm 4/52-53.

³¹⁷ Sâbûnî, *Qabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 14. Bölüm 4/93.

³¹⁸ Sâbûnî, *Qabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 14. Bölüm 4/59.

³¹⁹ Sâbûnî, *Qabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 14. Bölüm 4/79.

³²⁰ Sâbûnî, *Qabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 13. Bölüm 4/9, 30.

³²¹ el-Hûd 11/106.

³²² Sâbûnî, *Qabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 5. Bölüm 2/81.

³²³ el-Lokmân 31/19.

“Cehennemdekilerin sesi eşek sesidir. Bu sesin başı زَفِيرٌ (hüzünle çıkan ses)tir sonu ise شَهِيْقٌ (imdat çığlıkları olan ses)tir.”³²⁴

Sâbûnî yukarıda da bahsettiğimiz gibi Zâriyât sûresinden başlayarak Kur'an'ın son sûresi olan Nas sûresine kadar sûre takdimlerinden sonra “Lafzî îzah” başlığıyla belli âyetlerdeki kelimeleri açıklama yoluna gitmiştir. Mesela “Mesed” sûresi olarak isimlendirdiği Ebu Leheb’le alakalı inen sûrede تَبَّتْ kelimesine helak olmak hüsrana uğramak manalarını vermiştir. Bu manayı verirken وَمَا كَيْدُ فِرْعَوْنَ إِلَّا فِي تَبَابٍ “Firavun’un hilesi bir hüsranda bulunmaktan ibaretti”³²⁵ âyetini ve فَنَبَأُ لِلَّذِي صَنَعُوا “yaptıklarının dolayı helak oldu” örneğini şiirden vermiştir. Son âyetin başında bulunan وَجِدَ كَجِدِّ الرَّيْمِ لَيْسَ كَيْدًا جَدِيدًا kelimesini İmrü’l-Kays’ın بَفَاحِشٍ “Boynu (saf beyaz) ceylanın boynu gibi..” şiir sözüyle destekleyerek boyun manası vermiştir.³²⁶

Sâbûnî dil alanındaki ustalığı ve becerisiyle meşhur, Garîbü’l-Kur’ân’ın müellifi İbn Kuteybe’nin (ö. 276/889) de görüşlerine sık sık yer vermiştir. Mesela وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ “Ona iki yolu gösterdik”³²⁷ âyetindeki النَّجْدَيْنِ kelimesinin İbn Kuteybe’den rivâyetle yerden yüksekte olan bir yol manasında âyette kastedilen iki yolun ise hayır ve şer yolu anlamına geldiğini belirtir.³²⁸

Müfessirimiz yine Kur'an'daki kelime mana ve İ'râblarına dair önemli eserlerden olan Meâni'l-Kur'ân ve i'râbühu kitabının müellifi Ebû İshak ez-Zeccâc'dan (ö. 311/923) da önemli oranda faydalanmıştır. Sâbûnî, وَالطَّارِقُ وَالسَّمَاءُ “Andolsun o göğsü ve Târik'a” âyetindeki الطَّارِق kelimesini açıklarken Zeccâc’tan rivâyetle yıldızların gece ortaya çıktıkları andaki durumlarına verilen isim olduğunu belirtir.³²⁹

2.5.13. Şiirle İstişâd

Lügatte شِعْرٌ fiilinden türetilmiş bir isim olan şi'r/الشعر kelimesi bir şeyi en ayrıntılı haliyle bilmek, kuvvetli sezgilerle anlamak, sezgi ve heyecana dayalı bilgilerle bilinçli olarak nazma dayalı söz söylemek gibi manalara gelir. Arapların لَيْتَ شِعْرِي أَيْ لَيْتَ عِلْمِي أَوْ لَيْتَنِي عَلِمْتُ “Keşke bilseydim, hissetseydim” sözlerinden gelmektedir.³³⁰ İstılahta bilinçli olarak vezin ve kâfiye ile nazma dökülmüş belirli ölçülerle söylenen söz manasında kullanılmıştır.³³¹

³²⁴ Sabûnî, *Ḳabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 5. Bölüm 2/82; Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tefsîrü't-Taberî Câmîu'l-beyân 'an te'vîl-i âyi'l-Kur'ân* (Riyâd: Daru 'alemi'l-kütüb, 2013), 12/564.

³²⁵ el-Mü'min 40/37.

³²⁶ Sâbûnî, *Ḳabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 16. Bölüm 4/358.

³²⁷ el-Beled 90/10.

³²⁸ Sâbûnî, *Ḳabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 16. Bölüm 4/219.

³²⁹ Sâbûnî, *Ḳabes min nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 16. Bölüm 4/146.

³³⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'arab*, 4/474.

³³¹ el-Cürçânî, *Kitâbu't-ta'rîfât*, 119.

Müellifimiz konumuz olan *Ḳābes min-nûri 'l-Kur'āni 'l-Kerîm* eserini yöntem olarak benzettiğimiz *Safvetü 't-tefâsir* adlı eserinin mukaddimesinde kendi tefsir yöntemini açıklarken âyetlerde geçen kelimeleri açıklamak üzere kadîm Arap şiirlerinden istişhâd edeceğini bildirmiştir. Burada yedi aşamalı olarak belirlediği telif yönteminde ilk olarak sûrenin ihtiva ettiği genel bilgiler ve esas maksatlar ikinci olarak âyetler arası münâsabet üçüncüde ise Arap şiirinden, kelimelerden istişhâd ederek Kur'an'da geçen kelimelerin manalarının açıklanması ve türetilmesi olarak bildirmiştir.³³²

Sâbûnî, tefsirinde kelimelerin lügat manalarını,³³³ iştikâk ve sarf yönünü açıklamak³³⁴ için, fesahat ve belagat nüktelerine temas etmek³³⁵ için ve âyetin ifade ettiği manayı desteklemek³³⁶ için özellikle kadîm Arap şiirinden şahitler getirerek birçok yerde şiire müracaat etmiştir.

Mesela Hz. Mûsâ zamanında yaşamış İsrail oğullarından âlim bir kimse olan Bel'am b. Bâûrâ'yı anlatan “*Ve eğer dileseydik onu o âyetlerle yüceltirdik, fakat o alçaklığa saplandı kaldı ve kendi keyfinin ardına düştü. Artık onun ibret verici hali o köpeğin haline benzer ki, üzerine varsan da dilini uzatır solur, bıraksan da solur.*”³³⁷ âyetini tefsir ederken onun ilim erbabı olduğu halde bu duruma nasıl düştüğünü daha iyi anlamamız için şu beyti getirmiştir:

لو كان في العلم من دون التقى شرف لكان أشرف خلق الله إبليس

“Eğer takvasız ilimde şeref olsaydı Allah'ın yarattıklarının en şerefli İblis olurdu”³³⁸

Sâbûnî, *وَإِذَا فَعَلُوا فَحِشَةً قَالُوا وَجَدْنَا عَلَيْهَا آبَاءَنَا وَاللَّهُ أَمَرَنَا بِهَا قُلْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ أَتَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ* “Onlar bir kötülük yaptıkları zaman: “Babalarımızı bu yolda bulduk, bunu bize Allah emretti.” derler. De ki: “Allah asla utanç ve tiksinti veren işleri emretmez. Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz”³³⁹âyetinde geçen *الفحشاء، الفاحشة* kelimelerinin Kâbe'yi çıplak tavaf etmekle alakalı olduğunu belirtir. Burada İbn Abbas'tan rivâyetle kadınların üryan bir şekilde cinsel organlarına bir bez parçası koyarak “*tavaf ederken beni kim ayıplar?*” diye sorarak şu beyti okuduğunu belirtir:

اليوم يبدو بعضه أو كله فما بدا منه فلا أحله

³³² Sâbûnî, *Safvetü 't-tefâsir*, 1/15.

³³³ Sâbûnî, *Ḳābes min nûr 'il-Kur'āni 'l-Kerîm*, 3. Bölüm 1/22

³³⁴ Sâbûnî, *Ḳābes min nûr 'il-Kur'āni 'l-Kerîm*,

³³⁵ Sâbûnî, *Ḳābes min nûr 'il-Kur'āni 'l-Kerîm*, 3. Bölüm 1/20-21

³³⁶ Sâbûnî, *Ḳābes min nûr 'il-Kur'āni 'l-Kerîm*, 1. Bölüm 1/62-63-110-126, 2. Bölüm 1/63-77-96-178, 3. Bölüm 1/15

³³⁷ el-A'raf 7/176.

³³⁸ Sâbûnî, *Ḳābes min nûr 'il-Kur'āni 'l-Kerîm*, 3. Bölüm 1/95.

³³⁹ el-A'râf 7/28.

“Bugün bunun birazı ya da hepsi açılır, görenlere helâl etmem”³⁴⁰

2.5.14. Tasavvufî İzahlara Yer Vermesi

Sâbûnî’ye göre işârî tefsir Kur’an’ın zahirî manalarla değil de birer sır olan gizli manalara göre tefsir edilmesidir. Ona göre bu sırlara bazı ilim erbabı veya nefsiyle mücâhede içinde olan sülûk erbâbı nâil olabilir. Bu da ancak ilahî bir ilhamla ya da rabbanî bir açılışla yani Allah’ın kalp gözünü açıp aydınlatmasıyla mümkündür.³⁴¹

Müellifimiz bu konudaki görüşlerine Hz. Musa ile Hızır kıssasında anlatılan “*Derken, katımızdan kendisine bir rahmet verdiğimiz ve tarafımızdan kendisine bir ilim öğrettiğimiz kullarımızdan bir kulu buldular.*”³⁴² âyetinde geçen “min ledünnâ” ifadesini delil olarak vermiştir. Sâbûnî bilgiyi, araştırma ve müzâkere ile elde edilen Kesbî bilgi ve takva, istikamet ve sâlihliğin eseri olan Ledünnî yani Vehbî bilgi olarak ikiye ayırmıştır. Ona göre yukarıdaki âyette geçen ilim ilahî bir ilhamla verilen Vehbî ilimdir. Takva ile ulaşıldığına dair bir başka delilin ise “*Allah’tan hakkıyla korkun, Allah size ilim öğretiyor ve Allah her şeyi bilir.*”³⁴³ âyetinin olduğunu belirtir.³⁴⁴

Sâbûnî göre işârî tefsirin kabul edilmesi için bazı şartlar vardır. Bunları şöyle özetlemek mümkündür: işârî yöntemle çıkarılan mananın âyetin zahiri manasıyla çelişmemesi, zahiri mananın yok sayılıp işârî mananın tek mana olduğunun iddia edilmemesi, bâtınî tefsirlerinde olduğu gibi lafzın manasından uzak bir te’vil yapılmaması, verilen manaya zıt olan aklî ve şer’î delilin olmaması, hakikatten uzak olmaması, insan zihin ve anlayışına aykırı olmaması şartlarını taşıması gerekir. Aksi taktirde hevâ ile yapılmış bir tefsir olacağını belirtir.³⁴⁵

Örnek olarak Sâbûnî, Yunus 62-64. âyetleri tefsir ederken öncelikle لَهُمُ النَّبِيُّ فِي الْحَيَاةِ “Onlara dünya hayatında da, ahiret hayatında da müjdeliler vardır.”³⁴⁶ âyetindeki müjde kısmını vurgulamak için tefsir etmeye “*Salih rüya ile müjde*” konu başlığı altında Buhari’de geçen Ebû Hureyre’nin rivâyet ettiği “*Benden sonra, peygamberlikten sadece mübeşşirât (müjdeciler) kalacaktır!*” Yanındakiler “*mübeşşirat da nedir*” diye sorunca “*Salih rüyadır*” diye cevap verdi.” hadisinin Muvatta’daki “*Salih rüyayı salih kişi görür veya ona gösterilir*” ziyade cümlesiyle başlıyor. Müfessire göre bu rüya Allah’ın, kendi yolunda kardeşlik bağlarıyla süslenmiş ve rızasını gaye edinmiş dostlarına ikram ettiği bir müjdedir.³⁴⁷

³⁴⁰ Sâbûnî, *Ḳabes min nûr’il-Kur’âni’l-Kerîm*, 3. Bölüm 1/22.

³⁴¹ Sâbûnî, *et-Tibyân fî ulûmi’l-Kur’ân*, 171.

³⁴² el-Kehf 18/65.

³⁴³ el-Bakara 2/282.

³⁴⁴ Sâbûnî, *et-Tibyân fî ulûmi’l-Kur’ân*, 172.

³⁴⁵ Sâbûnî, *et-Tibyân fî ulûmi’l-Kur’ân*, 177.

³⁴⁶ el-Yûnus 10/64.

³⁴⁷ Sâbûnî, *Ḳabes min Nûr’il-Kur’âni’l-Kerîm*, 4. Bölüm 1/162.

Sâbûnî âdeti üzere, Allah'ın veli kulları olan Salih kimselerin kim olduğunu ve özelliklerinin neler olduğunu anlatmak için Kur'an'ı Sünnet'le tefsir metoduyla şu Hadis'i getirmiştir: Hz. Ömer'den rivâyetle Peygamber efendimiz (a.s.) “Mutlaka Allah'ın kullarından bazı insanlar vardır ki, onlar ne peygamber ne de şehitlerdir. Fakat kıyamet gününde, Allah katındaki makamlarından dolayı nebiler ve şehitler onlara gıpta edecekler.” Sahâbîler “Onlar kimlerdir? Amelleri nedir? Bize haber ver ki onları sevelim” deyince Peygamber efendimiz (a.s.) “Onlar öyle bir topluluktur ki, aralarında mal (ticari ilişki) ve akrabalık olmaksızın birbirlerini severler. Onların yüzleri nurdur. Nurdan minberler üzerindedirler. Halk korktuğu zaman korkmamayı sürdürürler. İnsanlar mahzun oldukları zaman onlar üzülmezler.” dedi ve sonra “*Dikkat edin! Mutlaka Allah'ın evliyası için korku yoktur, onlar mahzun da olmazlar.*”³⁴⁸ âyetini okudu.³⁴⁹

³⁴⁸ el-Yûnus 10/62-63.

³⁴⁹ Sâbûnî, *Ḳabes min Nûr'il-Kur'âni'l-Kerîm*, 4. Bölüm 1/163.

SONUÇ

Oldukça velût bir müellif olan Muhammed Ali es-Sâbûnî sadece tefsir alanında on iki eser yazmıştır. Müfessirimiz bu kitaplarında rivâyet ve dirâyet metodunu başarıyla kullanmış kendine has bir metod ortaya koymuştur. İlmî kişiliği ve mütevâziliğini eserlerine de yansıtan Sâbûnî, genel olarak okuyucu merkezli, her seviyeden okuyucuya hitap etmeye gayret eden, tartışmalı konulara girmeyi tercih etmeyen bir alimdir.

Sâbûnî, tezimizin konusu olan *Ḳabes min nûri'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı tefsirini Mushaf tertibiyle ele almakla birlikte bazı âyetleri atlayarak bir bakıma konulu tefsir yöntemini uygulamıştır. Dolayısıyla bazı âyetler atlanarak daha ileride aynı konudaki âyetlerle beraber belli konu başlıkları altında tefsir edilmiştir. Müfessirimiz her eserinde olduğu gibi bu eserinde de sade, akıcı ve anlaşılır bir dil kullanmıştır.

On altı bölümden oluşan *Ḳabes min nûri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, sûre başlarında muhtasar bilgi verilmesi, sûrenin maksatları ve içerisindeki genel konuların tanıtılması gibi bazı yönlerden *Safvetü't-tefâsir*'e benzemektedir. Sâbûnî diğer eserlerinde de olduğu gibi bu eserinde de muhatabını tartışmalı konulara yönlendirmek yerine Kur'an'ın özünü daha hızlı ve pratik bir şekilde anlaması ve akılda tutabilmesi için konu başlıkları altında değerlendirmeye çalışmıştır.

Sâbûnî bu eserinde önce âyeti zikredip sonrasında o âyetle alakalı nüzul sebepleri, lügat ve kıraat bilgileri gibi açıklamalar yapmak yerine âyetlerin ihtiva ettiği konu başlığına uygun bir giriş yaptıktan sonra söz konusu âyetleri bu konu çerçevesinde tefsir etmiştir. Bu sebepten dolayı eserin, klasik tefsir metodundan farklı bir usûlde yazıldığını söyleyebiliriz.

Müfessirimiz hemen her konuda ehl-i sünnetin görüşünü benimsemiş selef-i sâlihîn'in fikirlerini ön plana çıkarmıştır. Akâid ve fıkıhla alakalı tartışmalarda fırka ve mezheplerin ilgili âyetler hakkındaki görüşlerini bu eserinde tartışmaya açmamıştır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi bu durumun her düzeyde okuyucuya hitap edebilmek ve kafa karışıklığına meydan vermemek için olduğu akla gelmektedir.

Müellifimiz âyetleri tefsir ederken çoğunlukla Kur'an'dan bir âyete ya da Hz. Peygamber'in sünnetine yer vermiştir. Tefsir edeceği âyet eğer aynı sûre içerisinde ise aradaki âyetleri atlayarak tek konu başlığı altında değerlendirmeye çalışmıştır. Sâbûnî, âyetlerdeki lafızların birbirine benzemesinden dolayı bağ kurduğu tefsir örnekleri olsa da daha çok âyetleri nüzul süreçlerini dikkate alarak ve tarihsel bağlamında değerlendirerek ele almıştır. Allah, Hz. Peygamber'e tebliğ görevinin yanında tebyin ve tezkiye görevi de verdiği için Sâbûnî, âyetleri tefsir ederken çoğu zaman sünnetle anlamaya çalışmıştır. Sahâbe ve Tâbiîn nesli Kur'an'ı kendi

düşünce tarzlarına göre değil sünneti referans alarak anlamayı benimsemiştir. Sâbûnî de onlardan gelen rivâyetleri birçok zikrederek, hayatlarına nasıl tatbik ettiklerini ve davranışlarını nasıl değiştirdiklerini özel konu başlıklarıyla okuyucuya sunmuştur. Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsir* adlı eserinde, tefsir ilminin önde gelen eserlerini süzgeçten geçirerek en faydalı gördüğü rivâyetleri sistemli bir şekilde ele almıştır. Ancak tezimizin konusu olan tefsirinde rivâyetleri bazen âyetten bağımsız bir konu başlığında bazen de önceki âyetin daha iyi anlaşılması veya sonraki âyete okuyucuyu hazırlamak için müstakil konu başlığı altında ele almıştır. Çünkü Müfessir, araştırmamızın konusu olan *Ķabes min nûri'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı eserinde sûrelere bir bütün olarak yaklaşmıştır. Bu özelliğiyle de resmî Mushaf tertibine göre kaleme aldığı *Safvetü't-tefâsir* adlı eserinden farklılık göstermektedir.

Sâbûnî, tefsir usulünün en tartışmalı konularından olan nesh hakkında taraf olanlar ya da olmayanlar gibi bir tartışmaya girmemiştir. Ehl-i sünnet ulemasının da benimsediği görüş olan doktor-ilaç misalinde olduğu gibi insanların menfaat ve maslahatı için bir de şer'î hükümlerin zamana ve mekâna göre değişebileceğinden, insanların şer'î hükümleri uygulamaya alışmaları ve zorluk yaşamamaları için Kur'an'da tedricin ve neshin olduğunu ve şeriatlar için bunun gerekli olduğunu belirtmiştir. Konu başlıkları altında sadece birkaç yerde ele aldığı bu tür âyetlerin neler olduğu ve sayısı gibi tartışmalara girmemiştir. Sâbûnî, nesihle alakalı görüşlerini Yahudilerin Kur'an hakkındaki çelişki ithamları, kible yönünün değiştirilmesi, kıtâl âyetleri, içki ve recm meselesi üzerinden detaylıca sunduktan sonra Kur'an âyetlerinin nesh edilmesinin insanların çıkarlarına er ya da geç fayda verecek bir durum olduğunu ve Yahudilerin iddia ettiği gibi Muhammed'in değil Allah'ın hükmüyle olduğunu belirtmiştir.

Müteşâbih âyetlere gelince bunların anlamlarıyla alakalı yorumlara az da olsa yer veren müellif, konu hakkında fırkaların zıt görüşlerine değinmemiştir. Bu tür âyetlerin işaret ettiği manaya odaklanmak yerine nefsin hevâsına göre anlam vermenin kişiyi dalaletle düşüreceği görüşündedir. Sâbûnî, diğer peygamberlerin mucizelerinin hissî olduğunu Hz. Peygamber'in ise hissî mucizelerinin yanında diğerlerinden farklı olarak bir de aklî mucizesinin olduğunu belirtir. Müfessir, hala eşi benzeri görülmemiş ve bu konuda meydan okuyan, aklî mucize olan Kur'an'ı Kerîm'in, bu özelliğiyle sadece Peygamber efendimizin (a.s.) yaşadığı dönemde değil tüm zamanlara hitap eden bir mucize özelliğinde olduğunu vurgulamıştır. Kur'an'da çelişkili, ihtilaflı gibi görünen âyetlerin ise dikkatlice bakılıp tefekkür edildiğinde herhangi bir çelişki barındırmadığını, her bir âyetin meselenin farklı bir yönüne vurgu yaptığını ifade etmiştir. Yani müşkil âyet olarak görünen âyetlerin derinlemesine tahlil edildiğinde problemin ortadan kalkacağını söylemiştir.

Kur'an'ın bilimsel yönünü aklî delilleri ön plana çıkararak vurgulamaya çalışan Sâbûnî, tefsir usulüne dair dar kapsamlı da olsa oryantalistlerin ortaya attığı iddialara cevap niteliğindeki İ'cazü'l-Kur'ân'ı detaylı olarak işlediği *et-Tibyân fî ulûmi'l-Kur'ân* adlı eserini kaleme almıştır. Zıt görüşlere ve ayrıntıya girmeden ele aldığı eserindeki konuları, tezimizin konusu olan *Ķabes min nûri'l-Kur'âni'l-Kerîm* eserinde beyin fırtınası oluşturacak şekilde soru cevap yöntemiyle anlatmaya çalışmıştır. Geleneğe uygun olarak Kur'an'ın benzerini getirmekte meydan okuması konusunun yanında Sâbûnî, bu eserinde Kur'an'ın ilmî ve kevnî mucizelerinin olduğunu, bunun da akıl ve bilimsel gelişmelerle çelişmediğini muhatabının kendisini her defasında hayret içerisinde bırakacağını vurgulamıştır.

Muhammed Ali es-Sâbûnî'nin “Kur'ân-ı Kerîm'in Nurundan Bir Meş'âle” olarak çevirisini yapabileceğimiz bu eseri, kendine has üslubuyla geçmişle günümüz arasında köprü vazifesini ifa eden önemli bir eserdir. Tanıttığımız ve yöntemini ortaya koymaya çalıştığımız bu eserin daha fazla insan tarafından bilinmesi, okunması ve okutulması temennimizdir.

KAYNAKÇA

- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. Diyanet İşleri Başkanlığı, Haz: Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010.
- Akoğlan, Mürşide. *Muhammed Ali es-Sâbûnî'nin Safvetü't-tefâsir adlı eserinde Yahudilik*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Askalânî, el-Hafız Ahmed İbn Ali İbn Hacer. *Fethu'l-bârî şerhu sâhîhi'l-Buhârî*. 13 Cilt. Riyâd: Dârü's-selâm, 1. Basım, 2000.
- Aydoğdu, Yakup. *Kur'an'da Nesh Çalışması*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- Azîmâbâdî, Ebu't-Tayyib. *Avnü'l-ma'bûd şerhü süneni Ebi Dâvud*. 14 Cilt. Dîmeşk: Darü'l-feyhâ, 2. Basım, 2013.
- Bağış, Mehmet. *Beydâvî Tefsirinde Kur'an İlimleri ve Tefsir Usulü*. Mardin: Şırnak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Bâkılânî, Ebû Bekir Muhammed b. Tayyib. *İcâzu'l-Kur'an*. Mısır: Daru'l-Meârif, 5. Basım, 1997.
- Beyzâvî, Nâsırüddîn Ebû Saîd Ömer b. Muhammed. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*. 3 Cilt. Beyrut: Darü'l-reşîd, 1. Basım, 2000.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-şâhîh*. nşr. Muhammed Enis Reşîd. 4 Cilt. Karaçi: Daru'l-Büşrâ, 1437/2016.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. 2 cilt. Ankara: Fecr Yayınevi, 1996.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012.
- Cürcânî, Muhammed bin Ali. *Kitâbu't-Ta'rifât*. Lübnan: Dâru'l-ma'rife, 2. Basım, 2013.
- Çakır, Numan. "İbnü'l-Mukaffâ'nın Kur'an'a Mu'âraza Yaptığına Dair İddiaların Değerlendirilmesi". *Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 1/2 (2017), 7-9.
- Demir, İbrahim. *Muhammed Ali es-Sâbûnî ve Tefsir Metodu*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000.
- Demir, Musa. *Safvetü't-tefâsir'de Belâgat uygulamaları*. Şırnak: Şırnak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Derveze, İzzet. *Kur'an'ı Anlamada Usûl*, çev. Vahdettin İnce. İstanbul: Ekin Yayınları, 2. Basım, 2008.
- Ebû Dâvud, Süleymân b. el-Eş'âs. *Sünen*. 5 Cilt, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

- Ertuğrul, Resul. “Safvetü’t-tefâsîr’de Kur’an’ın Kur’an’la Tefsiri”. *Muhammed Ali es-Sâbûnî ve Tefsir İlmindeki Yeri*. ed. Zeki Keskin. 289-323. Ankara: Grafiker Yayınları, 2022.
- Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed bin Ya’kub. *Mu’cemu’l-kâmûsu’l-muhît*. Beyrut: Dâru’l-ma’rife, 5. Basım, 2011.
- Galâyînî, Mustafa. *Câmi’u’d-dürûsi’l-‘arabiyye*. 3 Cilt. Beyrut: Darü’l-kütübi’l-ilmiyye, 11. Basım, 2012.
- Hattabî, Ebû Süleyman Muhammed b. İbrahim b. Hattâb el-Büstî. *Beyânu ‘icazi’l-Kur’ân*. Mısır: Daru’l-meârif, 3. Basım, 1976.
- İbn Hişam, Cemaleddin Abdullah b. Yusuf el-Ensârî. *Sebilü’l-hüda alâ şerhi kaṭrî’n-nedâ ve bellü’s-şadâ*. Dimeşk: Mektebetü Daru’l-Fecr, 4. Basım, 2012.
- İbn Kesîr, İmamüddîn Ebu’l-Fida’ İsmail b. Ömer. *Tefsîrû İbn Kesîr*. 9 Cilt. Dimeşk: Daru’l-Risaleti’l-âlemiyye, 1. Basım, 2010.
- İbn Manzûr, Ebu’l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem el-Mısırî. *Lisanü’l-‘arab*. 18 Cilt. Beyrut: Daru’l-kütübi’l-ilmiyye, 2. Basım, 2009.
- İmam Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî. *el-Muvatta’* Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 1. Basım, 2013.
- İsfehânî, Râğîb. *el-Müfredât fî garîbi’l-Kur’an*. Dimeşk: Dâru’l-kalem, 6. Basım, 2014.
- Kılınç, Hatice. *Muhammed Ali es- Sâbûnî’nin et-Tibyân Adlı Eserinin Kur’an İlimleri Açısından İncelenmesi*. Karaman: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Tefsir Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Koç, Mehmet Akif (ed.). *Tefsir El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 4. Basım, 2015.
- Kurtûbî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü’l-Risâle, 1. Basım, 2013.
- Mâturîdî, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed. *Te’vilatü’l-Kur’an*. 17 Cilt. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005.
- Mennâ’u’l-Kattân, Halil. *Mebâhis fî ulûmi’l-Kur’an*. Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 2. Basım, 2010.
- Meylânî, Muhammed Bin Abdurrahîm el-Ömerî. *Şerhu’l-muğnî fin-Nahv*. Diyarbakır: Mektebetü’l-Minhac, 2012.
- Nîsâbûrî, Ebû Abdillâh el-Hâkim. *el-Müstedrek ‘ale’s- şaḥîḥayn*. nşr. Süleyman b. Abdillâh el-Meymân. 10 Cilt. Riyâz: Dâru’l-meymân, 1. Basım, 1435/2014.

- Özdemir, Ahmet Turan. *Muhammed Ali es-Sabûnî ve Tefsirciliği*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003.
- Özüçalışır, Abdullah. *Muhammed Ali es-Sabûnî'nin Safvetü't-tefâsir Adlı Eserinde Beyan*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- OMÜ, Ondokuz Mayıs Üniversitesi. “Muhammed Ali es-Sâbûnî”. Eylül 2019. <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwiV9Kyix5aBAxWJQvEDHWOrcYAAQFnoECBUQAQ&url=https%3A%2F%2Favys.omu.edu.tr%2Fstorage%2Fapp%2Fpublic%2Fmsacit.kurt%2F126458%2FMUHAMMED%2520AL%25C4%25B0%2520ES-S%25C3%2582B%25C3%259BN%25C3%25E.pptx&usg=AOvVaw1mPcgWA2p4QkUSKRXmn7Iz&opi=89978449>
- Osmanî, Muhammed Takî. *Fethu'l-mülhim bi şerhi sahîhi'l-imâmi Müslim*. 6 Cilt. Dımeşk: Darü'l-kalem, 1. Basım, 2006.
- Pak, Zekeriya. “Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri (Taberî Öncesi)”. *Tefsir El Kitabı*. ed. Mehmet Akif Koç. 117-155. Ankara: Grafiker Yayınları, 4. Basım, 2015.
- Pak, Zekeriya. “Rivâyet Ağırlıklı Tefsirler”. *Tefsir El Kitabı*. ed. Mehmet Akif Koç. 159-172. Ankara: Grafiker Yayınları, 4. Basım, 2015.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed. *Tefsîrû'l-Fahri'r-Râzî*. 11 Cilt. Beyrut: Daru'l-fikr, 1. Basım, 2005.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Fethu'l-ilâhi'l-mün'im fî şerhi sahîhi Müslim*. 4 Cilt. Ankara: Kalkan Matbaacılık, 2014.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Ḳabes min nûr'il-Kur'ani'l-Kerîm*. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-Cil, 1. Basım, 2001.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't-tefâsir*. 3 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, 2015.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *et-Tibyân fî ulûmi'l-Kur'an*. Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, 2016.
- Sandıkçı, Cemal. *Muhammed Ali es-Sâbûnî ve Safvetü't-tefâsir adlı tefsirinin belâgat yönü*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Solmaz, Yahya. *Tefsirin Oluşumunda Ulûmu'l Kur'an'ın Yeri - Medârikü't-tenzil ve Safvetü't-tefâsir Örneği*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Soysaldı, Mehmet. “Muhammed Ali es-Sâbûnî ve “Ravâiu'l-beyân” adlı Ahkâm Tefsirindeki Metodu”. *Muhammed Ali es-Sâbûnî ve Tefsir İlmindeki Yeri*. ed. Zeki Keskin. 139-156. Ankara: Grafiker Yayınları, 2022.

- Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân ibn Ebî Bekr. *Lübabü'n-nuḳûl fî esbâbü'n-nuzûl*. Beyrut: Müessesetü'l-kütübi's-seġâfiyye, 2. Basım, 2010.
- Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân ibn Ebî Bekr. *el-İtḳân fî 'ulûmi'l-Kur'an*. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-‘ilmiyye, 4. Basım, 2012.
- Şeyh Muhammed, ‘Ulyâ. *sılatü's-sünne bi'l-Kur'an*. Dimeşk: Dârü'l-feyhâ, 1. Basım, 2000.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Tefsîru't-Taberî câmiu'l-beyân 'an te'vîl-i âyi'l-Kur'an*. 26 Cilt. Riyâd: Darü 'alemi'l-kütüb, 2013.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*. 3 Cilt. Amman: Daru'l-nefâis, 1. Basım, 2016.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *Tefsîrü'l-keşşâf*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-‘ilmiyye, 5. Basım, 2009.
- Zerkânî, Muhammed Abdulazîm. *Menâhilu'l-'irfân fî 'ulûmi'l-Kur'an*. 2 Cilt. Dimeşk: Dârü'l-kuteybe, 3. Basım, 2010.
- Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Abdillâh. *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*. 4 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-asriyye, 2. Basım, 1972.

ÖZ GEÇMİŞ

Yusuf ÖZDOĞAN, doğmuştur. İlkokul, Ortaokul ve Lise eğitimini Bayburt'ta tamamlamıştır. Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun olmuştur. Üniversite yıllarıyla beraber klasik medrese eğitime başlayıp, daha sonra icazetini alarak mezun olmuştur. Daha sonra Bayburt'a dönüş yapıp İlahiyat Fakültesi öğrencilerine yönelik klasik medrese faaliyetlerinde bulunmuştur. Şu an öğretmen olarak görevine devam etmektedir.

